

Aristokratiets lærebøker

Kunne riddersagaenes mannlige karakterer tjene som forbilder for den norske eliten på 1200- tallet?

Beate Albrigtsen Pedersen

Masteroppgave i historie
Institutt for arkeologi, konservering og historie

Universitetet i Oslo
Høst 2011

Forord

En stor takk rettes til min veileder Jon Vidar Sigurdsson. Hans råd og tilbakemeldinger har vært til stor støtte gjennom hele dette prosjektet. Ikke minst fortjener han en stor takk for hvordan han har stilt så mye av sin tid til rådighet, ethvert spørsmål har han tatt seg tid til å besvare, selv når han har vært utenfor landets grenser.

Henriette fortjener også takk for alle de morsomme og interessante diskusjonene om konger, dronninger og riddere, og ikke minst for verdifulle tilbakemeldinger underveis.

En stor takk rettes også til Nina Maria som stilte seg til rådighet som korrekturleser, og som gjorde en fantastisk jobb. De må også nevnes som har tatt seg tid til å lese og kommentere utkast underveis i prosessen: Anja, Hanne Line og Sveinung, tusen takk for all hjelp.

Til sist vil jeg benytte anledningen til å takke de som har stått utenfor denne prosessen. Mamma, Pappa, Ida og Ida, deres oppmuntrende kommentarer gjennom hele denne perioden har vært til stor støtte. Pappa fortjener også en stor takk for å ha stått parat som korrekturleser til alle døgnets tider opp gjennom min studietid. Tusen takk.

Innhold

Tabelloversikt..... viii

Forkortelser. viii

Kapittel 1

Innledning 1

Presentasjon..... 1

Bakgrunn for oppgaven 1

Mitt prosjekt og metodiske tilnærming 4

Problemstillingen 6

Kildene og kildekritikken..... 7

Struktur..... 16

Kapittel 2

Riddersagaenes bilde av kong Arthur og hans likemenn:

Gjenspeiler riddersagaene *Kongespeilets* ideelle konge? 17

Beskrivelser av kongen 17

Kongen og krigen 19

Kongen og dommerrollen..... 28

Riddersagaenes konger: Et bilde på 1200-tallets kongeideal? 31

En foreløpig konklusjon 33

Kapittel 3

Den usynlige kongen:

Hvordan riddersagaene uttrykker det nye kongeidealet 35

Den karismatiske kongen 35

Kongen som regjerer alene..... 36

Kongen som trekker seg ut av konkurransen 38

En foreløpig konklusjon 43

Kapittel 4

Ráðgjafi – iustus:

Et kollektiv av rådgivere: deres makt og rettferdighet	44
Rådgiverne: i litteraturen og i historien.....	45
Når rådet tar rollen som Kirsten Giftetkniv.....	46
Når kongens venner tar rollen som dommere	50
Rådgiveren – en rollemodell?.....	56
Riddersagaene og samfunnsutviklingen.....	57
En foreløpig konklusjon	60

Kapittel 5

Det høviske ridderidealet:

Et adferdsideal og de politiske konsekvensene	62
Gjestebudet.....	63
Turneringer.....	68
Adferd og politikk	71
En foreløpig konklusjon	74

Kapittel 6

Det krigerske ridderidealet:

Blodig, men rettferdig?.....	76
Kategorisering av voldshandlingene	76
Forfatterens vinkling	78
Rytterkrigeren.....	80
Den ærefulle krigeren.....	82
Fra glad til nødvendig krig	86
En siviliseringsprosess?.....	93
En foreløpig konklusjon	97

Kapittel 7

Gaver, vennskap og lojalitet:

Forholdet mellom kongen og hans menn	99
Sjenerøsitet, gaver og vennskap	100

Gaven og endringene i ideologien på 1200-tallet.....	103
Forholdet mellom kongen og hans menn	113
En foreløpig konklusjon	116
Kapittel 8	
Avslutning	118
Vedlegg	126
Bibliografi.	128
Kilder.....	128
Oversatte kilder.	128
Litteratur	129

Tabelloversikt.

Tabell 1: Oversikt over større gjestebud og hvem de holdes hos.

Tabell 2: Oversikt over turneringer i de ulike riddersagaene.

Tabell 3: Oversikt over ulike typer væpnede konflikter i riddersagaene.

Tabell 4: Oversikt over større feiringer i de ulike riddersagaene og hvem de holdes hos.

Forkortelser.

HFN – *Hertug Frederik av Normandie.*

HHs – *Håkon Håkonssons saga.*

HK – *Heimskringla.*

HT – *Historisk Tidsskrift.*

KLNM – *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder.*

MS – *Möttulssaga.*

SE – *Sagaen om Erex.*

SFB – *Sagaen om Flores og Blankiflor.*

SI – *Sagen om Iven.*

SP – *Sagaen om Parceval.*

STI – *Sagaen om Tristram og Isond.*

StL – *Strengleikar.*

TV – *Tåtten om Valven.*

Innledning

Presentasjon

I løpet av 1200- og tidlig 1300-tallet ble flere europeiske verseromaner oversatt til norrønt. Disse fortellingene, som går under betegnelsen riddersagaene, er skjønnlitterære verk hvor modige riddere, vakre kvinner og sagnomsuste konger fyller hovedrollene. I denne oppgaven vil jeg analysere riddersagaenes fremstilling av den mannlige eliten, altså kongen, rådgiveren og ridderen, for å undersøke om, og eventuelt også hvordan, riddersagaene kunne bidra til å endre den norske elitens adferd og idealer i perioden de ble oversatt.

Undersøkelsene vil ta form som en komparativ analyse hvor riddersagaenes mannlige karakterer, hvordan de beskrives og hvordan de opptrer, settes opp mot idealene som fremkommer i *Kongespeilet*, *Håkon Håkonssons saga* og *Hirdskråen*. For å tydeliggjøre ridderlitteraturens potensial til å inspirere til endring, sammenlignes idealene parallelt med den politiske kulturen som presenteres i *Heimskringla*. Med dette som utgangspunkt drøftes muligheten for at riddersagaene kunne fylle en didaktisk funksjon overfor den norske eliten. Spørsmålet er med andre ord hvordan 1200-tallets idealer representeres i riddersagaene gjennom måten de fremstiller de mannlige karakterene, og hvordan disse fremstillingene kunne påvirke et samfunn som var i endring både politisk og kulturelt.

Bakgrunn for oppgaven

1200-tallet var en epoke i norsk historie preget av store omveltninger. Etter borgerkrigenes endelige slutt klarte Håkon Håkonsson (1217–1263) å skape et langt mer stabilt rike enn noen norsk konge hadde gjort tidligere. Enekedømmet og primogenitur vant igjennom som gjeldende styringsnormer, et større administrativt forvaltningsapparat ble bygd ut og større lovverk ble nedtegnet. Enkelte går så langt som å hevde at Norge ble en stat i løpet av århundret.¹ Med større grad av indre stabilitet så de norske makthaverne mot Europa, ikke bare politisk, men også kulturelt. Med inspirasjon utenfra ble et nytt og mer høvisk adferdsideal innført på bekostning av mer tradisjonelle verdier, og som en del av denne prosessen ble ridderlitteraturen gjort tilgjengelig for et norsk publikum.

¹ Deriblant Helle 1974: 28.

I 1226 bestemte Håkon Håkonsson at den franske versromanen *Tristram* skulle oversettes til norrønt. Kongen, som med dette innlemmet Norge i en europeisk litterær tradisjon, tok initiativet til flere slike oversettelser, deriblant *Soga om Elis og Rosamunde*, *Strengleikar*, *Sagaen om Iven*, *Möttulssaga* og mulig flere hvor oppdragsgiver ikke nevnes i teksten. Oversettelsesarbeidet fortsatte under Håkons etterfølgere, helt frem til tidlig på 1300-tallet. At arbeidet opphørte på dette tidspunktet kan skyldes at kongemakten etter Håkon Vs død i 1319 i stor grad oppholdt seg i Sverige, hvor ridderlitteraturen aldri fikk det samme fotfestet som i Norge.²

At riddersagaene her omtales som oversettelser kan være misvisende. I takt med tidens tradisjoner endret oversetteren deler av teksten under traderingen. De norrøne tekstene skiller seg av den grunn fra de europeiske verseromanene på flere måter, blant annet er fortellingene, som i stor grad kan betraktes som kjærlighetsromaner, langt mer politisk orientert i norrøn språkdrakt. Oversetteren av *Sagaen om Iven* prioriterte eksempelvis temaer som ære, makt, dyktighet i kamp og berømmelse til fordel for kjærligheten, samtidig fremhevet han Arthur-skikkelsen.³ Det er nettopp disse endringene som gjør det interessant å analysere riddersagaene i et politisk lys.

Det må påpekes at begrepet ”riddersaga” dekker både de verkene som hittil er omtalt, altså europeiske versromaner som ble oversatt til norrønt på 1200- og tidlig 1300-tallet, og islandske nyvinninger fra det 14. og 15. århundret. Denne siste gruppen, som også kalles *fornsgur Suðrlanda* eller *lygisögur*, vil i sin helhet bli holdt utenfor denne oppgaven.⁴

Hvorfor ble riddersagaene oversatt?

Et spørsmål som har stått sentralt i tidligere forskning er *hvorfor* den verdslige makten ønsket å gjøre riddersagaene tilgjengelig på folkespråket. I 1921 besvarte Henry Goddard Leach dette spørsmålet med at riddersagaene må forstås som: ”a court literature, intended by Håkon as much for profit as for pleasure, to instruct those who surrounded him in the ideals and customs, accoutrement and ceremonials of chivalry”.⁵ Leach henviser her til riddersagaene som lærebøker i høviskhet. Disse ideene har blitt videreutviklet av filologen Geraldine Barnes, men heller enn å vektlegge høviskheten fremhever hun riddersagaenes potensial til å lære eliten etiske retningslinjer. Som hun skriver: ”Their obvious purpose is to instruct,

² Nyborg 2005: 14.

³ Reynard 2004: 250; Barnes 1989: 85-86. Oversettelsesteknikken problematiseres lenger ned i innledningen.

⁴ Når jeg bruker begrepet ”riddersagaene” innebærer dette også de såkalte Eufemiavisene.

⁵ Leach 1921: 153.

improve, elevate and inspire those to whom they were directed.”⁶ Hun hevder at riddersagaene, i likhet med *Kongespeilet*, var ment som et verktøy eliten kunne måle sine idealer og opptreden opp mot.⁷

Ikke alle er enige i at riddersagaene bør tolkes innenfor denne rammen. Mattias Tveitane omtaler sjangeren som “light literature” og hevder verkene først og fremst var ment å underholde, ikke undervise.⁸ Marianne Kalinke, som må betraktes som Barnes fremste motstander i denne diskusjonen, støtter Tveitanes syn, og tillegger at: ”The Arthurian literature was translated not to provide a source of proper etiquette, a handbook of chivalrous conduct, but rather to make available the literature considered de rigueur at other courts, and to expand the literary horizon of the Norwegians.”⁹

Oppfatningen om at riddersagaene må tolkes som noe mer enn ren underholdningslitteratur er altså ikke absolutt, men må kunne sies å være ledende.¹⁰ På tross av dette er det gjort få undersøkelser om hvilke normer som presenteres i riddersagaene og hvordan disse kan ha påvirket det norske samfunnet. I den grad historikere har innlemmet riddersagaene i sitt kildegrunnlag er det objektet som har stått i fokus, fortellingenes innhold har i liten grad blitt analysert. Stefka Gueorguievas masteroppgave *Marriage in the sagas of chivalries* er et av unntakene.¹¹ Her drøfter Gueorguieva hvordan temaer relatert til ekteskapet fremstilles i riddersagaene. Med utgangspunkt i tre ulike definisjoner av ”siviliserende” diskuterer hun hvordan riddersagaene kunne påvirke det norske samfunnet, hvorpå hennes resultater tydelig viser at riddersagaene, i det store flertallet av tilfellene, virket usiviliserende på middelalderens elite. Hun legger avslutningsvis til at fortellingenes mytiske verden har klare likheter med den tilhørerne levde i, altså at publikum på enkelte områder kan ha kjent seg igjen i protagonistens situasjon. Sagaenes usiviliserende karakter kan da potensielt ha hatt motsatt effekt enn den kongen intenderte, i den grad didaktikken var motivet bak oversettelsene.¹² Gueorguievas arbeid viser at riddersagaene fortjener å bli gått nærmere i

⁶ Barnes 1974: 155.

⁷ Barnes 1975: 140-158; Barnes 1984: 58, 62; Barnes 1989:78.

⁸ Tveitane 1972: 27, 34.

⁹ Kalinke 1981: 27-28.

¹⁰ Flere forskere kan nevnes i denne sammenheng: Liliane Reinard (2004: 257), Bjarne Fidjestøl (1997: 363-365), E. F. Halvorsen (1979: 329).

¹¹ Gueorguieva 2004. Blant unntakene må Bjørn Bandliens arbeid nevnes, i *Å finne den rette* diskuterer han sammenhengen mellom riddersagaenes fremstilling av kjærlighet og deres mentalitetshistoriske konsekvenser (Bandlien 2001: 166-208). Også Marlen Ferrer (2008) kan nevnes i denne sammenheng som i sin doktoravhandling, *Emotions in Motion: Emotinal diversity in 13th century Spanish and Norse society* benytter riddersagaene som kilde når hun diskuterer hoffkultur og høvisk kjærlighet.

¹² Gueorguieva 2004: 148-149.

sømmene for å undersøke hvilke idealer som faktisk fremkommer av litteraturen og hvordan de kan ha påvirket samfunnet.

Mitt prosjekt og metodiske tilnærming

Riddersagaene ble altså oversatt på initiativ fra kongemakten i en periode som var preget av store kulturelle og politiske omveltninger. På bakgrunn av dette, sammen med det faktum at riddersagaene er mer politisk orientert enn de europeiske verseromanene, og at enkelte forskere hevder de tjente en didaktisk funksjon i samtiden, vil jeg her undersøke hvilke idealer den mannlige eliten i riddersagaene representerer. Riddersagaenes mannlige elite består av riddere, rådgivere og konger, og problemstillingen som skal besvares er hvordan fremstillingen av disse tre karakterene kunne inspirere den norske mannlige eliten til å endre adferdsmønstre, ideologi og idealer i takt med omveltningene i den politiske kulturen i Norge på 1200-tallet.¹³ Representerer ridderlitteraturen samtidens idealer og, som en forlengelse av dette, kunne de litterære karakterene fungere som rollemodeller for kongen og hans menn i nevnte periode?

Denne problemstillingen er for omfattende til å besvares innenfor masterprosjektets gitte begrensninger, jeg har av den grunn sett det nødvendig å avgrense meg noe. Den høviske kjærligheten og de litterære heltenes forhold til kvinner vil i sin helhet bli utelatt fra diskusjonen. Videre må det presiseres at det er idealene jeg vil sette søkelyset på, hvorvidt disse fikk gjennomslag i praksis er en helt annen problemstilling.

I arbeidet med ridderlitteraturen benyttes her litterær analyse, mer presist analyse av karakter og setting. Ridderne, rådgiverne og kongene i riddersagaene vil bli analysert på bakgrunn av informasjon som fremkommer for leseren enten gjennom en fortellerstemme, gjennom beskrivelser av hvordan karakteren handler, eller hvordan andre karakterer omtaler studieobjektet. En slik innfallsvinkel fordrer et fokus både på kjennetegnene som er gitt denne

¹³ Begrepet ”politisk kultur” er på mange måter u håndgripelig. Flere forskere har definert begrepet, men alle definisjoner har sine kritikere. For en mer helhetlig oversikt over diskusjonen, se: Chilton 1988; Formisano 2001; Jackman og Miller 1996a; Jackman og Miller 1996b. Slik jeg forstår og bruker begrepet kan det forklares med utgangspunkt i Nicholas Demertzis’ definisjon: ”the ensemble of schemes of perception, cognition and practice which in each society posit and actualize the political sphere” (Demertzis 1985: 140, 142,159). Demertzis’ definisjon er bred og legger vekt på politisk praksis. En praksis som i norsk middelalder kom til uttrykk gjennom eksempelvis gaveutveksling, alliansedannelser, ekteskapsinngåelse og oppfostring. Men, disse politiske handlingene må også forstås i forhold til samfunnets ideologi, et annet vidt begrep.

Med ”ideologi” menes her ”kulturelt bestemte verdier, trosretninger og holdninger, som ligger under sosial og politisk handling” og som slik ”rettferdiggjør og legitimerer samfunnsordenen” (Fangen 2008: 119). Ved å se denne definisjonen i sammenheng med den foregående blir momenter som herskerideologi og lojalitet sentralt.

”Idealene” forstås her som subjektets tilnærming til ideologien. Som en forlengelse av dette, i den grad subjektet opptrer i tråd med de sosiale normene ideologien og den politiske kulturen påkrever, fremstår det som en rollemodell.

karakteren og hvilken funksjon han har i handlingen.¹⁴ Fortellingenes komposisjon, normer, motiver, stil og tematikk vil i sin helhet bli utelatt fra analysen.

For å forstå riddersagaene vil jeg også støtte meg til reader-response theory. Et av hovedmomentene her er at leseren er en del av teksten, samtidig som leseren alltid er subjektiv, altså skaper leseren sin egen mening ut av teksten i større eller mindre grad.¹⁵ Under disse forutsetningene er det nødvendig å forsøke å forstå hvordan 1200-tallets tilhørere forsto riddersagaene, Hans-Georg Gadamer's hermeneutiske sirkel blir her aktuell. Det er nødvendig å la forutinntatte holdninger bli korrigert av kildene.¹⁶

Riddersagaene vil her benyttes som levninger, etter den tradisjonelle forståelsen av definisjonen, eller mer bestemt det Jon Iddeng definerer som *opphavsreflektor* og *språkhandling*. Den førstnevnte definisjon viser til hvordan en tekst kan reflektere samfunnet den oppsto i.¹⁷ Et sentralt problem i dette henseende er at riddersagaene ikke var et produkt av det norske samfunnet, de ble skrevet ute i Europa for så å bli oversatt til norrønt. Å bruke riddersagaene på denne måten fordrer med andre ord at det finnes andre, mer pålitelige kilder som kan støtte opp om tolkningsresultatene. Likevel må det kunne tas utgangspunkt i at 1200-tallets lesere forsto innholdet i disse tekstene, videre at de kunne relatere seg til handlingen i fortellingene. Iddengs andre definisjon, *språkhandling*, viser til at tekst kan tolkes som en historisk handling. Forfatterens intensjon med teksten er her sentralt, men også at virkningen ikke behøvde å være den forfatteren intenderte.¹⁸ Denne innfallsvinkelen gjør det mulig å tildels se bort fra Håkon Håkonssons motiv bak oversettelsene og heller sette fokus på hvilken betydning de fikk i det norske samfunnet.

Den litterære analysen vil i denne oppgaven virke som én størrelse i en større komparativ analyse hvor idealene i riddersagaene måles opp mot idealene som presenteres i *Kongespeilet*, *Håkon Håkonssons saga* og *Hirdskråen*, hvor jeg vil legge vekt på både likhetene og forskjellene mellom kildegruppene. Samtidig vil jeg måle analyseresultatene opp mot hvordan den politiske kulturen utartet seg forut for 1200-tallet, i tidlig middelalder. Et samfunn som i det påfølgende vil omtales som ”det gamle samfunnet” i kontrast til ”det nye samfunnet” på 1200-tallet. Denne tredje størrelsen er lagt inn i sammenligningen for å få en

¹⁴ Gaasland 1999: 96-99. Kjennetegn: hvordan skildres denne karakteren. Funksjon: hvilken rolle spiller han i handlingen.

¹⁵ Tyson 1999: 154.

¹⁶ Jor 2003: 64-70; Iddeng 2005:430-431, 440-441.

¹⁷ Iddeng 2005: 432-433.

¹⁸ Iddeng 2005: 432-433.

mer helhetlig forståelse av hvordan litteraturen kunne inspirere til *endring* i tilhørernes adferdsidealene.

Det er i stor grad språkforskere som tidligere har diskutert riddersagaenes didaktiske karakter. Deres metoder og teoretiske tilnærming har medført et fokus på likhetene og forskjellene mellom de europeiske verseromanene og de norrøne riddersagaene. Denne metodiske tilnærmingen har utvilsomt gitt mange interessante resultater. Likevel har jeg her valgt en annen innfallsvinkel. Heller enn å vektlegge de partiene som ble endret i oversettelsesprosessen vurderes kildene slik de ble presentert for datidens lesere, altså som et ferdigstilt produkt. Argumentet for denne innfallsvinkelen er at et for stort fokus på de partiene som ble endret kan ta oppmerksomheten bort fra det som ble oversatt direkte, uten at disse delene nødvendigvis ble ansett som mindre sentrale for datidens tilhørere.

Samtidig som jeg vil ha en annen innfallsvinkel enn hva tidligere forskere på feltet har hatt, vil jeg også lene meg på et langt mer omfattende kildegrunnlag enn hva som er gjort tidligere. Ni riddersagaer ligger til grunn for mine undersøkelser. Dette gjør det mulig å skille ut hva som fremstilles som felles idealer i litteraturen og hva som representerer unntakene. I denne sammenheng vil kvantitativ metode benyttes. Samtidig måles resultatene også opp mot idealene i det historiske samfunnet, for å sette riddersagaenes idealer i perspektiv.

En studie av tre mannlige karakterer i ni riddersagaer, sett i forhold til idealene i både ”det gamle” og ”det nye samfunnet” fordrer en komparativ analyse med et høyt abstraksjonsnivå. De ulike temaene som tas opp til diskusjon er valgt ut fra en vurdering av kvantitativ, så vel som kvalitativ, forekomst i kildene. Leidulf Melve påpeker i sin artikkel ”Komparativ historie: ei utfordring for historiefaget” hvordan et for høyt abstraksjonsnivå kan medføre unøyaktigheter ettersom dypere strukturer og prosesser forsvinner.¹⁹ Jeg er klar over disse problemene, men ettersom jeg her ønsker å diskutere riddersagaene som sjanger, heller enn enkeltverk, og samtidig ønsker å få innblikk i hva som fremsettes som idealer og hva som bryter med normene for rett og god opptreden, har detaljene måtte vike for å få en mer helhetlig oversikt.

Problemstillingen

Den overordnede problemstillingen i denne oppgaven er hvorvidt, og eventuelt hvordan, riddersagaene kunne bidra til å endre det norske aristokratiets normsett og idealer på 1200-tallet og tidlig 1300-tall. Denne overordnede problemstillingen vil besvares med utgangspunkt

¹⁹ Melve 2009: 66-67.

i fire spørsmål: Hvordan fremstilles den mannlige eliten i riddersagaene og hvilke idealer fremkommer av disse fremstillingene? Er riddersagaenes idealer i tråd med ideologien i *Kongespeilet*, *Håkon Håkonssons saga* og *Hirdskråen*? Henviser idealene i riddersagaene til endring fra tidligere praksis? Og til sist, støtter den komparative analysen opp om hypotesen om at riddersagaene hadde en didaktisk funksjon ved det norske hoffet i perioden fortellingene ble oversatt?

Kildene og kildekritikken

Kildene som ligger til grunn for undersøkelsene vil her presenteres i to grupper. Jeg starter med en presentasjon av riddersagaene, først på det generelle plan, senere hver for seg. Avslutningsvis blir kildene som forteller om det historiske samfunnet presentert.²⁰

Riddersagaene – historiografi

Riddersagaene ble lenge nedprioritert som historisk kilde. I den grad de ble brukt, ble de karakterisert som et tegn på en nedgangsperiode, hvor den norske middelalderkulturen tapte til fordel for den europeiske. Hans E. Kincks verk *Storhetstid* fra 1922 kan sees som et eksempel på dette. Her gir Kinck en god oversikt over den kulturelle utviklingen på 1200-tallet uten å legge skjul på sine negative holdninger til retningen utviklingen tok. ”Ti efter Skule fandtes der ikke én høvding tilbage i folket – alt stort var hugget ned”, skriver Kinck, før han tillegger: ”Skule og hans smak bukket under i kampen mot den litterære kosmetik.”²¹ Det samme nedlatende synet ble ytret av litteraturhistorikere. Kristian Eldster skrev i 1935 at ridderdiktningen:

fortrenger all god gammel kunst, (...) ikke alene at det hindret nyvekst, men det gamle ble ikke engang holdt i hevd. Nu er det bare det nye, det utenfra som opptar sinnet, det er i den sultne tomme verden utad en blanding av forfall og sund trang til fornyelse. Men det blev forfallet som blev sterkest synlig og fikk sterkest makt.²²

Riddersagaene var ikke urnorske og var derfor ikke verdt oppmerksomhet, men allerede rundt midten av forrige århundre var trenden i ferd med å snu. Interessen for sjangeren blusset opp igjen. Både faksimile- og kritiske utgaver av ulike manuskripter ble gitt ut, og gamle spørsmål ble tatt opp til ny diskusjon. Dette har både resultert i en bedre forståelse av de kulturelle

²⁰ For å skille mellom riddersagaene og kildene som forteller om historiske forhold benyttes henholdsvis begrepene ”litterære” og ”historiske” kilder. Denne begrepsbruken benyttes også for å skille mellom karakterene i de to kildegruppene.

²¹ Kinck 1922: 96- 97.

²² Eldster 1935: 100.

relasjonene mellom Europa og Norden, og gjort det mulig å se sammenhengen mellom den høviske litteraturen og annen litteratur fra samme periode.²³

Oversetteren og leseren.

Det var ikke bare mangelen på urnorske kvaliteter som medførte at riddersagaene i lang tid ble tilsidesatt til fordel for annet sagamateriale, også kvaliteten på oversettelsene ble det satt spørsmålsteget ved. Som tidligere nevnt må riddersagaene karakteriseres som adaptasjoner av de europeiske verseromanene. Oversetteren sto fritt til å endre de delene han mente passet hans intensjon og publikum. Senere års undersøkelser har vist at oversetterne arbeidet bevisst med tekstene, at det finnes faste mønstre for hva som ble lagt til, hva som ble fremhevet og hva som ble kuttet.²⁴ Tekstene ble blant annet tilpasset norske forhold, eksempelvis ble baroner til lendmenn og kongens palis til kongsgård.²⁵ Et annet trekk er at verseromanenes store psykologiske dilemmaer, som ble presentert for leseren gjennom lange monologer og dialoger, i flere tilfeller ble utelatt fra de norske utgavene. Oversetterne valgte heller å vektlegge selve handlingen, noe som gjør stilen mer lik de islandske fornaldersagaene og kongesagaene.²⁶ Mest iøynefallende er det likevel at riddersagaene er utformet som prosa, til forskjell fra originalene som var skrevet på vers.

Denne måten å arbeide på var ikke forbeholdt de norske oversetterne, også den europeiske ridderlitteraturen forandret seg fra oversettelse til oversettelse. Som Per Thomas Andersen bemerker i sin omtale av *Sagaen om Tristram og Isond*: ”Forestillingen om en «ur-Tristram» er kun en abstrakt teori.”²⁷ Det bør heller forstås som en ”Tristram-litteratur” basert på en ”Tristram-legende” hvor den norske utgaven er en av mange ulike forgreninger.²⁸ Det er nettopp denne formen for oversettelse som gjør riddersagaene interessante som kilder til norsk middelalder. Hvis bøkene var ment å tjene en didaktisk funksjon overfor kongens menn sto oversetteren i en posisjon hvor han kunne vinkle fortellingene på en bevisst måte for å fremme bestemte holdninger. Spørsmålet blir da: hvem var oversetterne?

I *Sagaen om Tristram og Isond* presenterer oversetteren seg som broder Robert, mens *Sagaen om Elis og Rosamunde* ble oversatt av en abbed med samme navn. Begge sagaene knyttes til Håkon Håkonsson og det antas følgelig at dette er samme person som har steget i

²³ Kalinke 1985: 343-344; Reynard 2004: 247. For historiografisk oversikt over riddersagaene, se Kalinke 1985.

²⁴ Barnes 1984: 50; Kalinke 1975: 11- 18.

²⁵ Moseng et al. 2007: 262; Venås 1962: 22.

²⁶ Barnes 1975: 141; Reynard 2004: 249-250; Halvorsen 1979: 330; Halvorsen 1969: 178.

²⁷ Andersen 2001: 64.

²⁸ Andersen 2001: 64.

gradene innenfor det geistlige hierarkiet.²⁹ Foruten Robert er de resterende oversetterne anonyme. Sjangerens til tider grove innhold, har medført at flere forskere hevder oversettelsesarbeidet ble utført av norske hirdmenn i samarbeid med utenlandske gjøglere.³⁰ Andre, deriblant Bjørn Bandlien, tillegger den norske geistligheten æren for oversettelsene, i det minste som utlendingenes samarbeidspartnere, dette fordi det var her kunnskapen og interessen for boklig lærdom var sterkest på 1200-tallet.³¹

I jakten på kongemakten, så vel som oversetternes, intensjoner har introduksjon av *Strengleikar* stått sentralt. Her skriver oversetteren at: ”Hugnad gav det oss å røkje etter og ransake tiltaka deira som levde i gameltida, av di dei var hage i kunstane, gløggsynte i segnene, vituge i rådgjerdene, djerve i våpenskifta, høviske i hirdsedene, rauste med gåvene og i all manndomsgjerd dei frægaste.”³² Oversetteren ytrer her at ridderdiktingen fortalte leserne om det som hendte i gamle dager, samtidig som han presenterer det som et forbilde for samtidens lesere.³³ Oversetteren av *Möttulssaga* skriver derimot at: “this true account, witch came to me in French, I have translated into Norwegian as entertainment and diversion for you, the listeners, since the worthy King Hákon, asked me, ignorant though I be, to provide some entertainment through the following story.”³⁴ Her fremheves ikke den didaktiske funksjonen, men underholdningsaspektet. Oversetterne er med andre ord ikke konsekvente når de forteller om sine intensjoner. Barnes legger inn noen svært interessante argumenter i denne sammenheng. Først at ”gamans” og ”skemtanar” også brukes i introduksjonen av *Kongespeilet*, et klart didaktisk verk. Videre at underholdningsverdien ikke nødvendigvis betyr at leseren ikke også kunne lære noe av verkets innhold.³⁵ Med andre ord må en forståelse av verkene gjøres ut fra deres innhold heller enn oversetterens vitnesbyrd.

Et siste moment som er nødvendig å ta opp før kildene presenteres er hvem riddersagaene ble oversatt for. Hvem var leseren, eller kanskje mer presist: hvem var tilhørerne? På bakgrunn av at bøker var svært kostbare og at det var kongen som fikk riddersagaene oversatt var fortellingene i første instans trolig forbeholdt kongens hoff. En gruppering som på 1200-tallet besto av kongens hird, menn som hadde knyttet troskap til

²⁹ Halvorsen 1974: 641-642. På grunnlag av sitt navn har det blitt foreslått at Robert var en engelsk mann tilknyttet Lyse kloster, men dette kan ikke sies med sikkerhet (Leach 1921:179-181).

³⁰ Holtmark 1959: 163 jf. Cook og Tveitane 1979: xxiv-xxviii.

³¹ Bandlien 2001: 175.

³² StL 1962: 33.

³³ Barnes 1975: 146-147.

³⁴ MS 2009: 7. “Entertainment and diversion” er oversatt fra “gamans ok skemtanar”. Også oversetteren av *Strengleikar* benytter denne vendingen i sin introduksjon: ”som menn lagar seg til gaman [til skemtanar] for seg og andre i dette livet.” Et utdrag som kan tolkes som at riddersagaene var ment å underholde heller enn å utdanne (Tveitane 1972: 33-34).

³⁵ Barnes 1989: 80-83.

kongen og som kan omtales som hans håndgangne menn.³⁶ Hirde besto i stor grad av menn av god ætt og med gode økonomiske evner.³⁷ Altså var riddersagaene trolig beregnet for det norske samfunnets elite. Det må bemerkes at hoffet ikke var en gjennomgående maskulin forsamling, kvinner hadde også innpass. Følgelig fikk også de muligheten til å bli kjent med riddersagaenes mange karakterer.

Riddersagaene

For å kunne diskutere riddersagaene som paraplybegrep har jeg tatt utgangspunkt i et bredt kildegrunnlag. Valg av kilder er gjort ut fra tre kriterier. De skal, med en viss grad av sikkerhet, ha blitt oversatt innenfor det norske området i løpet av 1200-tallet og tidlig 1300-tall. Videre har det vært sentralt at korpuset dekker hele perioden, og at det foreligger oversettelser på moderne norsk eller engelsk. Dette har resultert i følgende utvalg: *Sagaen om Tristram og Isond*, *Strengleikar*, *Sagaen om Iven*, *Möttulssaga*, *Sagaen om Parceval*, *Tåtten om Valven*, *Sagaen om Erex*, *Sagaen om Flores og Blankiflor* og *Hertug Frederik av Normandie*.

Tristrams saga ok Isondar, heretter kalt *Sagaen om Tristram og Isond*, er en oversettelse av Thomas' *Tristram* skrevet i tiden rundt 1150 - 1170. I fortellingens forord opplyses det om at teksten ble oversatt i 1226 av broder Robert på initiativ fra Håkon Håkonsson. Kongen var på dette tidspunktet bare 22 år gammel og det antas derfor at dette var den første riddersagaen som ble oversatt til norrønt. Som kilde i denne oppgaven benyttes Magnus Rindals nynorske oversettelse. Denne er gjort på grunnlag av manuskriptene AM 567 XXII 4° og AM 543 4°, hvorav begge er bevart ved Det arnamagnæanske institutt i København.³⁸ Manuskriptene dateres til henholdsvis 1400- og 1600-tallet. Det eldste manuskriptet er i en fragmentarisk tilstand, men en sammenligning av de to manuskriptene viser likevel at sistnevnte manuskript representerer den gamle teksten på en tilfredsstillende måte.³⁹

Strengleikar presenteres her som den andre av riddersagaene, uten at dette henviser til kronologien. Håkon Håkonsson nevnes som oppdragsgiver i teksten, men nærmere datering er ikke kjent. Verket er en samling kortere fortellinger, 21 i alt, hvor flertallet er oversettelser av Marie de Franec' *lais*, eller fortellinger. Marie var, som hennes navn antyder, fransk, og i

³⁶ Helle 2005: 252.

³⁷ Sigurdsson 2008: 122-123. Det må påpekes at riddersagaene på lengre sikt fikk en langt bredere appell hvorpå den aristokratiske diktningen blant annet ble omformet til folkeviser (Helle 2005: 231-232).

³⁸ Rindal 2003: 38-40.

³⁹ Jorgensen 1999: 26.

følge tradisjonen holdt hun til ved Henry IIs (1154–1189) engelske hoff, men det finnes svært få kilder om henne, så dette kan ikke sies med sikkerhet.⁴⁰ Strengleikar benyttes her i nynorsk utgave. Denne er oversatt av Henrik Rytter og er senere revidert av Kjell Venås. Til grunn for oversettelsen ligger håndskriftet De la Gardie nr. 4-7 fol I UUB i Den delagardiske samling ved Universitetet i Uppsala. Manuskriptet kan dateres til 1200-tallets andre halvdel, men er ikke komplett. I enkelte deler av teksten er derfor AM 666b 4° brukt til å fylle inn hullene, mens det i andre tilfeller henvises til den franske teksten.⁴¹ På grunn av at enkelte av tekstene ikke forekommer i norske kilder og at andre er svært fragmentariske har jeg valgt å utelukke følgende fortellinger fra mitt kildegrunnlag: ”Songen om vellysningen”, ”Spelemannsongen” og ”Grelentsoga”.

Möttulssaga, eller *Sagaen om kappen* som den ofte kalles, er en oversettelse av den franske *Le mantel mautaillié* fra sent på 1100-tallet, eventuelt tidlig 1200-tall.⁴² I likhet med de to forestående riddersagaene viser denne til Håkon Håkonsson som oppdragsgiver. Teksten finnes i to fragmentariske håndskrifter som kan dateres tilbake til middelalderen i tillegg til flere utgaver fra tidlig nytid. Jeg vil her benytte meg av Kalinkes engelske oversettelse som er gjort på grunnlag av de to middelalderhåndskriftene AM 598 Iß og Stockholm Perg. 4:o nr. 6 fra henholdsvis 1300- og 1400-tallet, i tillegg til 1600-tallshåndskriftet AM 179 fol.⁴³

Sagaen om Iven er en oversettelse av Chrétien de Troyes’ *Yvain* også kalt *Le Chevalier au lion*. I følge kilden er sagaen oversatt på oppdrag fra Håkon den Gamle. Sagaen dateres ikke nærmere, men at kongen presenteres som ”den gamle” gjør det sannsynlig at teksten ble oversatt i perioden 1250 – 1257, altså under Håkon Unges kongetid.⁴⁴ Teksten er bevart i to middelaldermanuskripter, Stockholm 6 4to fra 1400-tallet og AM 489 fra ca. 1450, i tillegg til senere avskrivninger. Her benyttes Birgit Nyborgs oversettelse fra 2009 som bygger på de to nevnte middelaldertekstene i tillegg til Stockholm 46 fol. fra ca. 1690.⁴⁵

Sagen om Erex, som er en oversettelse av Chrétien de Toyes’ *Erec et Énide*, er til nå den første av riddersagaene der verken datering, oppdragsgiver eller oversetter nevnes i teksten. Kalinke hevder, på bakgrunn av tekstens struktur og innhold at også denne

⁴⁰ Tveitane 1972: 28; Leach 1921: 202; Halvorsen 1972: 302.

⁴¹ Venås 1962: 28-29. Rytters oversettelse er gjort på grunnlag av R. Keyser og C. R. Ungers utgave fra 1850.

⁴² Kalinke 1999: 3.

⁴³ Kalinke 1999: 3-4.

⁴⁴ Togeby 1975: 183 jf. Reynard 2004: 248.

⁴⁵ Nyborg 2009: 130-134. Noen partier av teksten mangler i de norrøne kildene, her har Nyborg fylt inn med referater fra Brit. Mus Add. 4857 fra 1669-70, og referat fra Nordahls oversettelse av den franske teksten. (Nyborg 2009: 131).

riddersagaen ble oversatt under Håkon Håkonsson.⁴⁶ Oversettelsen skiller seg fra den franske originalen på flere måter, for det første er den mye kortere - nesten halvert, handlingen er omstrukturert og deler fra *Diðreks saga* er innlemmet i fortellingen.⁴⁷ Teksten er ikke bevart i kilder eldre enn år 1500, kun i senere avskrifter. Jeg vil benytte meg av Birgit Nyborgs oversettelse fra 2009 som bygger på håndskriftet AM 181b fol, skrevet ca. 1650.⁴⁸

Sagaen om Parceval og Tåtten om Valven er oversettelser av Chrétien de Toytes' siste litterære verk, *Perceval* eller *Le Conte du Graal*. Chrétien fullførte aldri denne fortellingen, trolig døde han før den var ferdig, men til tross for dette ble gralsfortellingen meget populær.⁴⁹ I siste delen av *Sagaen om Parceval* tar Valven over hovedrollen før fortellingen avsluttes og fortsetter i *Tåtten om Valven*. Den eldste komplette utgaven av fortellingen kan føres tilbake til 1400-tallet og kalles i dag Stockh. Perg. Nr. 6 4to. Som kildegrunnlag benyttes her Birgit Nyborgs oversettelse fra 2009 som bygger på nevnte kilde i tillegg til NkS 1794b 4to.⁵⁰

Sagaen om Flores og Blankiflor, eller *Flóres saga ok Blankiflúr*, er en oversettelse av den franske *Floire et Blancheflor* fra 1100-tallet. Teksten opplyser hverken hvem som sto bak oversettelsen eller når oversettelsen fant sted. Det finnes heller ingen enighet blant forskerne på dette området. Mens enkelte hevder at sagaen kan knyttes til Håkon Vs hoff, mener andre at også denne fortellingen ble oversatt under Håkon IV. Denne siste oppfatningen skyldes likheter mellom den norske teksten og den spanske utgaven av samme fortelling. Antagelsen er da at *Sagaen om Flores og Blankiflor* er et produkt av kulturutveksling mellom Norge og Spania da Håkons datter giftet seg med den kastiljanske prinsen Philip i 1258.⁵¹

De forskerne som knytter fortellingen til Håkon Vs hoff legger først og fremst vekt på språket i manuskriptet, men også andre forhold spiller inn. Fortellingen om kjærestene Flores og Blankiflor ble også oversatt til svensk på initiativ fra Håkon Vs dronning, Eufemia av Rügen (d. 1312). Dronningen tok initiativet til tre slike oversettelser: *Ivan Lejonriddaren* (1303), *Hertug Frederik av Normandie* (1301/1308) og *Flores och Blanzeflor* (1312).⁵² Alle

⁴⁶ Kalinke 1999: 220.

⁴⁷ Nyborg 2009: 65-66; Halvorsen 1959: 8.

⁴⁸ Nyborg 2009: 65-69.

⁴⁹ Halvorsen 1968: 116-117; Nyborg 2009: 12, 217 Populæriteten kommer til uttrykk gjennom antall bevarte manuskripter, 14 fullstendige og 4 fragmenter, og det er bare fra de første 50 årene etter fortellingen ble skrevet (Nyborg 2009: 217).

⁵⁰ Nyborg 2009: 223. Nyborgs oversettelse er ikke gjort direkte fra manuskriptene, men tar utgangspunkt i Kalinke og Wolfs normaliserte utgave fra 1999, som igjen lener seg på Helen Macleans tekstkritiske utgave av Stockh. Perg. Nr. 6 4to. NkS 1794b 4to er benyttet i partier det nevnte kilde ikke er dekkende (Nyborg 2009:223).

⁵¹ Grieve 1997: 36-39.

⁵² Ståhle 1959: 55.

tre ble skrevet på knittelvers og går i dag under betegnelsen Eufemiavisene. Helle Degnbol argumenterer for at også den norrøne versjonen av *Sagaen om Flores og Blankiflor* fant sted ved Håkon Vs hoff og at dronning Eufemia var initiativtaker.⁵³ Teksten jeg vil benytte er oversatt av Birgit Nyborg og utgitt i 2005. Denne bygger på et islandsk manuskript, AM 489, fra ca. 1450.

Mens *Sagaen om Flores og Blankiflor* blir brukt i norrøn utgave har jeg i valgt å også innlemme en av Eufemiavisene i kildematerialet, mer bestemt *Hertug Frederik av Normandie*. Valget av denne fremfor de to andre er gjort på bakgrunn av at fortellingen om Iven og Flores allerede er innlemmet i kildematerialet i norrøn utforming. Fortellingen ble oversatt til svensk og skiller seg slik fra de foregående riddersagaene, men på bakgrunn av at arbeidet sentrerte seg omkring det norske hoffet har jeg likevel valgt å innlemme denne kilden.

Dateringen av *Hertug Frederik av Normandie* er diskutert av flere forskere. De ulike manuskriptene viser til ulike dateringer, henholdsvis 1301 og 1308. Denne diskusjonen vil jeg ikke gå inn i her; uavhengig av hvilke av dateringene som er korrekt kan kilden knyttes til Håkon Vs hoff.⁵⁴ Jeg vil benytte meg av Olaug Berdal oversettelse som bygger på Erik Norens kritiske utgave fra 1927 av *Codex Verelianus*, også kjent som *Fru Märtas bok*. Som nevnt er Eufemiavisene skrevet på knittelvers, Beraldals utgave er skrevet som prosa. Gjennom analysene er det nødvendig å ta hensyn til dette, men da jeg er interessert i selve handlingen, ikke i det rent språklige, har jeg vurdert dette som mindre problematisk.

Kildekritikk

Som presentasjonen av de ulike riddersagaene har vist er flere av fortellingene bevart i manuskripter som ble nedtegnet lenge etter 1200-tallet. Flertallet av manuskriptene kan dateres til perioden 1400–1700.⁵⁵ Altså har fortellingene gjennomgått flere omskrivninger. Etter at forfatteren formulerte tekstene og en oversetter skrev den om, både i språk og innhold, har senere redaktører satt sitt preg på fortellingene.⁵⁶ Hvor mye redaktørene endret tekstene er ikke mulig å si med sikkerhet. Det er heller ikke mulig å si hvor mange ganger hver enkelt tekst er kopiert, eldre tekster kan ha gått igjennom langt flere slike prosesser enn en yngre kilde.⁵⁷ Flere filologer har likevel påpekt at riddersagaene, til tross for at de foreligger i unge

⁵³ Degnboj jf. Nyborg 2005: 94.

⁵⁴ Ståhle 1959: 55.

⁵⁵ Barnes 1989: 74.

⁵⁶ Problematikken med å skille mellom forfatter, oversetter og redaktør diskuteres av Barnes (1989: 77).

⁵⁷ Problemstillingen diskuteres av Kalinke (1982: 42-45).

manuskripter, fortsatt representerer den litteraturen de norske oversetterne skrev på 1200-tallet.⁵⁸ En viss skepsis er likevel nødvendig å opprettholde.

De historiske kildene

For å belyse hvordan idealene i riddersagaene gjenspeiles i henholdsvis ”det nye-” og ”det gamle samfunnet” vil følgende kilder benyttes: *Kongespeilet*, *Hirdskråen*, *Håkon Håkonssons saga* og *Heimskringla*.

Konungs skuggsjá eller *Kongespeilet* ble skrevet omkring år 1250. Forfatteren er anonym, men bokens innhold, holdning til kongemakten og bruk av religiøse motiver gjør det mulig å anta at han var en geistlig med tilknytning til kongens administrasjon.⁵⁹

Verket er i sin helhet av en normativ karakter. Gjennom en samtale mellom far og sønn får leseren innblikk i hvilke kunnskaper, normer og idealer mennesker fra ulike samfunnssjikt var forventet å etterstrebe for å fylle den plassen i samfunnet Gud hadde tildelt dem. Som tittelen antyder skulle adferdsidealet som siteres fungere som et speil leseren kunne måle sin egen adferd opp mot. Verket er delt i tre deler, første del handler om kjøpmannen, mens de to siste omhandler hirdmannen og kongen.

Det er viktig å poengtere at normene og retningslinjene som fremkommer i *Kongespeilet* var idealer. Hvorvidt, eller i hvilken grad, disse fikk innpass i den virkelige verden må vurderes ut fra andre kriterier. I denne oppgaven vil dette være av sekundær betydning, da det er idealene som skal diskuteres. Utgaven jeg benytter meg av er oversatt av Anton Wilhelm Brøgger på grunnlag av ”den norske hovedmembran” også kalt cod. A.M. 243 b a.⁶⁰

Hirdskråen, hirdens egen lovsamling, kan dateres til perioden 1273–1277. Deler av verket bygger på en eldre lovsamling som trolig kan dateres tilbake til Sverres tid, men enkelte av normene var trolig enda eldre.⁶¹ Som var tilfellet med *Kongespeilet* må også *Hirdskråen* regnes som en normativ kilde, den forteller hvordan det burde være mer enn hvordan forholdene faktisk var. Lovsamlingen er bevart i en rekke håndskrifter. Jeg vil benytte meg av Steinar Imsens oversettelse, som er gjort på grunnlag av AM 322 fol hånd a.

⁵⁸ Barnes 1974: 25.

⁵⁹ Bagge 2001: 134.

⁶⁰ Brøgger 1947: 224-230.

⁶¹ Helle 1974: 136; Imsen 2000: 26-27.

Manuskriptet dateres til ca. 1300, og regnes i dag som den eldste komplette utgaven av lovsamlingen.⁶²

Håkon Håkonssons saga er den tredje av kildene som vil bli brukt til å belyse 1200-tallets idealer. Sagaen ble skrevet på initiativ av Håkons sønn og etterfølger, Magnus, kun få år etter kongens død i 1263. Til jobben satte han islendingen Sturla Þorðarson som antas å ha hatt tilgang til både arkiver og samtidsvitner under arbeidet. *Håkon Håkonssons saga* defineres slik som en samtidssaga, noe som i seg selv medfører at kildeverdien regnes som relativt høy, men dette må ikke overdrives. Verket som helhet er sterkt preget av samtidens kongsideologi og er skrevet ut fra et perspektiv som vektlegger hvordan Håkon oppfylte rollen som en *rex-iustus*.⁶³ At Sturla har fremstilt kongen som et ideal, vil jeg her bruke som en ressurs heller enn et hinder i analysene. Utfordringen ligger heller i å skille idealene fra praksis.

Håkon Håkonssons saga finnes i dag kun i fragmentariske, eller på andre måter mangelfulle, manuskripter. Utgaven jeg vil benytte er oversatt av Anne Holtsmark og hovedsakelig gjort på grunnlag av håndskriftet 81 fol. i Den arnamagnæanske samling. Et håndskrift som anses å være det nærmeste vi kommer originalen. I tillegg er *Flateyarbók* brukt der nevnte håndskrift ikke dekker.⁶⁴

For å sette lys på hvordan forholdene utartet seg forut for 1200-tallet benyttes Snorre Sturlassons (1179-1241) *Heimskringla*. Verket, som ble skrevet i tiden rundt år 1230, forteller historien om de norske kongene fra deres mytologiske opprinnelse frem til slaget på Re i 1277. Verket benyttes her som en *beretning*. Ettersom det er lang tid mellom de historiske hendelsene og tiden de ble nedtegnet er det grunn til å møte teksten med noe skepsis i forhold til sannhetsverdien i episodene det fortelles om. Ettersom jeg her er interessert i idealer, politiske normer og sosiokulturelle mønstre vurderes gjerne kildeverdien som høyere enn om man går inn på spesifikke historiske hendelser. Et visst forbehold er derimot fortsatt nødvendig å beholde.⁶⁵

⁶² Imsen 2000: 9.

⁶³ Helle 1982: 644-645; Bagge 2000b: 188-189. Begrepet "*rex-iustus*", betyr direkte oversatt "en rettferdig konge", og har sitt opphav hos Augustin (354-430). I definisjonen ligger ideen om at det var viktigere for en konge å ha gode indre kvaliteter enn ytre suksess. Spesielt viktig her er fokuset på at straff og refs skal være et produkt av rettferdighet og rikest beste heller enn hevnløst. For å kunne kalles en *rex-iustus* måtte kongene opptre og føre sitt folk i henhold til Guds lover. (Bagge 1979: 223; Sigurdsson 2008: 141).

⁶⁴ Holtsmark 2008: 8-9. Oversettelsen er gjort på grunnlag av A. Kjær og Ludvig Holm-Olsen utgave, Kristiania 1910.

⁶⁵ Heimskringla foreligger i dag kun i senere avskrifter. Håndskriftet *Kringla*, som har blitt datert til 1260 årene, finnes i dag i flere 1600-talls håndskrifter som betraktes som gode (Hødnebo 2007: 202).

Struktur

Gjennom oppgaven vil hver av de tre mannlige karakterene i riddersagaene analyseres hver for seg og settes opp mot sine historiske likemenn i henholdsvis ”det gamle-” og ”det nye samfunnet”. Målet i samtlige analysekapitler er å svare på hvordan karakteren fremstilles, hvorvidt deres opptreden er i tråd med 1200-tallest idealer og samtidig skiller seg fra tidligere praksis, og hvorvidt dette støtter opp om riddersagaenes didaktiske funksjon.

Analysen starter med en diskusjon av kongenes rolle. I andre kapittel måles regentene i riddersagaene opp mot kongeidealet i *Kongespeilet*. Disse analyseresultatene legger grunnlaget for drøftningene i kapittel tre, hvor riddersagaenes mulighet til å påvirke endringer i kongeidealet på 1200-tallet diskuteres mer inngående.

Fjerde kapittel omhandler rådgiverne, de litterære og de historiske. Fokuset vil ligge på hvordan rådgiverne opptrer i tilfeller hvor deres herre skulle inngå ekteskap, og i de tilfeller hvor de bidrar til konfliktløsninger ved å fylle en rolle som dommere.

De to påfølgende kapitlene er viet ridderne. Hvordan disse karakterene beskrives og hvordan de handler, måles opp mot idealene norske høvdinger sto overfor i tidlig middelalder, og idealene kongens hirdmenn sto overfor på 1200-tallet. Dette ridderidealet vil bli drøftet i to deler, kapittel fem omhandler det høviske ridderidealet, mens det krigerske ridderidealet er temaet i kapittel seks.

I det syvende og avsluttende analysekapittelet diskuteres forholdet mellom de tidligere omtalte karakterene. Dette gjøres ved å belyse hvordan riddersagaene henviser til temaene vennskap og gaver, før kapittelet avsluttes med å se forholdet mellom kongen og hans menn i et større perspektiv. Hele oppgaven avsluttes med en oppsummerende avslutning.

Kapittel 2

Riddersagaenes bilde av kong Arthur og hans likemenn:

Gjenspeiler riddersagaene *Kongespeilet*s ideelle konge?

Dette første analysekapittelet handler om kongene, de litterære og de historiske. I riddersagaene er det en helt som spiller hovedrollen, en ærefull og modig ridder. Kongene har biroller, enten som herren ridderen knytter seg til eller som fienden ridderen kjemper imot. En samlet analyse av de utvalgte riddersagaene gjør likevel leseren kjent med en rekke ulike fyrster, hvor kong Arthur skiller seg ut ved at han er en gjenganger i flere av fortellingene. Problemstillingen i det forestående er hvorvidt disse regentene gjenspeiler en ideell konge ut fra idealene som presenteres i *Kongespeilet*, *Håkon Håkonssons saga* og *Hirdskråen*, og, som en forlengelse av dette, om riddersagaenes konger kunne tjene som rollemodell for hvordan den norske kongen var forventet å opptre på 1200-tallet.

Kongene i riddersagaene opptrer i en rekke ulike situasjoner, noe som medfører at det ikke er mulig, innenfor de gitte rammer, å ta for seg alle sider av kongens karakter og embete. Jeg har derfor valgt å sette opp en målestokk og noen kriterier kongen må oppfylle for å kunne betraktes som et ideal og en rollemodell, her tar jeg utgangspunkt i *Kongespeilet*. Slik faren i *Kongespeilet* skisserer kongen legger han spesielt vekt på to oppgaver: Kongen skal dømme mellom menneskene på Guds vegne og han skal beskytte riket med sverdet. Begge oppgavene skulle utføres med rettferdig sinn og etter Guds egne lover.⁶⁶ Hvorvidt kongene i riddersagaene representerer et ideal kan slik måles opp mot hvordan de fyller rollen som dommere og krigere.

De litterære kongenes fremtoning har stått sentralt i tidligere forskningsdiskusjoner om riddersagaenes didaktiske karakter. Dette synes derfor å være et godt sted å starte analysen for å få frem sentrale trekk i tidligere diskusjoner og samtidig få frem mine holdninger til saken. Kapittelet starter med en gjennomgang av hvordan kongene beskrives i de ulike sagaene for senere å se hvordan de opptrer i selve handlingen.

Beskrivelser av kongen

I de riddersagaene kongene spiller en større rolle, eksempelvis som heltens herre, beskrives de i flere tilfeller gjennom det klassiske mønsteret med *notatio* og *epilogus*.⁶⁷ Disse

⁶⁶ KS 2000: 138-233.

⁶⁷ *Notatio* viser til beskrivelser av karakteren i starten av fortellingen eller ved første møte, mens *epilogus* viser

beskrivelsene omfatter i stor grad de samme superlativene og kan oppsummeres med et eksempel fra *Möttulssaga*:

King Arthur was the most renowned ruler with regard to every aspect of valor and all kinds of manliness and chivalry, combined with perfect compassion and most appealing mildness, so that in every respect there was no ruler more renowned or blessed with friends in his day in the world. He was the most valiant man at arms, the most generous with gifts, the gentlest in words, the cleverest in his designs, the most benevolent in mercy, the most polished in good manners, the noblest in all kingly craft, godfearing in his undertakings, gentle to the good, harsh to the wicked, merciful to the needy, hospitable to the companionable, so perfect in his entire authority that neither ill will nor malice was found in him, and no one could adequately laud the splendid magnificence and honor of his realm.⁶⁸

Denne beskrivelsen av kong Arthur er blant de lengste av sitt slag. Kun hertug Frederik får en lignende omtale. Hertugen giftet seg med en kongsdatter i slutten av sin fortelling og arvet slik kongemakten over Irland. Om hans regjeringstid forteller sagaen at: ”så høvisk var hans ferd mot fattig så vel som mot rik, (...) med mildt og gudfryktig sinn forvaltet han sitt gods og gjorde både kirker og klostre rike. (...) En mer gavmild hersker var aldri født”. Om hans person fortelles det at han var høvisk og at ”aldri noen time kom der et usant ord over hans lepper. (...) Skulle man av tusen riddere – eller endog flere – utvelge den fremste, ville man knapt finne noen som var djervere enn hertug Frederik! Han var en rettferdig dommer, hård og streng mot onde mennesker.”⁶⁹ Videre påpekes det at han lot dømme etter landets lov og rett, men mot gode mennesker var han mild og nådig.

Ved å sette disse to eksemplene opp mot hverandre blir det tydelig at flere av de samme trekkene går igjen. I tillegg til deres sjenerøsitet legges det vekt på at begge er milde herskere, som samtidig er modige og tapre i sin fremferd. De er gode dommere, harde mot de onde og milde mot de gode. Beskrivelsene av kongene legger altså vekt på kvaliteter som er sentrale for at de skal fremstå som gode dommere og krigere. Et interessant aspekt her er at begge disse kildene kan dateres. *Möttulssaga* ble oversatt under Håkon Håkonsson, altså før 1263, mens fortellingen om hertugen dateres til 1301/1308 og kan knyttes til Håkon Vs hoff.⁷⁰ Måten kongene beskrives på kan altså sees som statiske gjennom hele perioden. Videre viser en sammenligning med omtalen av Håkon Håkonsson i hans saga at disse egenskapene også ble verdsatt i det historiske samfunnet. Sturlas oppsummering av Håkons regjeringstid starter med en karakterisering av kongens utseende og fortsetter med å fortelle at kongen hadde vært ”vennlig mot de fattige og trengende, (...) Han var godlåten og verdig når han satt sammen med andre høvdinger, tenksom og sindig, en snartenkt mann, veltalende på tinget. Han var

til en avsluttende oppsummering av kongens rolle og karakter.

⁶⁸ MS 1999: 6-7.

⁶⁹ HFN 1988: 116-117.

⁷⁰ MS 2009: 6-7; HFN 1988: 119.

meget klok både når det gjaldt lover og andre saker.”⁷¹ Videre legges det vekt på hvordan Håkon styrket kristendommen i landet og hans bygging av ulike kirker, borger og andre byggverk.

Barnes viser til overensstemmelsen i måten Håkon Håkonssons beskrives og karakteristikken av kong Arthur i *Möttulssaga* som et av sine argumenter når hun hevder at riddersagaene hadde en didaktisk funksjon i sin samtid:

after years of civil war that preceded his [Håkons] rain, to raise the status of the monarch in Norway, and to shape his court accordingly Håkon's motives for introducing a literature which depicted an absolute king in Arthur and an ideal brotherhood in his company of knights become clearer.⁷²

Likhetene i beskrivelsene kan det ikke settes tvil ved, men dette er likevel ikke uproblematisk. Kalinke går imot Barnes påstand og fremhever nødvendigheten med å skille mellom måten riddersagaenes konger beskrives og hvordan de faktisk opptrer. Kalinke viser blant annet til hendelsesforløpet i *Möttulssaga*, hvor kvinnene ved Arthurs hoff prøvde en magisk kappe som avslørte deres seksuelle synder – en hendelse hoffet som helhet kom svært dårlig ut av, når hun setter spørsmålsteget ved Barnes konklusjoner.⁷³

Selv om beskrivelsene over vitner om at riddersagaenes konger kunne tjene som et bilde av den ideelle kongen viser altså en nærmere gjennomgang av kildene at dette ikke er like selvfølgelig. Av den grunn er det nødvendig å gå nærmere inn i de ulike riddersagaene for å undersøke hvordan kongene fyller rollen som kriger og dommer.

Kongen og krigen

Riddersagaene omhandler i stor grad menn som, med våpen mellom hendene, kjemper for å beskytte sin ære, sitt liv eller andre interesser. Krigeridealet er absolutt fremtredende i sjangeren som helhet. Det som derimot ikke kommer like godt til syne er kongens rolle i disse konfliktene. Han opptrer oftest i bakgrunnen under voldshandlingene og han tar sjeldent selv til våpen, noe som resulterer i at leseren alt i alt får svært liten innsikt i kongens krigerske egenskaper.

De ulike karakterenes kampvilje og våpenferdigheter kommer oftest til syne i tre ulike scenarioer: under turneringer, i jaktscener eller gjennom tvekamper. For å tydeliggjøre kongenes rolle følger her noen typiske eksempler på hvordan fyrstene opptrer i disse

⁷¹ HHs 2008: 392-393.

⁷² Barnes 1974: 155. For Barnes argumenter, se også 1974: 133-134, 155; Barnes 1975: 145.

⁷³ Kalinke 1981: 33-45.

situasjonene. Holdningene til vold og idealet om rettferdig krig vil bli drøftet i kapittel seks. I denne omgang er det kongens personlige deltagelse som vil stå i fokus.

Turneringer, jakt og tvekamper

Turneringer er en mye omtalt aktivitet i riddersagaene, i alt skildres fjorten scener som kan gå innunder denne definisjonen.⁷⁴ Her møtes riddere for å kjempe seg i mellom, og de ulike karakterene får mulighet til å vinne både ære og berømmelse. Aktiviteten omtales ofte som en lek, men må ikke forstås ut fra vår definisjon av ordet, hvis ferdighetene ikke holdt mål kunne det medføre tap av både gods, ære og liv.

I *Sagaen om Erex* ble det holdt turnering i forbindelse med bryllupet mellom Erex og Evida. Kongen ga Valven lov til å holde turneringen, men når ridderleken beskrives utelates kongens rolle, leseren får derimot opplyst at Valven og Erex var de beste ridderne.⁷⁵ En lignende situasjon finnes i *Sagaen om Iven*. Her spør Iven sin kone om lov til å reise fra henne for å følge kong Arthur i turnering.⁷⁶ Eksemplet gir inntrykk av at Arthur selv var ment å delta, men selve turneringen er ikke med i historien, så ingen sikre konklusjoner kan gjøres om dette. Disse to eksemplene er typiske for riddersagaene som helhet, kongene arrangerer turneringen, og i enkelte tilfeller gis det antydninger om at de deltar, men under selve kampene forblir deres opptreden ukjent for leseren. Noen få unntak finnes. I *Hertug Frederik av Normandie* møttes flere konger for å delta i ridderlek, i tillegg til dvergekongen Malmritt deltok både kongen av England og kongen av Frankrike. De kjempet tappert sammen med sine menn, men ingen av dem overgikk Frederik i tapperhet.⁷⁷

Dette siste eksemplet må betraktes som et unntak. Kun i tre av totalt sytten skildrede eller omtalte turneringer opplyses leseren om at det deltar en eller flere konger. Det må også bemerkes at ingen av de kongene som representerer unntakene er fyrsten protagonisten underkaster seg.⁷⁸ Det er derimot en mulighet for at datidens lesere forsto det som en selvfølge at kongene tok del i denne aktiviteten, at det altså ikke behøvde å påpekes. Men, gjennom en ordrett lesning av kildene forblir leseren uvitende om kongens evner som kriger. Denne siden av kongens karakter kommer derimot klarere frem i de tilfellene han reiser ut på jakt.

⁷⁴ For oversikt over turneringene i de ulike sagaene, se: Tabell 2 (s.125).

⁷⁵ SE 2009: 41.

⁷⁶ SI 2009: 97.

⁷⁷ HFN 1988: 72-79.

⁷⁸ Unntakene: HFN 1988: 114-115; SP 2009: 186-187.

Jakt er i følge riddersagaene en passende aktivitet for en konge. Det er en aktivitet som omtales hyppig og det kommer klart frem av kildene at dette er noe kongene gjorde for å more seg.⁷⁹ For å sitere ”Tidorelsongen”: “kongen dvalde i Nancsaborga, for den veideskogen som var der, låg ikkje langt frå borga. For kongen lika å game seg og veide dyr med mjåhundar og fuglar med gråfalkar og gåsehaukar.”⁸⁰

Jakt er også blant de få hverdagslige aktivitetene som blir omtalt i *Kongespeilet*. Forfatteren forklarer at kongen kunne bedrive tiden sin med jakt, det var ikke forbudt, men det måtte ikke gå utover andre og viktigere oppgaver. For som han påpeker: ”kongedømmet er ordnet og laget mer for å bære omsorg for alt det som folket og riket trenger enn til fjas og forfengelige skjemt.”⁸¹ Den negative undertonen her har blitt tolket som et resultat av et kompromiss fra forfatterens side; jakt var svært populært blant elitene, men ble fordømt av samtidens geistlige moralister.⁸²

Jegervirksomheten var på ingen måte forbeholdt overklassen; det var også en del av næringsgrunnlaget til resten av folket. En liten del, vel og merke, sammenlignet med jordbruket, men siden jaktvarer ofte var både verdifulle og ettertraktede kunne de i enkelte skogområder og fjellstrøk tjene som gode ekstrainntekter.⁸³ Selve handlingen var altså ikke forbeholdt eliten, men bakgrunnen for handlingen var forskjellig. Kongene jaktet ikke for økonomisk vinning, men for å more seg, på samme måte som de fiktive kongene. Jakten kunne også, i følge *Kongespeilet*, bidra til å opprettholde kongens helse og gi han våpentrening.⁸⁴ Samtidig var dette trolig en arena hvor kongen kunne knytte og bearbeide politiske kontakter.⁸⁵

Selv om riddersagaene ofte henviser til at kongene er ute og jakter er deres evner som jegere sjeldent et tema. Unntaket kan hentes fra *Sagaen om Erex*, her utlyser kong Arthur en konkurranse om at den som klarte å felle den hvite hjorten i skogen skulle vinne et kyss fra den vakreste jomfruen. Noe senere i historien er det kongen selv som innhøster belønningen.⁸⁶ I dette tilfellet fremstilles kongen både som våpenfør og bedre enn sine menn. Gjennom

⁷⁹ Fem av ni riddersagaer skildrer eller forteller om konger som jakter, *Strengleikar* er blant disse og omtaler konger som jakter i seks av de 18 fortellingene. (STI 2003: 123-124,160-161; SE 2009: 28,30; MS 1999: 21; HFN 1988: 107; SL 1962: 66, 79, 81, 95, 102, 147, 15).

⁸⁰ StL 1962: 102.

⁸¹ KS 2000: 181.

⁸² Bagge 2000b: 190.

⁸³ Moseng et. al. 2007: 240.

⁸⁴ KS 2000: 181.

⁸⁵ Bagge 2000b: 191-192.

⁸⁶ SE 2009: 27-30, 38.

jaktscenene som helhet kommer kongens våpenkyndighet langt bedre til syne enn under turneringene, men det må påpekes at de heller ikke her skildres i særlig detalj.

Tvekamper er den mest omtalte formen for væpnede konflikter i riddersagaene.⁸⁷ De ulike karakterene ser seg stadig nødt til å gripe til våpnene for å hindre tap av ære, gods eller liv, enten på egne eller andres vegne. Tvekampene utformes ved at to motstandere kjemper mot hverandre under noenlunde kontrollerte forhold. Hovedregelen er her, som i turneringene, at kongen ikke går personlig inn i kampene, men lar sine menn kjempe for seg. Nedenfor følger noen typiske eksempler.

I *Sagaen om Iven* bestemte kong Arthur at han ville hevne seg på ridderen Røde Sodal fordi han hadde vanæret en av hans menn, men før Arthur kom så langt hadde Iven drept denne ridderen og tatt hans plass. Følgelig var det Iven kongen og hans menn møtte da de omsider ankom stedet hvor kampen skulle stå, ikke Røde Sodal. Arthur, uvitende om Ivens påfunn, egget til kamp ved å helle vann over en stolpe og gikk på denne måten ledende inn i konflikten. Arthurs rådsman, Kæi, gikk da frem for kongen og spurte om han kunne få kjempe i tvekampen mot ridderen og det fikk han. Iven avslørte ikke sin identitet før han hadde vunnet over Kæi, og kongen og hans menn, alle foruten Kæi, ble da svært glade over å se Iven igjen.⁸⁸ Det sentrale i denne fortellingen er at kong Arthur selv sto i første rekke i konflikten helt til selve kampen sto for tur, da trakk han seg tilbake og lot Kæi kjempe. I *Sagaen om Flores og Blankiflor* finnes et tilsvarende eksempel. Her står konflikten mellom Flores og kongen av Babylon, men kongen stiller ikke selv til tvekamp, heller sender han sin beste ridder.⁸⁹

Riddersagaene byr på enkelte eksempler hvor konger opptrer i tvekamper, og i disse scenene blir det tydeligere at kongenes våpenferdigheter ikke skal undervurderes. Men, også her er det tilfellet at unntakene ikke representerer kongen fortellingens hovedperson underkaster seg. I *Sagaen om Erex* gjennomgår helten i alt ti væpnede kamper, og han vinner alle bortsett fra én. Unntaket representerer en kamp mot kong Guimar. Kampen mellom de to varte i lang tid inntil de begge var utslitt og startet å samtale. Da kom det frem at Guimar var Erex' fetter og de la ned våpnene.⁹⁰ Kilden gir ingen indikasjon om det er slektskapet mellom de to eller det faktumet at Guimar var konge som var avgjørende for at Erex ikke klarte å slå

⁸⁷ For oversikt over de ulike typer kamper, se "Kategorisering av voldshandlingene" (s. 83).

⁸⁸ SI 2009: 94-95. I andre manuskripter av *Sagaen om Iven*, Am 489 og Stockholm 46, er det ikke Arthur som heller vann over kilden, men Kæi (jf. Kalinke 1981: 42 note 44). Altså er dette den kilden som gir Arthur størst rolle i konflikten.

⁸⁹ SFB 2005: 89-90.

⁹⁰ SE 2009: 47.

Guimar i kamp, men det er uansett påfallende at den eneste Erex ikke klarte å overvinne var nettopp en konge.

Et annet eksempel som er aktuelt i denne sammenheng finnes i *Sagaen om Tristram og Isond* og beskriver kong Arthur i tvekamp mot en kjempe. Denne kjempen kom fra Afrika og med seg hadde han en pels laget av skjegget til beseirede konger, høvdinger, jarler og vasaller, og nå ville han ha kong Arthurs skjegg i samlingen. Kongen var ikke interessert i dette, og måtte kjempe for sin sak. Tvekampen ble lang og hard, men Arthur seiret til slutt mens kjempen mistet både pelsen og hodet. Igjen presenteres en krigersk konge, men også dette eksemplet inngår under nevnte mønster. Arthur er ikke protagonistens herre i denne fortellingen, forfatteren forklarer heller at passasjen er lagt inn for å presentere kjempen Tristram kjempet imot, han var Arthurs motstanders søstersønn.⁹¹

Hvorfor fremmes ikke kongens krigerske egenskaper?

En samlet analyse av riddersagaene viser altså at kongene var trent for krig, noe som først og fremst kommer frem i de mange jaktscenene. Til tross for dette går forfatteren på ingen måte inn for å fremheve kongens evner. Kongen deltar tilnærmet aldri i turneringer og han sender sine menn inn i tvekamper heller enn selv å ta til våpen. Med utgangspunkt i spørsmålet om riddersagaenes didaktiske kontra underholdende funksjon blir spørsmålet da hvorfor denne informasjonen holdes tilbake fra leseren? Var ikke riddersagaene ment å fremme et kongeideal eller var ikke kongene forventet å være store krigere? For å svare på dette trengs en dypere forståelse av utviklingen av krigeridealet i norsk middelalder.

I det som her defineres som ”det gamle samfunnet” hadde krigen en sentral plass. Sammen med sjenerøsitet var dette den vanligste veien mot utvidet makt og innflytelse, og i denne sammenhengen var det flere egenskaper som var nødvendige for å overleve, som evnen til å ta strategiske avgjørelser i kampens hete og gode våpenferdigheter.⁹² Snorre fremstiller de gamle kongene som gode krigere. Om slaget på Stiklestad skriver han at Kalv gikk fremst i hæren sammen med Hårek som bar merket. Olav gikk ikke fremst i sin flokk, han ventet på Dag og hans menn, men han sto ikke lenger bak enn at han og Kalv kunne samtale før slaget. Da blodsutgytelsen startet kjempet Olav ved siden av sine beste krigere og før han mistet livet rakk Olav å hevne seg på Torgeir, en av sine tidligere venner som nå kjempet mot han. Olav

⁹¹ STI 2003: 170. Unntak nummer tre: Parceval lærer ridderkunster av en konge (SP 2009: 149-152).

⁹² Bagge 1991: 148-149.

hogg sverdet i ansiktet på Torgeir så hjelmen hans gikk i stykker og hodet hans ble kløvet rett under øynene.⁹³

At kongene i ”det gamle samfunnet” fremstilles som store modige krigere må sees som en konsekvens av tidens politiske kultur. Makten var her basert på kongens personlige egenskaper og evner til å heve seg over sine menn, og som en konsekvens av dette måtte han bevise at han var en bedre mann enn resten av folket. Å la andre menn gå inn i kampen for seg ville resultere at andre fikk æren for en eventuell seier og kunne true kongens suverenitet.⁹⁴ Innenfor denne politiske kulturen var det altså avgjørende for kongen å være en god kriger.

Kongene på 1200-tallet satt ideelt sett i sin posisjon basert på følelsesmessige bånd og religiøst grunnlag. Som faren i *Kongespeilet* uttrykker det: ”kongen eier hele riket og likeså alt folket som er i riket. Og alle de menn som er i hans rike, plikter å være ham til tjeneste”.⁹⁵ Selv Jesus underkastet seg den jordiske kongen da han ferdes blant menneskene, fortelles det, og når sønnen i *Kongespeilet* spør sin far om hvorfor, siteres Davids ord: ”Herren råder for himmelriket, men han har i sannhet gitt menneskesønnene et jordisk rike.”⁹⁶ Ideen er altså at kongedømmets politiske utforming var av manifestasjon av Guds orden, samtidig som kongen var innsatt av Gud og styrte på hans vegne. Følgelig pliktet hele folket å underkaste seg han, på samme måte som de underkastet seg Gud. Tanken om dette gudgitte kongedømmet hadde sitt opphav i Bibelen og ble videreutviklet og allment akseptert i løpet av middelalderen.⁹⁷

Med utgangspunkt i den nye ideologien var det ikke lenger avgjørende for kongene å fremme sine evner overfor sine menn, men det betyr ikke at kongen sluttet å krige. *Håkon Håkonssons saga* er på mange måter like fokusert på krig som *Heimskringla*, forskjellen er at det er en annen type krig. Mens Snorre skildrer nærkamp og blodsutgytelser, en skildring som kan karakteriseres som glorifisert og brutal, trer Sturla et skritt tilbake og beskriver de lange linjene. Som Sverre Bagge ordlegger det: ”The (...) «general staff perspective», focusing on large scale strategy and describing warfare as a kind of chess game between the generals, who move their armies to achieve long-term aims”.⁹⁸ Sturla legger mindre vekt på kampen menn i mellom og mer vekt på hvorfor kongen kriget, og tegner på denne måten et bilde av Håkon

⁹³ Snorre II 2007: 226-230.

⁹⁴ Sigurdsson 2008: 29.

⁹⁵ KS 2000: 82.

⁹⁶ KS 2000: 104.

⁹⁷ Helle 1974: 131-132.

⁹⁸ Bagge 1996: 144.

som en *rex-iustus*. Håkon opptrer mer som en hærfører enn tidligere konger. Han beordrer sine menn ut i kamp, og kommandostrukturen har slik et noe moderne preg.⁹⁹

Under slaget i Oslo i 1240 var Håkons strategi å dele hæren i tre. En del skulle ro vest for Hovedøya for å gå i land i det som i dag kalles Pipervika. Der skulle de stoppe vårbelgene som forsøkte å gå over Frysja. Den andre delen skulle gå i land ved bryggene, mens kongen selv skulle ta med seg største delen av hæren og angripe byen fra sør. Kongen gjorde det også klart at koordinering av *når* de ulike gruppene angrep var viktig. Først når kongen var på vei ned mot byen skulle de to andre delene av hæren ro inn mot land.¹⁰⁰

I tillegg til at Håkon her fylte rollen som hærfører tok han også personlig del i kampene. I fortsettelsen av slaget i Oslo, da kongen endelig var kommet inn i byen, og luresveinen hadde blåst i luren, ropte kongen på sine menn og sa ”at de skulle gå frem under merket. Han gikk selv fremst av alle.”¹⁰¹ Sturla skildrer dette gjennom et kvad: ”Allvald gikk // med øgeshjelm // foran merket // mild og mektig // og gull-lagt // gunnfane fikk // vaie høyt //over hæren.”¹⁰² Dette gir et inntrykk av at Håkon, i den grad han fremstår som den ideelle kongen, fortsatt representerer en krigerkonge: En leder som gikk inn i striden og kjempet tappert sammen med sine menn. Dette er altså en side av kongeidealet som ikke blir lagt vekt på i den høviske litteraturen.

Det må legges til her at Håkon sto overfor en annen type krigføring enn den som kommer frem i litteraturen. Riddersagaenes konger står sjeldent overfor større væpnede konflikter, det er tvekamper som blir skildret mest både kvalitativt og kvantitativt. Det finnes enkelte eksempler i riddersagaene på krig i egentlig forstand og her spiller kongene en helt annen rolle enn den som kommer frem ovenfor. ”Gurunsongen” fra *Strengleikar* kan tjene som et eksempel. Historien handler om ridderen Gurun som ble kalt til kongen for å hjelpe han med å beskytte riket mot en stor hær. I kampene som fulgte deltok kongen personlig, og da Gurun ble såret reagerte kongen med sinne og tok ansvar for å hevne hans sår. Kongen felte tre hundrede menn, like mange eller flere ble fanget. Resten flyktet og kongen lot dem komme seg unna, for han fryktet for at de hadde et følge som ventet på dem i skogen.¹⁰³ Denne kongen fremstår både som en god kriger og en god strateg, egenskaper Sturla fremhever hos Håkon Håkonsson. Problemet er altså ikke at kongene fremstilles som

⁹⁹ Bagge 1996:131.

¹⁰⁰ HHs 2008: 248.

¹⁰¹ HHs 2008: 254.

¹⁰² HHs 2008: 254.

¹⁰³ StL 1962: 128.

ubruklige i væpnede konflikter, men at fortellingene ikke byr på scener hvor kongens evner kommer frem.

I en samlet analyse av riddersagaene skildres tolv kriger, hvorav kongen deltar i fem.¹⁰⁴ Til sammenligning skildres 32 tvekamper, hvorav kun to skildrer en konge i kamp, og ingen av disse kongene er protagonistens herre.¹⁰⁵ På bakgrunn av dette kan det konkluderes at selv om kongene kommer frem som gode krigere i enkelte situasjoner kan de kvantitative forskjellene tas til inntekt for at dette ikke er det forfatteren eller oversetteren ønsker å fremheve.

Typer kamper som skildres kan tjene som en forklaring på hvorfor kongenes evner med våpen ikke blir lagt vekt på i turneringene og tvekampene, men kommer klarere til syne i jaktscenene og krigsscenene som omtales. Slik *Kongespeilet* fremstiller kongen er han ansvarlig for å beskytte riket med sverdet, men det stilles ingen krav til at kongen må ta personlig del i dette. Det er i hirdmannsbolken krav til våpentrening og utrustning er plassert i *Kongespeilet*, ikke i kongebolken. Kongen sitter med det overordnede ansvaret for at konfliktene blir løst.¹⁰⁶ Skildringen av kongene i riddersagaene bryter slik ikke med tidens idealer i direkte forstand, likevel byr dette på problemer i forhold til tanken om at riddersagaene fremmer den ideelle kongen, for gjennom sin tilbakeholdne holdning i væpnede konflikter fremstår kongen i flere tilfeller som feig.

Problemet kan illustreres med et eksempel fra *Sagaen om Parceval*. Parceval var en ung mann født inn i bondestanden som reiste til kong Arturs hoff i håp om at kongen ville gi han våpen. På vei dit møtte han en åkerkar som fortalte at kongen var både glad og bedrøvet. Glad fordi han hadde seiret i slaget ved Rimeyaborg, men trist fordi mange av hans riddere hadde reist til andre borger der de syntes det var godt å være. Kongen visste ikke hva de bedrev tiden med og dette gjorde han bedrøvet. Fremme ved hoffet så Parceval kongen sitte ved bordenden, og han var svært trist. Ikke bare av nevnte grunner, men også fordi Den Røde Ridder hadde truet kongens rike. Han hadde vanæret dronningen ved å helle vin i fanget hennes, for så å ta med seg kongens bordkar da han reiste.¹⁰⁷

Situasjonen Arthur her står overfor må kunne betraktes som en trussel både for hans ære og hans rike, men han fulgte ikke etter ridderen som truet hans sosiale posisjon, heller ble han sittende ved bordet sitt og tenke over hvor ulykkelige tilstandene var blitt. Til slutt var det

¹⁰⁴ Konge i krig: StL 1962: 127-128, 138; SP 2009: 160; HFN 1988: 33-40; SFB 2005: 61-62. For en mer helhetlig oversikt over antall kamper, se: Tabell 3 (s. 125).

¹⁰⁵ Konge i tvekamp: STI 2003: 170, SE: 47-48.

¹⁰⁶ KS 2000: 232.

¹⁰⁷ SP 2009: 139-141.

Parceval, uten å ha blitt direkte oppfordret til det, som reddet kongens ære.¹⁰⁸ Kongen, i dette tilfellet Arthur, fremstilles her som maktesløs og uten evne til å beskytte sitt rike, eller sin egen og dronningens ære.¹⁰⁹

Det finnes flere eksempler som kan tolkes i samme retning. I *Sagaen om Iven* er en kvinne med navnet Luneta i nød. Hun var Ivens kones rådgiver og spilte en avgjørende rolle da Iven og hans kone fant hverandre. Etter at Iven hadde reist fra hoffet og forlatt sin kone til fordel for et liv som ridder, ville tre av fruens rådgivere brenne Luneta på bålet fordi hun hadde overtalt fruene til å gifte seg med Iven. I sin nød reiste Luneta til Arthurs hoff for å søke hjelp. Der var det imidlertid ingen som kunne hjelpe henne for dronningen var bortført og Valven hadde reist etter henne, samtidig som ingen visste hvor Iven hadde tatt veien.¹¹⁰

To momenter kan trekkes ut av dette eksempelet. For det første ville ikke Arthur selv stå kvinnen bi da hans menn var borte. Kongen bryter her en av riddersagaenes mest grunnleggende normer – man hjelper alltid en kvinne i nød. For det andre var det ikke han selv som reiste etter dronningen som etter sigende var i store vanskeligheter. Valven hadde påtatt seg denne oppgaven.

For å gå tilbake til utgangspunktet. Kongene, slik de beskrives i innledningene og avslutningene av riddersagaene, karakteriseres som modige krigere. Ingen var modigere enn hertug Frederik og ingen mer tapper med våpnene enn kong Arthur. En gjennomgang av kildene viser imidlertid at kongens handlinger ikke fremmer det samme idealet. Denne siden av kongens karakter holdes skjult for leseren noe som resulterer i at kongen i flere tilfeller kan oppfattes som feig og uten evne til å fullføre de oppgavene som var forventet av han. Dette kan tolkes i den retning at kongene i riddersagaene ikke var avhengig av å fremme sine krigerske evner for å vise sin verdighet, noe jeg vil komme tilbake til nedenfor. En alternativ tolkning er at gode krigeregenskaper lå implisitt i det å være konge, altså at det var en selvfølge at kongene var sterkere, modigere og bedre krigere enn resten av folket, og at det derfor ikke var nødvendig å presisere dette. Likevel er begge disse tolkningene problematiske da kongen til tider opptrer stikk i strid med hva som skulle kunne forventes av en mann i hans posisjon.

¹⁰⁸ SP 2009: 139-142.

¹⁰⁹ Kalinke 1981: 38-39.

¹¹⁰ SI 2009: 106-107. Denne delen av *Sagaen av Iven* er en referanse til *Sagaen om Lancelott*, som ikke ble oversatt til norrønt (Duggan 2001: 15; Utti 1985: 213; Berdal 1986: 127 jf. Nyborg 2009: 107).

Kongen og dommerrollen

Med utgangspunkt i hva som kan leses direkte ut av riddersagaene må det kunne konkluderes at kongene ikke fremstilles som modige og tapre krigere. Spørsmålet som gjenstår er da hvordan kongen oppfyller sin andre oppgave, å dømme. Hertug Frederik ble, som tidligere nevnt, beskrevet som en rettferdig dommer som dømte i følge med landets rette lover, hard mot de onde og mild mot de gode. Her som tidligere vil jeg vise til noen typiske eksempler for å illustrere hvordan denne siden av kongens karakter fremtoner seg i selve handlingen.

Riddersagaene byr på flere scener hvor konflikter løses med dom, et eksempel kan hentes fra *Sagaen om Flores og Blankiflor*. Forhistorien her var at Flores' kjæreste Blankiflor hadde blitt solgt til kongen av Babylon som hadde plassert henne i Møyborgen. Denne kongen hadde for vane å ta en ny kone hvert år, hvorpå den gamle ble tatt av dage, og dette året ville han gifte seg med Blankiflor. For å hindre dette, og for å få sin elskede tilbake, kom Flores seg med list inn i borgen hvor han fant kjæresten og gikk til sengs med henne. Kongen fant så de to i samme seng noe som gjorde han rasende. Han ville drepe dem begge to for skammen de hadde påført han, men kongens rådgivere klarte å stoppe ham. Flores maktet så å overtale kongen til å kalle på sine menn og la dem dømme i saken, for de ville dømme rett. Kongen gikk med på dette. Han kalte inn sine menn og lot dem avgjøre konflikten, som for øvrig ble løst til Flores fordel.¹¹¹ At kongen ikke dømmer i saker han selv er innblandet er gjennomgående i riddersagaene, det er alltid hans menn som dømmer for han. Hvordan bør dette tolkes, er det et tegn på hans avmakt eller følger det tidens idealer?

Kongespeilets forfatter legger stor vekt på viktigheten av at kongen tilegnet seg kunnskap og evnen til å dømme rett i alle saker, for som Guds representant på jorden skulle han skulle styre og dømme i Guds sted. For å finne rett dom måtte kongen opptre som en *rex-iustus*. I noe mer konkrete ordlag skulle kongen dømme i følge med de fire søstrene: Rettferdighet, Miskunn, Fredsommelighet og Sannhet. Ved rett dom ville søstrene omfavne og kysse hverandre.¹¹² Forfatteren påpeker samtidig at kongen ikke måtte forhaste seg i sin dom, for hvis dommen var feil, ville kongen bli henvist til helvete etter sin død.¹¹³ Et parti av *Kongespeilet* som belyser dette temaet er når sønnen spør om når det skal dømmes hardt og når det skal dømmes nådig. Som svar forteller faren at:

En navngjeten mann og gjæv keiser, rettferdig i kongelige straffer, fastsatte at om en konge ble så vred på en mann at han ville gi ham bane, og han ikke var så åpenlyst skyldig at de med rettferdighet kunne

¹¹¹ SFB 2005: 78-89.

¹¹² KS 2000: 142,146.

¹¹³ KS 2000: 187-189, 230-231.

dømme ham til en brå død straks, da skulle de vokte den mannen i kongsgården eller i varetekt i førti dager før en endelig dom kunne falle i hans sak. Og det ville være det rette om alle menn fulgte dette lovbud, så at de kunne gjøre sine dommer med rettferdighet og skjønnsom ettertanke og ikke i hastig vrede.¹¹⁴

Barnes er blant de forskerne som fremhever at kongen i denne situasjonen, gjennom å vente med sin dom og gjennom å ikke hevne seg på grunn av følelser, gjenspeiler tidens kongeideal.¹¹⁵ Sett i sammenheng med idealene i *Kongespeilet* er det ingen grunn til å kritisere denne tolkningen. En analyse av riddersagaene som helhet viser likevel at dette temaet ikke behandles konsekvent i kildene. I *Strengleikar* finnes et eksempel som kan forklare dette. ”Janvalsongen” handler om ridderen Janval som ble uskyldig anklaget for å ha bedt om dronningens hånd og da hun etter sigende skulle ha sagt nei, skulle han ha fornærmet henne på det groveste. Da kong Arthur fikk høre dette ble han rasende og ytret at om ikke Janval kunne forklare seg skulle han brennes på bålet eller henges som om han var en tyv.¹¹⁶ Her, som i tidligere eksempel, kalte kongen inn hirden og ba de avgjøre konflikten, noe som i seg selv kan rettferdiggjøres gjennom idealene i *Kongespeilet*. Det som skiller seg fra tidligere eksempel er hvordan kongen her stadig maser om dommen. Hirdmennene klarte nemlig ikke komme til enighet om hvordan de skulle dømme, og kongen grep ved flere anledninger inn for å kreve at de skulle utføre oppgaven de var blitt satt til. At kongen her fremstilles som uforstående til at det kunne ta tid å komme frem til rett dom viser hvordan forfatterne, eller oversetterne, ikke gikk bevisst eller konsekvent inn for å fremstille en konge som kunne måle seg med de gjeldende idealene.

Kongene i riddersagaene venter ikke bare med å få dommen avsagt, de overlater også dommerrollen til sine menn. I forhold til hvordan *Kongespeilet* fremstiller kongens rolle er dette stikk i strid med bokens fremstilling av rettegang. Her er kongen alene den øverste dommer. Derimot kan et utdrag fra *Hirdskråen* være med å nyansere dette noe. *Hirdskråen* tar opp problemer knyttet til hvordan menn som svek sin herre skulle behandles. Her står det at den som sier seg skyldig i svik taper ”fé og fred i landet, samt løsøre.” I de tilfellene, som ble skissert ovenfor, hvor den anklagede nekter for sitt svik, skal han ”forsvare seg med loven, slik kongen rår til og hirden dømmer etter loven.”¹¹⁷ Dette kan tolkes som en form for maktfordeling hvor kongen skapte loven og hirden dømte etter den. Vel og merke gjelder dette bare innen hirden. Igjen melder det seg et problem i forhold til riddersagaene: her dømmer kongens menn uansett om den anklagede er en av kongens egne menn eller ikke.

¹¹⁴ KS 2000: 195.

¹¹⁵ Barnes 1974: 193.

¹¹⁶ StL 1962: 148-152.

¹¹⁷ HiS 2000: 148-149.

Utdraget fra *Hirdskråen* og det faktum at de litterære kongene selv er innblandet i konfliktene som her er brukt som eksempler, kan være med på å nyansere det faktum at kongen ikke selv trer inn i dommerrollen. Problemet i denne sammenheng er at kongene er innblandet i det store flertallet av sakene som løses ved dom i riddersagaene, noe som i seg selv kan sette spørsmålstegn ved hans rolle. Det finnes derimot noen få unntak. I *Sagaen om Iven* sto konflikten mellom to søstre, om hvem av dem som skulle arve farens eiendom. Den eldste av dem ville ha alt, mens den yngste mente hun hadde krav på halvparten av rikdommene. Tvisten mellom søstrene skulle avgjøres med tvekamp. Siden kvinnene ikke kunne ri selv, oppsøkte den eldste søsteren kong Arthurs hoff hvor hun fikk Valven til å kjempe for sin sak, mens den yngste fikk Iven til å ri for seg. Kampen mellom Valven og Iven var lang. De var like gode og ingen vant over den andre. Da de to endelig fortalte hverandre sine navn, forsto de hvem de kjemper mot, de la ned våpnene og begge insisterte på at motparten var den beste ridderen. Først da kom Arthur frem og sa: ”På den måten at hver av dere tilkjenner den andre denne seieren, vil jeg være dommer for dere to og alle dere andre.”¹¹⁸ I sin domsavsigelse sa kongen at Iven og Valven var like gode, de skulle være brødre hvor ingen sto over den andre og i arvesaken bestemte han at arven skulle deles likt mellom søstrene.¹¹⁹ Kongen brukte her makten hans embete ga han, men dette er først etter at andre former for konfliktløsning ikke holdt mål. Dette kan forstås som at kongens dommerrolle ikke var ment å stå i fokus i litteraturen og kan også, som var tilfellet med kongen som kriger, indirekte sette kongen i et svært dårlig lys.

I *Sagaen om Tristram og Isond* kommer dette meget tydelig frem. Forhistorien her er at Tristram, kong Markis nevø, fikk i oppgave å hente kongens brud, Isond, i Irland og føre henne til England. På reisen drakk Tristram og Isond, ved et uhell, en kjærlighetsdrikk og innledet et forhold som ble opprettholdt etter at Isond giftet seg med kongen. Sagaen som helhet er en fortelling om deres ulykkelige kjærlighet og hvordan de sniker seg til møter med hverandre. Ryktene om forholdet startet snart å sverme ved hoffet, noe også kongen fikk med seg. På et punkt fant kongen det forelskede paret i en eplehage, men heller enn å konfrontere dem gikk han for å hente sine menn. Han ønsket at lendmennene hans skulle se beviset for dronningens utroskap for å kunne dømme dem, men da kongen endelig kom tilbake med sine menn var Tristram reist sin vei og kongen sto igjen uten bevis. Følgelig dømmes ikke dronningen for sine misgjerninger selv om kongen hadde sett dem med egne øyne.¹²⁰ Kongen

¹¹⁸ SI 2009: 124.

¹¹⁹ SI 2009: 120-124.

¹²⁰ STI 2003: 164-165.

fremstilles her som maktesløs og uten myndighet til å dømme. Rådgiverne hans blir derimot fremstilt som den avgjørende maktfaktoren i denne sammenheng.

Ved å sette dette eksemplet opp mot idealene i *Kongespeilet*, som gir kongen den absolutte makt, kommer klare forskjeller til syne. Den historiske kongen skulle, gjennom sin opptreden som dommer, tjene som Guds stedfortreder og opprettholde fred og orden i riket. Dette kom i løpet av 1200-tallet også til syne i lovene. Magnus Lagabøte hadde høye tanker om det kongelige embetet og i hans lovgivning tok han over prinsippet om *princeps legibus solutus est*, at kongen var satt over loven, fra romerretten. Dette betød at det var kongen som hadde siste ordet, ikke lagtingene, og hvis det ikke fantes lover på et område var det kongens oppgave å lage noen.¹²¹ I lys av dette er det vanskelig å finne igjen den ideelle kongen i riddersagaene. Ikke nødvendigvis fordi han direkte bryter med tidens idealer, men fordi han blir satt inn i en rolle hvor han skildres som svak og maktesløs heller enn en *rex-iustus*. I flere tilfeller, som i *Sagaen om Tristram og Isond*, blir kongene sittende igjen med vanære og uten mulighet for å påvirke lendmennene.

Analyseresultatene i denne delen kan oppsummeres med at kongene ikke fremmer sin makt som dommere i riddersagaene, noe som kan tolkes som et avvik fra tidens *rex-iustus*-ideal. Resultatet av selve dommene og spørsmålet om hvorvidt disse er i tråd med tidens normer vil jeg komme tilbake til. Det sentrale i denne omgang er at kongen ikke selv setter dom i konflikter. I enkelte tilfeller overlater han oppgaven til sine menn og andre ganger er han avhengig av sine menn for å i det hele tatt få satt en dom. Det fraværende fokuset på kongens krigerske egenskaper kunne forklares ved at han ikke nødvendigvis måtte ta personlig del i kampene, men denne forklaringen er vanskelig å videreføre til denne sammenhengen ettersom kongens viktigste oppgave, slik det kommer frem av *Kongespeilet* og *rex-iustus*-ideologien som ble innført på 1200-tallet, var å dømme blant menneskene på Guds vegne. Kongene i riddersagaene er ikke tildelt denne rollen.

Riddersagaenes konger: Et bilde på 1200-tallets kongeideal?

Analysen har vist at riddersagaene, slik de beskriver kongene i *notatio* og *epilogus*, setter fokus på hvordan kongene opptrer som dommere og på deres mot og krigerske fremferd. En beskrivelse som både ligner den Sturla ga av Håkon Håkonsson, og som fyller de kriteriene for en ideell konge jeg satte opp i innledningen til dette kapitlet. Derimot viser en nærmere gjennomgang av riddersagaene at dette idealet ikke er like fremtredende i selve handlingen,

¹²¹ Helle 1974: 231; Helle 1972: 59.

eller mer presist, gjennom situasjonene forfatteren av riddersagaene plasserte kongene i. På mange måter kan det sies at riddersagaene presenterer et ideal gjennom beskrivelsene, men at handlingen ikke skisserer en rollemodell.

Flere forskere, blant annet Suzanne Marti, Liliane Reynard og Barnes har sammenlignet norske riddersagaer med de europeiske verseromanene av de samme fortellingene. Deres forskningsresultater viser at oversetterne fremhevet kongens rolle i riddersagaene, samtidig ble de fremstilt på en mer verdig måte enn hva som var tilfelle i de europeiske fortellingene. I tillegg ble de delene av fortellingene som satte kongen i et svært dårlig lys utelatt.¹²² Reynard, som har sammenlignet en norsk og fransk versjon av *Sagaen om Iven* skriver at oversetteren fremhever ”det høviske og edle forbildet, kongens verdighet, gavmildhet, raushet og visdom og hans rolle som leder av et hoff.”¹²³ Analysene i innværende kapittel gir grunnlag for å hevde at dette er en beskrivelse som bør nyanseres. Kongene i riddersagaene, deriblant Arthur, spiller verken rollen som helt eller mektig i fortellingene, disse oppgavene overlater han til sine menn. Eller mer presist beskrives kongene på denne måten, men de opptrer ikke i tråd med beskrivelsen.

Et oppfølgerspørsmål til dette kan være hvorfor det er et skille mellom hvordan kongen opptrer og hvordan han beskrives? Og hvor mye vekt skal man legge på beskrivelsene i forhold til sagaenes hendelsesforløp? Dette kan belyses med et eksempel fra *Strengleikar* og fortellingen om kong Ekvitan. Ekvitan beskrives som mektig, høvisk, velsedet og domstreng. Han var ”den raustaste med våpen, den traustaste i riddarskap, vensæl og fræg i forsterlandet sitt. Han lika gaman og høviskskap, riddarskap og hirdsed, men heile sin hug la han utan måtehald på elskhug og glede med kvinner”.¹²⁴ Fortellingen går som følger: Ekvitan hadde en trofast og lojal rådmann som hjalp ham i riksstyringen slik at kongen heller kunne bruke tid på ting han likte å gjøre. Denne råds mannen hadde en vakker kone som Ekvitan hadde hørt lovord om i lang tid, og en dag reiste han for å møte henne. Kongen forelsket seg i den vakre kvinnen og innledet et forhold til henne. De levde lykkelige sammen bak råds mannens rygg i lang tid, men en dag kom kongens rådgivere med ønske om at han skulle finne seg en passende kone. Ekvitan ville ikke gifte seg med noen andre enn sin elskerinne, og sammen med henne la han derfor en plan for hvordan de skulle drepe råds mannen ved å koke ham i badet. Planen lykkes ikke, råds mannen fant kona og kongen sammen og forstod hva som

¹²² Barnes 1974: 132-133, 155; Barnes 1975: 147-148; Barnes 1989: 84-86; Reynard 2004: 257; Marti 2010: 116-117.

¹²³ Reynard 2004: 250, 255.

¹²⁴ StL 1962: 66-67.

foregikk. Kongen forsøkte å rømme, men på sin flukt hoppet han selv opp i karet med det kokende vannet, kona ble kastet etter i samme kar og de endte begge sine liv der.¹²⁵

Det som er spesielt med denne fortellingen er at fortelleren, eller oversetteren, på dette punktet bryter inn i fortellingen dikterer hva som kan læres av denne historien. Det gjøres klart for leseren at man ikke skal svike noen eller ønske noen død. Man skal heller ikke stjele verken annen manns gods eller ektemake og hvis man har feilet må man bøte for ondskapen mens man lever, for Gud ser og alle må bøte for vondskapen sin.¹²⁶ Oversetterens ord viser tydelig at det var problematisk å beskrive en konge som opptrådte stikk i strid med all god moral. Dette poengteres også ved at Ekvitan ikke presenteres som konge før i slutten av sagaen med de avsluttende linjene: ”Ekvitan var konge, men ein bør tie om rangen når godleiken vantar, men ein ende i urettvise”¹²⁷ Tveitane og Cook har søkt etter kilden til disse linjene, men ikke funnet den. Følgelig foreslår de at dette er oversetterens egne ord.¹²⁸ Noe som kan tolkes som at det var den norske oversetteren som synes denne fremstillingen av kongen var problematisk.

Det sentrale her er at også Ekvitan beskrives med de samme idealiserende frasene som brukes om kong Arthur og Frederik. På bakgrunn av dette må det kunne spørres om beskrivelsene av kongene ved *notatio* og *epilogus* er resultatet av litterære sjangerregler, eller om dette var ment å redde kongens ære, da resten av fortellingene rakker ned på ham.¹²⁹ Denne måten å beskrive ulike litterære karakterer på var et kjent litterært grep i samtiden som også brukes av Snorre i *Heimskringla*.¹³⁰ Her er det også nødvendig å minne om at det var kongen, Håkon Håkonsson, som var oppdragsgiver bak flere av riddersagaene. Mulig gjorde dette det nødvendig å pynte på fremstillingen av de litterære kongene. Jeg vil uansett hevde at når både gode og dårlige konger beskrives med de samme frasene, som her er tilfelle, mister beskrivelsene en del av sin betydning og tyngde i forhold til resten av fortellingen.

En foreløpig konklusjon

Med utgangspunkt i *Kongespeilet* ble det innledningsvis i dette kapittelet satt opp to kriterier for hvilke kvaliteter kongene i riddersagaene måtte inneha for å kunne betraktes som et ideal. Han måtte fremstilles som en god kriger og en mektig dommer. Etter en gjennomgang av

¹²⁵ StL 1962: 66-73.

¹²⁶ StL 1962: 73-76.

¹²⁷ StL 1962: 76. I norrøn utgave står denne linjen på latin: ”Equitanus rex fuit sed silenda est dignitas ubi nulla bonitas sed finis iniquitas.”

¹²⁸ Tveitane og Cook 1979: 83, note 14.

¹²⁹ Kalinke 1981: 33.

¹³⁰ Bagge 1991: 146-147.

riddersagaene og en sammenligning med de historiske kildene, kan det konkluderes at riddersagaenes konger ikke oppfyller disse kriteriene, og følgelig kan de litterære kongene ikke karakteriseres som et ideal etter nevnte målestokk. Dette på tross av at kongene, ifølge Barnes, Marti og Reynards, får en mer verdig fremstilling i riddersagaene enn i de europeiske verseromanene.

Analyseresultatene viser samtidig at kongene, slik de fremstilles, ikke bryter direkte med idealene, men at fortellingenes handlingsmønster ikke egner seg til å tegne et bilde av en ideell konge. Riddersagaene som sjanger fordrer at noen spiller rollen som den slagne, den krenkede, den lurte eller den latterliggjorte. Problemet, slik jeg ser det, er hvordan det stadig er kongene som fyller denne rollen. Kongene opptrer i for mange ugunstige situasjoner til å fremstå som et ideal. Det er med andre ord vanskelig, ut fra dette perspektivet, å se riddersagaenes bidrag i den verdslige makts arbeid med innføringen av et nytt kongeideal. Det er også under disse forutsetningene vanskelig å finne igjen den kongen Barns tilskrev den absolutte makt.

Fraværet av tidens kongeideal kan tolkes i retning av at riddersagaene ikke var ment, altså oversatt i den hensikt, å opplyse eliten om den ideelle kongen, men dette betyr ikke at den didaktiske funksjonen ikke kan sees å ha vært en nyttig bieffekt. For, som jeg vil gå nærmere inn på i det påfølgende kapittelet, sitter de litterære kongene relativt trygt i sine seter på tross av at de ikke opptrer som gode krigere eller mektige dommere.

Kapittel 3

Den usynlige kongen:

Hvordan riddersagaene uttrykker det nye kongeidealet

Kongene i riddersagaene gjenspeiler ikke egenskapene forfatteren av *Kongespeilet* fokuserer på i sitt verk. Jeg vil likevel hevde at riddersagaene tegner et bilde av regentene som gir grunnlag for å holde fast ved ideen om at fortellingene kan ha tjent en viss didaktisk funksjon i sin samtid. For å forklare dette er det nødvendig å se nærmere på endringene av kongeidealet i overgangen fra ”det gamle” til ”det nye samfunnet”. I kapittelet vil to, til dels sammenfallende, innfallsvinkler benyttes. Først rettes fokuset mot overgangen fra samkongedømmet til enekongedømmet, og senere mot hvordan kongene trakk seg ut av kampen om makten, og krevde underordning fra sine menn.

Den karismatiske kongen

Bagge benytter seg av sosiologen Max Webers definisjon når han omtaler kongene i *Heimskringla* som karismatiske ledere.¹³¹ I definisjonen ”karismatisk hersker” legger Weber at kongen legitimerer sin posisjon ved hjelp av personlige egenskaper og karisma. Det kan finnes en idé om at herskeren har noe magisk ved seg, at han har en nådegave som gjør det heldig å følge hans bud. Karisma i denne betydning er ikke et ladet ord, hvilke egenskaper dette omfatter har ingen betydning så lenge de virker, skriver Weber. Det sentrale er heller at karismaen kan testes av undersottene ut fra følgerskarens ve og vel. Dette betyr at lederskapet beror på personlige egenskaper, forsvinner de, forsvinner også lederrollen.¹³² Når Bagge benytter denne definisjonen viser han til at kongene i *Heimskringla* satt med makten fordi tilhengerne trodde at kongen hadde noe magisk ved seg, at han var i stand til å tilegne seg egenskaper som gjorde det gunstig å følge han.¹³³

Diktet *Rigs-tula* kan være med på å forklare hvordan Webers modell gjenspeiles i ”det gamle samfunnet”. *Rigs-tula* handler om guden Heimdal, som under navnet Rig, reiste til Midtgård, menneskenes hjem, på besøk til tre ulike ektepar. Under sitt opphold sov guden i samme seng som vertskapet, og ni måneder senere fikk hver av konene en sønn: Trell, Karl og Jarl.¹³⁴ Myten framstiller samfunnhierarkiets opphav og hvordan Heimdal gjennom disse tre

¹³¹ Bagge 1994: 10.

¹³² Weber 2000: 89-94.

¹³³ Bagge 1994: 10.

¹³⁴ *Rigstula* 2000: 147-156. *Rigstula* foreligger i et håndskrift av Snorre-Edda, Codex Wormianus, som kan

sønnene var stamfar til de ulike samfunnsordenene: trellene, bøndene og høvdingene. Ut fra dette ble ideer dannet om at det fantes grunnleggende forskjeller mellom mennesker av ulik rang, ikke bare i forhold til hvordan de gikk kledd eller hva de spiste, men også hvordan de så ut og hvilke egenskaper de var i stand til å tilegne seg.¹³⁵ I fortsettelsen av diktet fortelles det om hvordan Jarl, høvdingenes stamfar, fikk egne barn og den yngste av dem, han som ble kalt Kon-Ung, overgikk sin far i alle ferdigheter. Kongen var altså i følge mytologien født ut av Jarls slekt, og kan slik karakteriseres som en høvding, skjønt en bedre høvding enn sine likemenn.

Kongen som regjerer alene

En slik forståelse av hvordan verden var ordnet medførte at kongens arv ble viktig for hans posisjon. De kvalifikasjonene og egenskapene som gjorde en konge til konge lå i hans blod og gikk i arv fra far til sønn.¹³⁶ Tanken om primogenitur var fremmed i dette samfunnet, noe som medførte at alle kongens sønner og deres sønner igjen arvet de samme grunnleggende rettighetene til å kreve kongeverdigheten. I praksis førte dette til flere perioder med samkongedømme og til tider store konflikter mellom ulike kongsemner og deres tilhengere, noe borgerkrigene kan sees som et eksempel på.

Håkon Håkonsson arvet kongeverdigheten gjennom sin far og skiller seg slik ikke fra tidligere regenter. I løpet av hans regjeringstid ble derimot enekongedømmet og primogenitur gjeldende norm. Idealet om enekongedømmet kom allerede med Magnus Erlingssons tronfølgerlov i 1263/64, men vant ikke igjennom i praksis før Håkon Håkonssons kroning i 1247. Etter dette arvet eldste sønn kongemakten, mens yngre sønner fikk lavere titler som hertug eller jarl, etter europeisk mønster.¹³⁷ Praksisen kommer tydelig frem ved hvordan Magnus Lagabøte fordelte makten mellom sine sønner. Eirik fikk kongeverdighet, mens Håkon ble hertug. Forfatteren av *Kongespeilet* er helt tydelig en tilhenger av dette systemet. Gjennom uårsligningen gir han et innblikk i hvordan en maktfordeling mellom flere kongesønner ville resultere i kaos, hvor høvdingene ikke kunne disiplinere sine menn i frykt

dateres til 1300-tallet (Johansson 1998 jf. Steinsland 2005: 384). Dateringen av diktet er omdiskutert. Enkelte forskere hevder diktet har sitt opphav helt tilbake på 800-tallet, andre mener at det bør dateres til 1200-tallet. At trellene beskrives som en egen samfunnsklasse, indikerer at diktet er eldre enn 1100-tallet, da trellene faller ut av lovstoffet på dette tidspunktet (Sigurdsson 2008: 19).

¹³⁵ Sigurdsson 2008: 19-26; Bagge 2000b: 71; Steinsland 2005: 385-386, 390-391.

¹³⁶ Bagge 1991: 130.

¹³⁷ Helle 2005: 239-243; Sigurdsson 2008: 139.

for å miste sine tilhengere.¹³⁸ På mange måter tegner forfatteren her et bilde av hvordan forholdene hadde utspilt seg under borgerkrigene.¹³⁹

Håkon Håkonssons saga vitner om at overgangen til primogenitur var vanskelig å inkorporere i det norske samfunnet. Erkebiskop Einar ønsket, i 1255, å få avklart hvordan makten skulle fordeles mellom kongens to sønner, Håkon Unge og Magnus, den dagen kongen var borte. Kongens rådgivere foreslo flere ulike fordelinger, mens noen ville dele likt mellom brødrene, ville andre gi Håkon Unge kongens navn og Magnus hertugtittel. Håkon ønsket på sin side ikke å ta stilling til saken, men heller legge avgjørelsen i Guds hender.¹⁴⁰ Det som først og fremst kommer frem av denne samtalen er hvordan Håkon legger sin lit til Gud.¹⁴¹ Det kan slik sås tvil ved hvorvidt Sturlas gjengivelse av samtalen gjenspeiler faktiske forhold. Likevel kan utdraget vitne om at overgangen til nye normer ikke var uproblematisk. Spørsmålet blir da hvordan riddersagaene kan ha påvirket disse holdningene.

Kort fortalt er samtlige regjerende konger i riddersagaene eneherskere. Samkongedømmet er ikke-eksisterende i selve handlingen og litteraturen kan slik sees å støtte klart opp om 1200-tallets nye normsett. Sett fra en annen side er ikke tronfølge et tema som problematiseres i særlig stor grad. I de tilfellene kongens suverenitet er truet er det ikke hans slektninger som ønsker å overta hans posisjon. Samtidig presenteres flertallet av kongene som enebarn, eller mer presist, leseren får ikke opplyst om noen søsken, alternativt er disse kvinner. Primogenitur er altså ikke et tema i fortellingene. Kun i enkelte av epilogene gis det hentydninger om hvordan makten fordeles hvis kongen hadde flere barn og i disse tilfellene er ikke relasjonen til tidens normer like entydig.

I *Sagaen om Erex* blir protagonisten regent på slutten av sagaen. Det kommer frem at Erex og hans dronning Evida fikk to sønner og "[d]e ble begge konger og fremragende menn og lik sin far i mot og ridderskap, og de tok riket etter sin far."¹⁴² Dette må kunne tolkes som en henvisning til samkongedømmet. Det samme kan tolkes ut fra slutfasen i *Sagaen om Flores og Blankiflor*. Her "delte [foreldrene] riket mellom sønnene" før kongen og dronningen gikk i kloster.¹⁴³ Det som er spesielt med dette siste eksemplet er at den norske oversettelsen skiller seg fra den europeiske originalen. I den franske, tyske, engelske og

¹³⁸ KS 2000: 97-104.

¹³⁹ Bagge 2000b 147-148.

¹⁴⁰ HHs 2008: 321-322.

¹⁴¹ Bagge 1996: 102-103; Bagge 1991: 102-103.

¹⁴² SE 2009: 62.

¹⁴³ SFB 2005: 91.

spanske versjonen får paret bare én sønn, mens de i den norske utgaven får tre.¹⁴⁴ Når denne omskrivningen fant sted er vanskelig å anslå, men i Eufemiavisen *Flores og Blanzefflor* får paret også tre sønner.¹⁴⁵ Visen ble trolig oversatt til svensk på grunnlag av den norske utgaven av fortellingen, noe som kan bygge opp under tanken om at oversetteren selv gjorde disse forandringene i teksten.¹⁴⁶ Altså, at den norske forfatteren har lagt inn henvisninger, bevisst eller ubevisst, til samkongedømme i teksten heller enn å fjerne dem. Dette som helhet kan brukes som et ytterligere argument for at ridderlitteraturen ikke var ment å vise til et ideelt kongedømme. Ideen om den didaktiske funksjonen skal likevel ikke forkastes.

En samlet analyse av hvordan tronfølgerspørsmålet behandles i riddersagaene gir en klar kvantitativ overvekt av tilfeller som faller innenfor idealene om enekongedømmet. Det faktum at alle kongene som er med i selve handlingen alltid styrer alene gjør at en didaktisk funksjon, i betydningen – forbilde av en ideell samfunnsstruktur – på ingen måte kan utelukkes.

Kongen som trekker seg ut av konkurransen

Utviklingen av kongeidealet kan også sees fra et annet perspektiv. I det foregående kapitlet ble det klart at riddersagaenes mange konger ikke fremstilles som gode krigere og slik skiller seg fra kongene som beskrives i *Heimskringla*. Å tolke riddersagaene ut fra idealene i Snorres verk kan likevel gi en bedre forståelse av dem.

I ”det gamle samfunnet” var kongelig avstamning nødvendig, men det var ikke tilstrekkelig. For å kalle seg konge måtte de også bli tatt til konge gjennom den såkalte *konungstekja*, tingsamlinger hvor folket valgte kongen. Slik Kon-Ung i *Rigs-tula* overgikk sin far i alle kunnskaper og ferdigheter, måtte også kongen vise at han hadde de egenskapene som var forventet av en i hans posisjon.¹⁴⁷ Dette kan betraktes som en konkurranse mellom ulike kongsemner.

Et viktig aspekt ved det gamle konkurransesamfunnet var at de ikke skulle konkurrere med noen under sin egen stand. Dette kommer blant annet frem i ”Sagaen om Magnussønnene”. Her får leseren høre om Øystein (d. 1123) og Sigurd (d. 1130) som en vinter satt på hver sin gård på Opplandene. En kveld inviterte Øystein til drikkelag, men ølet var ikke godt og mennene forble stille. For å få opp humøret utfordret Øystein broren til konkurranse, de skulle diskutere seg frem til hvem som var den beste av dem. Før de startet

¹⁴⁴ Jf. Nyborg 2005: 90-91, note 202.

¹⁴⁵ *Flores och Blanzefflor* 1921: 131, 135.

¹⁴⁶ Olson 1921: viii.

¹⁴⁷ Bagge 1991: 129; Bagge 1994: 10-11, 15-19.

blir det påpekt at siden kongene var av lik ætt og oppfostring, lik rang og hadde samme eiendom var de i utgangspunktet likt stilt, men den ene måtte nødvendigvis være bedre enn den andre.¹⁴⁸ Dette belyser et viktig poeng i middelalderens spilleregler, de skulle alltid konkurrere med en av samme stand. Det motsatte betød indirekte å senke seg ned til motstanderens nivå.¹⁴⁹

I løpet av 1200-tallet hadde nye ideologiske prinsipper vunnet gjennom. Kongen var nå ideelt sett ikke lenger en av sine menn, men var klart hevet over dem. Dette fremkommer blant annet i *Kongespeilet*:

Deretter begynte jeg talen min med første spørsmål om kjøpmenns yrke og deres seder. (...) Jeg tok da til å være nysgjerrig og spørre om de seder som konger og andre storhøvdinger skal ha, og likeså de mennesker som følger dem og tjener dem. Heller lot jeg det være uspurt om lærde menns arbeid og deres seder. Jeg sluttet så spørningen min med å tale om bondens yrke og folket som bygger landet, og om deres seder og adferd.¹⁵⁰

Her tegner forfatteren et bilde av en ny samfunnsorden. Det skilles mellom fem samfunnsklasser, til forskjell fra *Rigstulas* tre. Trellene har forsvunnet, mens kjøpmannen, de lærde og kongen har kommet til. Kongen er ikke lenger en høvding, han tilhører en egen samfunnsorden.¹⁵¹

Riddersagaenes konger skildres ikke som store krigere, de trer heller et skritt tilbake under kampene og lar sine menn vise sine ferdigheter. Med utgangspunkt i nevnte politiske spilleregler kan to tolkninger legges frem. En tolkning er at kongene ikke burde konkurrere med sine menn, at dette ikke var ærefult og at de ved å delta i konkurransen senket seg ned på motstanderens nivå. En alternativ tolkning, som ikke nødvendigvis avgrensers seg fra den forrige, er at mangelen på krigende konger må sees som et uttrykk for at kongen hadde hevet seg over konkurransen blant stormennene. Altså at riddersagaenes konger satt trygt i sine seter uavhengig av om de kunne bevise sin verdighet i krig. Her må det legges til at unntakene det ble henvist til i forrige kapittel, altså de kongene som deltok i tvekamper og turneringer, ikke var konger protagonisten underkaster seg. Altså knytter riddersagaenes helter seg til konger som aldri fremmer sine evner i slike former for konkurranse. At kongene i riddersagaene ikke presenteres som ”karismatiske herskere” antyder at deres makt var forankret i noe dypere enn deres evner i konkurranse. Dette aspektet kommer til syne flere steder i riddersagaene.

¹⁴⁸ Snorre III: 2007: 134-136.

¹⁴⁹ Sigurdsson 2008: 86-87.

¹⁵⁰ KS 2000: 4.

¹⁵¹ Bagge 2001: 271-277.

Kongen som ikke beskrives

I *Heimskringla* benytter Snorre fraser som ”det ble sagt..” eller ”de fleste mente at..” når ulike personer eller hendelser skal beskrives. Disse frasene må ikke forstås som tegn på beskjedenhets, men heller som en gest til tidens æreskodeks, skriver Bagge.¹⁵² Som nevnt ovenfor er Webers forståelse av ”karismatisk” ikke er et ladet ord, det er opp til støttespillerne å fylle begrepet.¹⁵³ I lys av dette blir det viktig for stormennene å hevde seg på områder som var synlige for støttespillerne. Når de norske kongene presenteres i *Heimskringla* legger Snorre eksempelvis vekt på å beskrive hvordan kongenes ytre fremtonet seg, noe som under disse forutsetningene kan karakteriseres som en egenskap i seg selv, i tillegg til å være et tegn på gode indre kvaliteter.¹⁵⁴

En analyse av kongene i *Heimskringla*, utført av Bagge, forteller oss at den ideelle kongen skulle være høy. Var han ikke høy kunne dette eventuelt erstattes av andre egenskaper.¹⁵⁵ Snorre forteller eksempelvis at:

Olav Haraldsson ble ikke noen høy mann da han vokste opp; han var middels høy, men svært tettvokst, hadde store krefter, lysebrunt hår, bredt ansikt, lys hud og rødlett ansikt, han hadde usedvanlig gode øyne, de var vakre og så kvasse at en kunne bli redd for å se ham inn i øynene da han ble sint.¹⁵⁶

Hvorvidt denne karakteristikken gjenspeiler virkeligheten er av mindre betydning, det sentrale er at kongens ytre ble beskrevet. Til sammenligning siteres her beskrivelsen av Naboreis, en av kongene som omtales i *Strengleikar*: ”I Kornbretaland var det ein konge dei kalla Naboreis. Naboreis var ein høvisk og hugstor og våpendjerv riddar, grim mot uvenene, godviljug mot venene sine. Han åtte eit stort rike, ein ovleg raust og rik farsarv.”¹⁵⁷ Det mangler ikke på superlativer når Naboreis beskrives, men fyrstens utseende forblir ukjent for leseren. Kun i ytterst få tilfeller gir riddersagaene leseren et bilde av hvordan kongene ser ut, og unntakene synes å følge bestemte regler.

Sagaen om Parceval kan illustrere hvordan unntakene fremtoner seg. På sine reiser møtte Parceval to konger, ”den gode mann” og fiskerkongen, som begge beskrives som vakre menn i pene klær. Til felles har de også at protagonisten, eller leseren, ikke vet at karakterene er konger når de beskrives, dette avsløres først senere i historien.¹⁵⁸ Det samme mønsteret er

¹⁵² Bagge 1991: 170.

¹⁵³ Weber 2000: 91.

¹⁵⁴ Bagge 1991: 148, 179; Bagge 1994: 12-13. Bagges syn har blitt satt på prøve av Hanne Monclair (1995: 63-68, 103), hennes resultater støtter opp om Bagges tolkning av kildene.

¹⁵⁵ Bagge 1991: 147.

¹⁵⁶ Snorre II 2007: 189.

¹⁵⁷ StL 1962: 162.

¹⁵⁸ SP 2009: 147, 154, 168, 172. To ting må presiseres i denne sammenheng, for det første er ikke dette

tilstedet i ”Jonetsongen”. Jonets far presenteres som en vakker ridder, men på slutten av fortellingen kommer det frem at han var en mektig konge.¹⁵⁹ Det er altså i de tilfellene kongenes tittel holdes hemmelig at deres ytre beskrives.

Ut fra et større perspektiv er det gjennomgående at flertallet av riddersagaenes karakterer får sitt utseende beskrevet. Ridderne er vakre, jomfruene er vakre, kongens hirdmenn er vakre, men kongen som sitter med makten, og som helten underkaster seg, eksempelvis kong Arthur, får ikke sitt utseende beskrevet. Til sammenligning gir *Heimskringla* kun beskrivelser av kongene og enkelte stormenn.¹⁶⁰ Forholdet mellom hvem som blir beskrevet og hvem som ikke blir det er altså snudd på hodet. Denne forskjellen synes for konsekvent til å være tilfeldig.

At kongene var vakre kan ha blitt betraktet som en selvfølgelighet i samtiden. Dette støttes opp av det faktum at bare karakterer som er konge i hemmelighet omtales som vakre, videre at dette ga leseren innblikk i at det var en konge, eller i alle fall en stormann, det var snakk om. Et eksempel som støtter opp under denne tolkningen finnes i ”Gujamarsong”. Her er det derimot ikke en konge som omtales, men en kvinne som ridderen Mariadus fant i en båt ved borgen sin. Hun var så vakker som en alvekone fortelles det, og ridderen var svært glad for å ha funnet henne for: ”ho var fagrare enn alle dei han før hadde sett. Han visste for sant at ho var av mektig ætt”¹⁶¹ Kvinnens fagre ytre indikerte altså at hun var av god ætt.

En annen tokning, som ikke nødvendigvis strider med den foregående, er at kongens utseende ikke lenger var viktig å påpeke. Forfatteren av *Kongespeilet* gir ingen føringer på hvordan den ideelle kongen bør se ut. Disse kvalitetene er blitt tilsidesatt til fordel for egenskapene påkrevd av en *rex-iustus*. *Håkon Håkonssons saga* kan sees som en middelvei mellom det gamle og det nye. I sine avsluttende beskrivelser av kongen bruker Sturla følgende ord: ”Kong Håkon var ikke høy, middels av vekst, velvoksen, herdebred, smal om livet, temmelig høy i setet, ikke langbent, litt uttilbens og lignet meget på kong Sverre i vekst; han hadde bredt ansikt, god farge, vakre og store øyne.”¹⁶² Sturla legger her vekt på de samme kroppslige egenskapene som Snorre, høyde, styrke og øyne, men hans beskrivelser går snart over i å vektlegge andre sider ved kongens virke, som hans arbeid med de nye lovene, hvor god han er mot de fattige og dårligere stilte, hans humør og rettferdighet og alt han hadde

konsekvent, ikke alle som faller innenfor denne gruppen får en slik beskrivelse. For det andre er kongene som omtales som vakre eller lignende aldri kongen ridderen underkaster seg.

¹⁵⁹ StL 1962: 154, 161.

¹⁶⁰ Bagge 1991: 152-153; Monclair: 1995: 67.

¹⁶¹ StL 1962: 17.

¹⁶² HHs 2008: 392.

gjort for kirken.¹⁶³ Måten Sturla oppsummerer Håkons tid som regjerende konge på innebefatter fortsatt spor av det gamle mannsidealet, men går fort over til å beskrive den rettfærdige, lovgivende og dømmende kongen.¹⁶⁴ Riddersagaene kan i lys av denne utviklingen sees å følge tidens utvikling, men hva ligger egentlig i denne overgangen?

Herre [*herra*] er et begrep som i stadig større grad brukes på 1100- og 1200-tallet for å omtale kongen, det samme begrepet brukes for å vise til Gud og Jesus. Denne sammenfallende begrepsbruken brukes gjerne for å vise til likheter mellom kongen og Gud, og endringen i kongeidealet.¹⁶⁵ I *Kongespeilet* forklarer faren at: ”[Kongen] bærer Guds eget navn og sitter på det høyeste dommersete på jorden, og dette må anses slik at mennesket hedrer Gud selv når de hedrer kongen for det navns skyld som han har av Gud.”¹⁶⁶ Gjennom å omtale kongen med samme begrep fremmes ideen om at de hadde den samme funksjonen. Ved igjen å se til riddersagaene kan det faktum at kongene forblir ubeskrevet også tolkes som en henvisning til hans makt. Ingen visste hvordan Gud så ut, og heller ikke kongen, det viser en likhet mellom dem. Å unnlate å opplyse om kongens utseende kan slik tolkes som et uttrykk for hans makt.

Kongespeilet fremstiller kongemakten som anonym, forfatteren tegner et bilde av et embete heller enn en person. Makten, som tidligere kom fra folket, gjennom troen på kongens evner, kommer nå, ifølge de ideologiske retningslinjene, ovenfra, fra Gud. En passasje i *Håkon Håkonssons saga* som gjerne brukes for å sette lys på denne overgangen er beretningen om Håkons kroning. Håkon ble kronet Olsok 1247 i Kristkirken i Bergen av Kardinal Vilhelm av Sabina. På vei til kirken gikk Håkon mellom erkebiskop Sigurd og to andre biskoper, fremfor dem gikk store deler av hirden og en rekke stormenn. Inne i kirken ble det holdt messe, kongen ble vigslet etter rette bestemmelser og i etterkant ble det avholdt et større gjestebud.¹⁶⁷ Under hele denne seansen forblir kongen ”merkelig anonym”, for å bruke Bagges ord, Sturla vektlegger ikke Håkons person, og fremstiller slik kongedømmet som en institusjon, ikke en person.¹⁶⁸

¹⁶³ HHs 2008: 392-394.

¹⁶⁴ Bagge 1996:148-151.

¹⁶⁵ Sigurdsson 2008: 141-144.

¹⁶⁶ KS 2000: 139.

¹⁶⁷ HHs 2008: 282-289.

¹⁶⁸ Bagge 2000b: 154.

En foreløpig konklusjon

Kongene i *Heimskringla* kan karakteriseres som karismatiske herskere, noe som sammen med fraværet av primogenitur, resulterte i at kongene måtte bevise sin kongeverdighet, både overfor andre høvdinge og folket som helhet. Konkurransen mellom ulike kongsemner kunne ta mange ulike former, spesielt viktig var det å fremme sine krigerske egenskaper, men et godt utseende kunne også tjene samme hensikt. I løpet av 1200-tallet vitner kildene om en ideologisk endring. Kongene var ikke lenger nødt til å konkurrere om makten, de kunne nå kreve underordning fra sine menn på religiøst grunnlag. I *Håkon Håkonssons* saga kommer dette til uttrykk gjennom at kongemakten blir mer anonym og det legges mer vekt på kongens embete enn hans person.

Kongene i riddersagaene fremstilles ikke som karismatiske herskere, dette fremkommer først og fremst gjennom hvordan de ikke tar del i konkurransen – verken i turneringer eller tvekamper. Det samme kan hevdes på bakgrunn av at deres utseende forblir ukjent for leseren. Webers definisjon ”karismatisk herredømme” står i motsetning til to andre typer herredømme, det tradisjonelle og det legale.¹⁶⁹ Kildegrunnlaget i riddersagaene gir ikke grunnlag for å plassere regentene inn i den ene eller den andre av disse modellene, men dette er heller ikke nødvendig. I denne omgang er det tilstrekkelig å fastslå at kongeideologien i riddersagaene viser en endring bort fra fokuset på karismatiske egenskaper til et ideal som er mer i tråd med det som fremmes i de historiske kildene fra perioden de ble oversatt. Alt i alt kan dette sees som en indikasjon på at riddersagaene, og måten de fremstiller kongemakten på, kan ha påvirket den norske elitens syn på kongeideologien i tiden.

Barnes hevder at riddersagaenes fremstilling av kong Arthur gjenspeilte 1200-tallets kongeideal.¹⁷⁰ Analysene i foregående og inneværende kapittel gjør det mulig å moderere denne tolkningen noe. Arthur fremstilles verken som en god kriger, en stor dommer eller en konge med den absolutte makt. På en annen side medfører disse manglene ikke at kongen mister sin posisjon. Heller fremstiller riddersagaene en konge som beholder sin makt uten å bevise sin storhet. Denne vinklingen gjør det mulig å åpne for muligheten for at riddersagaene inspirerte til et mer sentralisert og enhetlig hierarki, men det er viktig å presisere at det er fremstillingen av det kongelige embete som åpner for en slik tolkning, ikke kongens person.

¹⁶⁹ Weber 2000:83-92.

¹⁷⁰ Barnes 1975:145

Kapittel 4

Ráðgjafi – iustus:

Et kollektiv av rådgivere: deres makt og rettferdighet

I første analysekapittel kom det frem at riddersagaenes mange rådgivere blir fremstilt som en spesielt mektig gruppe. Disse mennene trer inn i handlingen i høyst ulike situasjoner, enten som enkeltpersoner eller i mer anonyme grupper. De bruker sin rolle og nærhet til kongen for å påvirke hans liv og politikk, og i flere tilfeller medfører dette klare begrensninger i kongens makt. I likhet med kongene har rådgiverne i all hovedsak biroller, men deres opptreden er relativt hyppig og deres påvirkning har stor betydning for handlingens fremdrift og utvikling. Av denne grunn vies rådgiverne her et eget kapittel.

Etter min viten er det ingen som tidligere har sett på rådgiveren som litterær karakter og vurdert deres rolle opp mot samfunnsutviklingen på 1200-tallet. I løpet av århundret kommer de historiske rådgiverne klarere frem i kildene. Disse omtales, i tiden frem til midten av 1200-tallet, med en rekke ulike titler, som gode-, vise- eller mektige menn, men fra ca. 1250 kommer rådgivertermen i mer hyppig bruk, noe som kan vitne om at det som tidligere dekket en funksjon på dette tidspunktet ble et embete.¹⁷¹ På samme tid dukker definisjonen ”råd”, i betydningen rådsinstitusjon, opp i kildene. En gruppering som i løpet av de påfølgende tiår utvikler seg i en institusjonell retning, først til kongens råd og senere, etter 1319, til rikets råd.¹⁷² I en diskusjon om riddersagaenes rolle i innføringen av idealene som presenteres i *Kongespeilet*, *Håkon Håkonssons saga* og *Hirdskråen* vil det være fruktbart å se hvordan litteraturen kan sees å ha støttet opp under utviklingen av en klarere definert rådgiverkrets, og som en forlengelse av dette, hvorvidt riddersagaenes karakterer kunne fungere som rollemodeller for sine historiske likemenn.

Noen avgrensninger og definisjonsavklaringer er nødvendige før jeg kan starte på analysen. Jeg har valgt å skille mellom de scenene hvor de litterære rådgiverne opptrer som enkeltpersoner og der de opptrer som et kollektiv, hvorav sistnevnte tilfelle her defineres som et ”råd”. Riddersagaene byr på langt flere scener hvor en enkelt rådgiver setter preg på handlingen, men på bakgrunn av den historiske utviklingen vil fokuset i kapittelet på tross av dette rettes mot de tilfellene de opptrer som en samlet gruppe.

¹⁷¹ Helle 1972: 316- 317.

¹⁷² Helle 1972: 317- 325.

Gjennom kapittelet diskuteres rådets opptreden i to ulike situasjoner, der deres herre eller frue skal inngå ekteskap og der rådet fyller en dommerfunksjon. Valget av disse to temaene er gjort på bakgrunn av at dette er de to situasjonene som både kvantitativt og kvalitativt er mest fremtredende i sjangeren som helhet. Temaene vil bli behandlet i omtalt rekkefølge, men først er det nødvendig å få en forståelse av hvem disse rådgiverne var, både de litterære og de historiske.

Rådgiverne: i litteraturen og i historien

I *Kongespeilet* uttrykkes idealet om kongens absolutte makt, men samtidig påpekes det hvordan kongen var avhengig av gode rådgivere for å fylle sitt embete på en tilfredsstillende måte. Gjennom uårsligningen uttrykkes det hvilken ulykke det ville være for riket om kongen falt fra mens hans arving var i barndommen: ”da kommer det unge rådgivere istedenfor de eldre og vise menn som før har vært”.¹⁷³ At kongene omga seg med rådgivere var ikke i seg selv noe nytt på 1200-tallet. De norske kongene har, så lang tilbake det finnes kilder, omgitt seg med menn de har rådført seg med, som har bidratt til politiske avgjørelser og bistått kongene med å sette vedtak ut i livet.¹⁷⁴ Det som endret seg på i løpet av 1200-tallet var hvordan rådgiverne var organisert og hvilke idealer de skulle strekke seg etter for å fylle sine oppgaver på en tilfredsstillende måte. Hvem var så disse mennene?

Hirdskråen tilskriver lendmennene rollen som kongens rådgivere, mens kansleren skulle være den fremste av dem.¹⁷⁵ Disse abstrakte rådgiverne omtales i *Håkon Håkonssons saga*, hvor flere av dem blir presentert med navn og hvor enkelte av dem har en fremtredende politisk rolle, spesielt i sagaens første del mens Håkon enda var svært ung. Samtidig viser en analyse av sagaen at kongens rådgivere besto av en langt større gruppe enn det som skisseres i *Hirdskråen*. I Sturlas verk er det først og fremst kongens bordfaste hird som fyller denne funksjonen, en gruppe som i stor grad besto av verdslige stormenn og biskoper. Kun ved viktigere avgjørelser ble en større gruppe av kongens menn kalt inn til råd. Rådet fremkommer altså ikke som en statisk gruppe. Ulike menn deltok på de forskjellige møtene, ut fra hvem som sto for innkallingen, hvor de befant seg og hvilke temaer som skulle drøftes.¹⁷⁶ Forskjellen mellom lovboken og sagaen, eller mellom norm og praksis, må sees i

¹⁷³ KS 2000: 99.

¹⁷⁴ Helle 1972: 313; Helle 1974: 221; Sigurdsson 2008: 131.

¹⁷⁵ HiS 2000:14. I følge *Hirdskråen* kapittel 16, 17 og 18 skulle merkesmannen, stallaren og kansleren ha lendmanns rang, noe som ga innehaverne de samme plikter og rettigheter som de resterende lendmennene.

¹⁷⁶ Helle 1972: 365-366; Helle 1974: 218.

henhold til at lendmennene også hadde hjemlige sysler og oppgaver, noe som hindret dem i å bistå kongen til en hver tid.¹⁷⁷

I forhold til hvem som tar del i kollektivet fremstår heller ikke rådet i riddersagaene som noen statisk gruppe. I *Sagaen om Tristram og Isond* brukes termen rådgiver [rádgiafi] parallelt med omtaler som de fremste-, de viseste- og de klokeste menn. I den grad de blir omtalt med tittel nevnes lendmenn og i noen få tilfeller biskoper.¹⁷⁸ I *Sagaen om Iven* er det hertuginne Laudines rådgivere leseren møter. Disse blir omtalt som hennes hird og besto, i tillegg til hennes rådgiver, av mektige menn og riddere.¹⁷⁹ Mens rådet i *Sagaen om Flores og Blankiflor* er fylt opp av underkonger, jarler og andre undermenn.¹⁸⁰ Ridderlitteraturen gir altså ingen klare føringer for hvem som skulle sitte i kongens råd. Den påfølgende diskusjonen, om hvorvidt de litterære rådgiverne kunne fremstå som rollemodeller for sine historiske likemenn og hvordan det litterære rådet kunne påvirke leserne, vil av den grunn omhandle de som fyller funksjonen som rådgivere, hvordan de tituleres er av sekundær betydning.

Når rådet tar rollen som Kirsten Giftekniv

De første situasjonene som tas opp til diskusjon er de hvor rådgivernes overordnede skal inngå ekteskap. Deres medvirkning kan her deles i tre ulike, men ikke alltid adskilte, segmenter. I første instans kan rådet tre frem for kongen med et ønske eller krav om at han skal gifte seg. Videre kan rådet ta på seg, eller få ansvaret for, å finne en passende partner, eller de blir spurt om å godkjenne fyrstens utvalgte, mens de i tredje instans deltar under selve vielsen. Det må påpekes at ikke alle fortellingene om gifteklare regenter innehar alle disse elementene, men at dette er det overordnede mønsteret.

I *Sagaen om Tristram og Isond* trer kong Markis' rådgivere frem for sin herre og forlanger at han skal gifte seg. Kongen måtte tilskaffe riket en arving, for i motsatt fall kunne det bli krig i riket den dagen kongen falt fra, og menn uten rettmessig krav på makten kunne ta styringen over området. For å sette makt bak kravene sine fortalte rådgiverne at de ikke lenger ville følge han, dersom han ikke fulgte deres anmodninger.¹⁸¹ Rollen rådgiverne spiller her er ikke enestående. Blant annet i "Eskjasongen" skisseres en tilnærmet lik situasjon. Herskeren Gurun hadde en frille, Eskja, som han elsket over alt annet, men etter å ha levd

¹⁷⁷ Helle 1972: 349-350.

¹⁷⁸ STI 2003: 32, 49-50, 55-56, 67.

¹⁷⁹ SI 2009: 92.

¹⁸⁰ SFB 2005: 87.

¹⁸¹ STI 2003: 97-98.

sammen med henne i lang tid kom ”riddarane og venane og frendane hans (...) til han med rødene og rådgjærande sinne og eggja han til å få seg ektecone og late frå seg heilt denne.”¹⁸² I likhet med eksemplet over var det en rettmessig arving kongens menn hadde i tankene da de stilte dette kravet, og også her truet de med å forlate kongen hvis han ikke gjorde som de ba om.

Trinn to i denne prosessen var å finne en passende brud. I *Sagaen om Tristram og Isond* er kong Markis skeptisk til rådgivernes krav, for han ønsket ikke å gifte seg under sin stand. Dette problemet løste hans menn ved å foreslå et giftemål med den irske kongens datter, Isond.¹⁸³ ”Eskjasongen” utvikler seg i samme retning, kongen godtok mennenes krav og ba dem finne en passende kone.¹⁸⁴

I siste instans møtte rådgiverne opp til selve vielsen, som i *Sagaen om Erex* hvor det fortelles om hvordan kong Arthur ”sendte bud etter konger, jarler og andre høvdinger” for at de skulle samles til for å feire ekteskapet mellom Erex og Evida.¹⁸⁵ I slike tilfeller er det først og fremst deres tilstedeværelse som fremheves.

Til sammen illustrerer de utvalgte eksemplene hvordan rådet tar på seg ansvaret for at herren gifter seg og hvem som skal få denne æren. Hvordan gjenspeiles så dette i de historiske kildene?

I *Håkon Håkonssons saga* fortelles det at det var Håkons rådgivere som ønsket at kongen skulle inngå ekteskap med Skules datter, jomfru Margrete. Sturla skriver at kongens menn, Martin Kongefrende, Gunne Lodensson, Dagfinn bonde og Bård Brimstein, i 1219, skrev et brev til Arnbjørn Jonsson og hans bror Gunnbjørn med anmodninger om et slikt ekteskap. De mente dette ville være med på å roe ned den politiske situasjonen i riket. Noe senere gikk de til kongen med forslaget og fikk der til svar at: ”jeg er redd for at det kommer ut på ett, (...) likevel skal jeg gjerne gjøre som dere synes.”¹⁸⁶ Her spiller altså kongens menn den samme rollen som rådgiverne i riddersagaene. Det må legges til at Håkon på dette tidspunktet var 15 år gammel og at hans menn fortsatt spilte en overordnet rolle i riksstyringen som helhet. Et blikk på andre kongelige ekteskapsinngåelser i perioden viser likevel at kongens menn fortsatte å ha påvirkningskraft på dette området etter at kongen ble myndig. I 1256 kom det sendemenn til Norge fra Spania med budskap om at den spanske kongen ønsket vennskap med Håkon og at han ville binde vennskapet med ekteskap. Før

¹⁸² StL 1962: 61-62. Rådgiverne spiller samme rolle i: StL 1962: 71, 116 og SI 2009: 92-93.

¹⁸³ STI 2003: 98-100. I andre tilfeller bes rådgiverne godkjenne kongens utvalgte: SI 2009: 92-93; StL 1962: 116.

¹⁸⁴ StL 1962: 62.

¹⁸⁵ SE 2009: 38. For ytterligere eksempler, se: STI 2003: 112-113.

¹⁸⁶ HHs 2008: 67.

Håkon svarte på forespørselen kalte han erkebiskopen og landets viseste menn til Tønsberg for å rådslå. Det ble da klart at ”det var et hedrende gifte dersom lykken var god, som det var grunn til å vente.”¹⁸⁷ Håkon valgte derfor å godta spanjolenes tilbud, noe som resulterte i at hans datter Kristin giftet seg med den Kastiljanske prinsen Philip.¹⁸⁸

Virkeområdet til de litterære og historiske rådgiverne er altså sammenfallende. Det kan settes spørsmålstegn ved grad av påvirkning, dette vil jeg komme tilbake til, det sentrale her er at saksområdet er sammenfallende. Hva så med motivene og ideene bak rådene de gir? Både i *Sagaen om Tristram og Isond* og i ”Eskjasongen” legger rådgiverne frem nødvendigheten av en arving som sitt fremste motiv. Samtidig er kvinnene i begge tekstene arvinger til sine fedres riker, noe som medførte at Markis og Gurun ville få kontroll over deres landområder ved et eventuelt ekteskap.¹⁸⁹ Et siste aspekt, som det argumenteres for i *Sagaen om Tristram og Isond* er at ekteskapet ville skape slektskapsbånd mellom familiene og medføre et mer stabilt forhold mellom England og Irland.¹⁹⁰ Ved å se på de historiske kildene kommer de samme tendensene frem. Da kong Håkons rådgivere bestemte at han skulle gifte seg med Margrethe Skulesdatter var det nettopp for å skape et mer stabilt forhold mellom kongen og jarlen som var ideen bak ekteskapet. Som det kommer frem av sagaen: ”Både venner og uvenner mente at ikke noe kunne skille vennskapet mellom kongen og jarlen om giftemålet kom i stand.”¹⁹¹ En komparativ analyse av de historiske og litterære kildene viser altså at det er likheter både i rådgivernes virkeområde og motivene bak rådene de gir.

Et sentralt poeng i denne diskusjonen er at ekteskap i riddersagaene blir fremstilt som et politisk anliggende, dette på tross av at sagaene er fulle av romantikk og kjærlighet. Dette kommer spesielt tydelig frem i *Sagaen om Iven*. Her ønsket protagonisten å gifte seg med en hertuginne som han selv hadde gjort til enke. Før forlovelsen fant sted kalte kvinnen inn sine menn til råd, og alle var her enige om at dette ville være et godt gifte. Rådgiverne fryktet et angrep fra kong Arthur og hans menn, og siden kvinner ikke kunne ta til våpen var et ekteskap nødvendig. Videre ble valget av Iven godkjent med begrunnelsen om at ingen var en

¹⁸⁷ HHs 2008: 333.

¹⁸⁸ HHs 2008: 328-329, 332-334. En oversikt over riksmøtene som ble avholdt i perioden 1200-1319, utført av Helle viser at rådet ble kalt sammen før samtlige konglige ekteskap i perioden. I tillegg til nevnte ekteskap kommer Håkon Unges giftemål til jomfru Rikitsa i 1251, ekteskapet mellom Magnus Håkonsson og Ingeborg i 1261, Eirik Magnussons brylluper i 1281 og i 1293 da han giftet seg med henholdsvis Margrete og Isabella, senere ble rådet innkalt da Håkon Magnusson tok Eufemia til dronning i 1299, og da Ingeborg Håkonsdatter giftet seg med hertug Erik i 1312 (Helle 1972: 129-183).

¹⁸⁹ STI 2003: 97-100; StL 1962: 62.

¹⁹⁰ STI 2003: 97-100.

¹⁹¹ HHs 2008: 68.

bedre ridder enn han som hadde klart å overvinne deres forrige herre.¹⁹² Argumentasjonen mennene kommer med er kald, rasjonell og løsningsorientert. Følelsene og hatet overfor Iven blir tilsidesatt for nytteverdien. Barnes, som har sammenlignet den franske og norske utgaven av fortellingen om Iven, påpeker at ekteskapet mellom Iven og hertuginnen har et langt mer romantisk preg i den franske utgaven.¹⁹³ Med andre ord har oversetteren tilsidesatt romantikken for politikken, noe som indirekte gir rådgiverne en større politisk makt i den norske utgaven da det er de som godkjenner ekteskapet.

Ekteskap som politisk virkemiddel, for å skape stabile forhold med tidligere fiender, var ikke noe nytt på 1200-tallet. Kongene i ”det gamle samfunnet” giftet seg i stor grad med medlemmer av det norske aristokratiet for å knytte bånd til kvinnens familie. Dette medførte at kongene kunne kontrollere mektige menns makt og ressurser, mens motparten kunne nyte fordeler som kongens gunst og fikk mulighet til å bli trukket oppover i hierarkiet.¹⁹⁴ Det som var nytt på 1200-tallet var at kongene ikke lenger giftet seg med medlemmer av ledende høvdingslekter i Norge, men med medlemmer av utenlandske kongehus. Håkon Unge ble eksempelvis giftet bort til Rikitsa Birgersdottir, datter av den svenske riksforsvalteren, mens Magnus ble gift med den danske kongsdatteren Ingeborg Eiriksdatter. Begge ekteskapene ble inngått på et tidspunkt da det var nødvendig å sikre politisk stabilitet med henholdsvis Sverige og Danmark.¹⁹⁵ I *Sagaen om Tristram og Isond* er nettopp det at ekteskapet skal skje mellom mennesker av samme rang et viktig aspekt. Kong Markis ønsket ikke gifte seg under sin stand og rådgiverne kom derfor med forslaget om en vakker og høvisk kongsdatter. Det må legges til at dette aspektet ikke er konsekvent i riddersagaene, både Erex og Iven er kongesønner og deres koner er ikke kongelige, men likevel av god slekt.¹⁹⁶

Analysen over viser hvordan de litterære rådgiverne spiller rollen som Kirsten Giftekniv. De kommer med ønsker og krav om at fyrsten skal inngå ekteskap og de er med på avgjørelsen om hvem som er en passende partner, før de deltar under selve vielsen. Å sørge for at kongen inngikk ekteskap, eller mer korrekt, å bruke ekteskap som politisk virkemiddel, var en oppgave også de historiske rådgiverne påtok seg. Både virkeområder og motiver er altså sammenfallende i de to kildekategoriene. Den største forskjellen mellom riddersagaene og de historiske kildene er tyngden rådgiverne legger bak sine krav. Vinklingen av ekteskapene som et politisk anliggende heller enn et romantisk får de litterære rådgiverne til å

¹⁹² SI 2009: 92-94.

¹⁹³ Barnes 1974: 244-245.

¹⁹⁴ Sigurdsson 2008: 23, 92.

¹⁹⁵ HHs 2008: 302-303, 353-354.

¹⁹⁶ SE 2009: 32; SI 2009: 89.

fremstå som en svært mektig gruppe med stor politisk påvirkningskraft, samtidig som kongen står maktesløs tilbake og blir nødt til å gå med på deres krav for ikke å miste sin posisjon. Dette kommer enda tydeligere til syne når jeg her vil plukke opp tråden fra første kapittel og diskutere hvordan de litterære rådgiverne fyller sine sin rolle som dommere.

Når kongens venner tar rollen som dommere

Det andre scenarioet hvor rådgiverne trer frem i handlingens sentrum som en samlet gruppe i riddersagaene er under domsavgjørelser. Slike scener skildres i tre av riddersagaene som her ligger til grunn: *Sagaen om Flores og Blankiflor*, *Strengleikar* og *Sagaen om Tristram og Isond*, hvorav sistnevnte kilde byr på to eksempler.¹⁹⁷ *Kongespeilet* omtaler kongen som den øverste dommer, men i praksis ble dette ansvaret overlatt til lendmennene.¹⁹⁸ Med andre ord var det ikke samsvar mellom ideologi og praksis på dette området. På bakgrunn av dette vil det være interessant å undersøke hvordan de litterære rådgiverne løser konfliktene de står overfor, dette for å undersøke om disse rådgiverne kunne tjene som rollemodeller for sine historiske likemenn. For å besvare denne problemstillingen innledes kapittelet med en skisse av to av rettssakene som presenteres i riddersagaene, senere diskuteres sentrale deler av saksgangen opp mot idealene i ”det nye-” og ”det gamle samfunnet”.

Kong Markis mot Dronning Isond

Den første scenen er hentet fra *Sagaen om Tristram og Isond*. Her blir rådet kalt inn for å løse en konflikt mellom kong Markis og hans dronning Isond. Historien går som følger: Selv om ryktene svermet ved hoffet om forholdet mellom Tristram og Isond fortsatte det forelskede paret å møtes i skjul. Kong Markis, som også hadde fått nyss om dette, begynte av den grunn å sette opp feller for å undersøke om det var hold i ryktene. Selv om kongens anstrengelser bekreftet hans mistanker, klarte han ikke ta dem på fersk gjerning og valgte derfor å innkalle sine menn til råd, først ved hoffet og senere i London. Rådets holdninger blir presentert gjennom en biskop som gjorde det klart at det ikke var sømmelig for kongen å tale åpenlyst om ryktene om Tristram og Isond når det ikke fantes beviser. Mangel på bevis gjorde det også umulig for kongen å forlate Isond, siden de var lovlig gift. Rådet, som ønsket å la dronningen få mulighet til å tale sin sak og bevise sin uskyld, sendt bud etter Isond som ble opplyst om

¹⁹⁷ STI 2003: 129-131, 145-151; SFB 2005: 80-82; StL 1962: 148-150. Lignende forhold fremkommer i *HFN* (1988: 40-44), men her er det Frederik som fyller rollen som dommer.

¹⁹⁸ Bagge 1979: 162-164.

anklagene og om hvordan ryktene krenket kongens ære. For å bevise sin uskyld ble hun bedt om å bære jern.

Dagen dommen skulle settes avla Isond en ed på relikvier. Hun sverget på at ingen mann hadde kommet nær hennes nakne kropp foruten kongen og den pilegrimen som i sted falt over henne i alles påsyn. Pilegrimen det her er snakk om var Tristram i forkledning. Dronningen hadde planlagt at Tristram skulle stå på det stedet hennes båt la til land, for så å hjelpe henne av båten og falle over henne. På denne måten kunne hun unngå å lyve under edsavleggelsen. Planen virket og hun fridde seg slik fra anklagene.¹⁹⁹

Kongen av Babylon mot Flores, sønn av kong Ilax

Det andre eksemplet på hvordan rådgiverne avgjør sine dommer er hentet fra *Sagaen om Flores og Blankiflor*. Scenen er skissert tidligere, men gjentas her i korte trekk. Konflikten som skulle avgjøres sto mellom Flores og kongen av Babylon. Helten var blitt tatt på fersk gjerning i seng med Blankiflor, kongens forlovede, og blitt stilt til doms fremfor kongens underkonger, jarler og andre undermenn. Etter at kongen hadde lagt saken frem for sine beste venner, ba han dem dømme Flores og Blankiflor til døden for vanæren de hadde påført ham. Kongens venn og underkonge Marsilias tok da ordet og sa:

Vi vet nå om den skam som er gjort mot vår konge. Vi er kommet hit for å hevne ham. Jeg ber dere alle dømme rett i dette. Ingen må nå sitte på sin sannhet, for kongen vil ikke gi noen mann en gave selv om han holder med ham, og han reiser ikke søksmål mot noen for at han sier han imot med rette.²⁰⁰

Marsilias la så til at Flores måtte få tale sin sak slik at rådet fikk vite om ugjerningen var gjort på grunn av ondskap eller hån, noe som eventuelt ville resultere i dødsdom, mens de i motsatt tilfelle måtte de se nærmere på saken. Rådgiverne diskuterte så seg i mellom før Flores fikk mulighet til å tale sin sak. ”Jeg gjorde ikke dette på grunn av ondskap mot deg”, fortalte Flores, ” heller av rettferdighetsgrunner; det at jeg tok Blankiflor, min kjæreste. For hun ble urettmessig solgt og stjålet fra meg mens jeg var i skole.” Etter å ha hørt Flores forklaring bestemmer rådet at Flores skulle få mulighet til å bevise sin uskyld i tvekamp, en kamp Flores gikk seirende ut av, og som resulterte i at han gikk fri fra alle anklager. Flores fikk Blankiflor tilbake og inngikk vennskap med kongen før han reiste hjem til sitt rike.²⁰¹

¹⁹⁹ STI 2003: 145-151.

²⁰⁰ SFB 2005: 87-88.

²⁰¹ SFB 2005: 86-91.

Gudsdom

Det er flere sider ved disse sakene som er interessante i forhold endringene av normer og idealer på 1200-tallet. Det første temaet som her tas opp til diskusjon er hvordan rådgiverne løste sakene rent konkret, altså hvordan Isond ble bedt om å bære jern og Flores om å ri i tvekamp.

At mennesker ble bedt om å bære jern for å bevise sin sannferdighet finnes også i de historiske kildene, både fra tidlig- og høymiddelalder.²⁰² Den anklagede måtte i slike tilfeller bære, kaste eller gå på glødende jern, og uskylden ble bevist ved at Gud grep aktivt inn i saken og, hvis anklagene var falske, leget sårene fortere enn hva som kunne forventes. Med andre ord var dette en måte å legge saken i Guds hender. Et eksempel på slik rettspraksis forekommer i *Håkon Håkonssons saga* hvor Inga fra Varteig, Håkons mor, ble bedt om å bære jern for å bevise Håkons avstamning og rett til den norske tronen.²⁰³ Jernbyrd forekommer altså både i riddersagaene og i de historiske kildene, men det didaktiske aspektet skal likevel ikke overdrives. Kirken la ned forbud mot jernbyrd under Det 4. laterankonsil i 1215. Disse nyhetene kom til Norge med kardinal Wilhelm i 1247 som var i landet for å bistå ved Håkons kroning. Han opplyste om at: ”det sømmer ikke for en kristen mann og tvinge Gud til å vitne i menneskelige saker.”²⁰⁴ Selv om jernbyrd ble praktisert da *Sagaen om Tristram og Isond* ble oversatt i 1226, ble boken snart utdatert i den grad den skulle fungere som lærebok på lengre sikt.

Tvekamp kan også defineres som en form for gudsdom, men denne typen konfliktløsning var enda mer utdatert enn jernbyrden. I nordisk sammenheng gikk tvekamper under navnet holmgang, eller *einvígi*. Dette omfatter kamper som sto på avgrensede områder og foregikk under noenlunde kontrollerte forhold.²⁰⁵ Blant annet forteller Snorre om hvordan Olav Tryggvasson (d. år 1000) ble utfordret til holmgang på sin ferd til England.²⁰⁶ Med andre ord finnes det eksempler på konflikter som løses med tvekamp i norske kilder, men denne

²⁰² Jernprøven var en måte å bevise at en anklaget snakket sant ved hjelp av gudsdom. I Nordisk sammenheng foregikk dette på tre ulike måter. *Skuldjern*: den anklagede måtte bære et stykke glødende jern ni skritt. *Trugsjern*: den anklagede skulle kaste et stykke glødende jern i en bøtte, aktiviteten ble gjentatt til den lyktes. *Skrå*: betød at den anklagende måtte gå over 12 glødende plogjern Etter fullført oppgave ble hender eller føtter forbunnet. De ventet en periode før bandasjene ble fjernet og sårene inspisert. Hvis hendene var uskadete snakket de sant, i motsatt fall kunne dom settes (Iuul 1960: 547-548).

²⁰³ HHs 2008: 58, 61.

²⁰⁴ HHs 2008: 288.

²⁰⁵ Bø 1961: 653-655.

²⁰⁶ Snorre I 2007: 134.

formen for konfliktløsning ble avskaffet med kristendommens inntog, og i likhet med jernbyrden, ble dette fordømt av kirken på Det 4. laterankonsil.²⁰⁷

Hvordan rådet i riddersagaen løste de to omtalte konfliktene rent konkret brøt altså med tidens normer og regler. I det påfølgende flyttes fokuset til de mer underliggende verdiene, og her blir det didaktiske potensial langt tydeligere.

Det subjektive skyldbegrepet

I saken mellom Flores og kongen av Babylon ønsket rådet å vite *hvorfor* Flores hadde vanæret kongen, hvorpå Flores forklarer at hans eneste mål var å få sin kjæreste tilbake. Altså nektet han ikke for sine handlinger eller at hans opptreden hadde satt kongen i et dårlig lys, men la vekt på at dette ikke var gjort av ondskap. ”Jeg byr meg frem til tvekamp (...) for at jeg har talt rett”, fortalte Flores.²⁰⁸ Etter å ha vunnet seier i tvekampen hadde han bevist at han snakket sant, noe som gjorde ham uskyldig.

Ved å legge vekt på hvorfor Flores hadde begått urett mot kongen dømte rådet etter et subjektivt skyldbegrep, en rettsideologi som for alvor slo rot i det norske samfunnet under Håkons regjeringstid.²⁰⁹ Forfatteren av *Kongespeilet* bruker mye plass på å forklare konseptet. Som tidligere nevnt skulle en rettferdig dom preges av en balanse mellom miskunn, rettferd, sannhet og fredsomhet, en balanse som ikke må forstås som likevekt, for som forfatteren skriver:

Noen ganger kan det hende at størstedelen av dommen går til fredsomhet og miskunn, og allikevel er alle søstrene enige i dommen til slutt. Det har også stundom hendt etter en avgjort og stadfestet dom, at fredsomhet og miskunn har gitt nåde for den manns bønner og anger som har trengt til nåde.²¹⁰

Da en dom skulle settes var det altså viktig å se på omstendighetene rundt saken. Hvis et lovbrudd var gjort på grunn av nødverge, tvang eller uvitenhet skulle dommen være mild, mens lovbrudd begått på grunn av mangel på beherskelse, æresyke, egennytte eller begjær skulle dømmes hardt.²¹¹ Denne ideen, om at bakgrunnen for et lovbrudd skulle ha betydning for dommen, var ikke like fremtredende i ”det gamle samfunnet”. Dette kan illustreres med et eksempel fra ”Olav den helliges saga” og historien om Asbjørn Selsbane.

Asbjørn hadde blitt påført skam av Sel Tore, en av kongens menn, og denne skammen ønsket han å hevne. Asbjørn, som fant fienden til bords med kong Olav, overhørte at Sel Tore

²⁰⁷ Bø1961: 655.

²⁰⁸ SFB 2005: 89.

²⁰⁹ Helle: 1964: 128; Bagge 2000a: lii-liii.

²¹⁰ KS 2000: 146.

²¹¹ KS 2000: 194-195.

fortalte om deres forrige møte og om hvordan han hadde stoppet Asbjørn på sin ferd nordover og konfiskert hele kornbeholdningen hans. Da Asbjørn hørte at de satt og moret seg på hans bekostning ble han svært sint. Han løp fram til bordet og hugg hodet av Sel Tore så det landet i fanget på kongen. Kongen reagerte kraftig på begivenheten, han tok Asbjørn til fange og forlangte, etter lange forhandlinger, at Asbjørn skulle ta Sel Tores plass som kongelig ombudsmann.²¹² Men, kongens reaksjon var ikke en konsekvens av selve drapet, heller på at Asbjørn hadde krenket kongens ære.²¹³ Snorre legger følgende ord i kongens munn: ”Er det ikke en dødssak, (...) om en mann bryter påskefreden? Og en til om en mann dreper en annen i kongens hus? Og en tredje, (...) at han bruker føttene mine til huggestabbe?”²¹⁴ Asbjørn gjorde ikke annet enn hva som var forventet innenfor tidens politiske kultur, men kong Olav tok ikke hensyn til hvorfor Asbjørn handlet som han gjorde, eller om han angret for sine handlinger. Asbjørn hadde drept en mann i kongens hus og brukt kongen selv som huggestabbe, handlingen *måtte* derfor straffes. Dette viser en klar kontrast til hvilke hensyn forfatteren av *Kongespeilet* mener bør ha utslag på dommens utforming.

Endring av idealer fra ”det gamle-” til ”det nye samfunnet” blir tydelige gjennom disse eksemplene, og ved å se dommene i riddersagaene i lys av denne utviklingen kommer riddersagaenes didaktiske potensial til syne. Under rettsgangen i *Sagaen om Flores og Blankiflor* ville flere av kongens menn å ta livet av Flores og hans kjære. Noen ville halshugge dem, andre henge dem og noen ville helle kokende bek over dem. Marsilias brøt da inn og sa: ”Jeg synes det er underlig at dere vil gå imot disse stakkarene med heftighet og ikke med rettferdighet. Dere vil få liten takk av kongen for dette.”²¹⁵ Flores ønsket ikke å krenke kongens ære, dette var heller en uunngåelig konsekvens for å få Blankiflor tilbake, altså dømmes ikke Flores for forholdene. På samme måte slipper både Tristram og Isond fri fra sine anklager ved at Isond består jernbyrden, dette på tross av at kongen er blitt påført stor skam.

Disse normene tematiseres i flere av riddersagaene. I *Hertug Frederik av Normandie* hjalp hertugen dvergekongen Malpirant med å gjenvinne sitt rike. Etter at kampene var over ble de av kongens menn som hadde kjempet mot ham stilt til veggs, de måtte forklare seg eller dø. Da sa en greve: ”jeg [skulle] gjerne ville ha stått Eder bi, men jeg ble tvunget, uten at jeg kunne forsvare meg, til å sverge Ovrík troskap.” Kongen svarte så, i tråd med idealene i

²¹² Snorre II 2007: 120-124.

²¹³ Bagge 2000b: 40-41.

²¹⁴ Snorre II 2007: 120.

²¹⁵ SFB 2005: 88.

Kongespeilet: ”Ja sannelig, slik er det – I har ingen skyld å sone! Hertug Frederik, la ham leve!”²¹⁶ Kontrasten til hvordan forholdene fremstilles hos Snorre er stor, og kan klart sies å gjenspeile utviklingen av idealene på 1200-tallet.

Disse og lignende eksempler gjør det mulig å åpne for ideen om at riddersagaene kunne tjene en viss didaktisk funksjon overfor den norske eliten på 1200-tallet, men dette må likevel ikke overdrives. For selv om riddersagaene her viser til en rettsideologi som slo rot i det norske samfunnet i perioden kan det settes spørsmålstegn ved måten konfliktene løses. Grunnen til dette er at de litterære rådgiverne ikke mestrer å dømme i tråd med idealet. *Sagaen om Tristram og Isond* kan by på et eksempel som belyser problemet: En dag kom en mann på besøk til kong Markis’ hoff, han gikk frem for kongen og sa han ville spille en vakker sang på harpen sin hvis kongen til gjengjeld ville love å oppfylle et av hans ønsker. Kongen gikk med på dette uten å vite hva mannen ville ha, og da mannen senere ønsket seg Isond, rikets dronning, angret kongen på sine lovnader. For å bestemme utfallet av konflikten ble hoffet kalt inn for å dømme, men de kunne ikke gjøre annet enn å gi mannen medhold, siden noe annet ville gjort kongen til løgner. Kongen bøyde seg for hoffets dom og lot mannen forlate borgen med sin kone.²¹⁷

Mest iøynefallende her er hvordan kongen blir satt i et svært dårlig lys, men også rådgivernes opptreden kan det settes spørsmålstegn ved. I *Kongespeilet* gjengir forfatteren flere fortellinger fra Bibelen, disse eksemplene skulle hjelpe kongen å tilegne seg en forståelse for hvordan en god dom skulle settes. Blant eksemplene henviser forfatteren til fortellingen om Herodes, og hvordan han oppfylte sin stedatters ønske om å få servert hodet til Johannes døperen. Herodes handlet her feil, påpekes det, for en hersker skulle ikke oppfylle urimelige ønsker som ville skade uskyldige mennesker. I dette tilfellet ville det vært bedre å gå tilbake på sitt løfte. Synderen var alltid den som ba om noe urimelig og det var konges oppgave å opprettholde rettferdighet.²¹⁸ *Kongespeilet* fremmer på denne måten et normsett som gjorde det nødvendig å vurdere hver sak ut fra et større perspektiv. I *Sagaen Tristram og Isond* ble saken avgjort på grunnlag av ideen om at en konge måtte holde sine løfter, at Isond var kongens dronning kom ikke opp i diskusjonen.²¹⁹ Med andre ord dømmer rådet i riddersagaene etter langt strengere og mer konsekvent normsett enn hva *Kongespeilet* legger til grunn for en god og rett dom.

²¹⁶ HFN 1988: 41.

²¹⁷ STI 2003: 129-131.

²¹⁸ KS 2000: 224-225.

²¹⁹ Samme problematikk finnes i flere av riddersagaene, deriblant i MS 1999: 17.

Havsyke, pengegriskhet og vennskap

Det siste aspektet ved de nevnte domsavgjørelsene som her tas opp til diskusjon er hvordan Marsilias, i *Sagaen om Flores og Blankiflor*, ba sine meddommere dømme rett, uansett om det var i strid med kongens ønsker: ”for kongen vil ikke gi noen gave selv om han holder med ham, og han reiser ikke søksmål mot noen for at han sier ham imot med rette”²²⁰ At gaver nevnes i en slik sammenheng er interessant, da sjenerøsitet i middelalderen hadde en dypere mening enn utveksling av materielle goder. Gaven var et politisk virkemiddel som bandt giver og mottaker sammen i vennskap. Vennskapet det her er snakk om må ikke forveksles med den moderne betydningen av ordet, men heller forstås som en form for politisk allianse som innebar bestemte plikter og rettigheter, som å beskytte og hjelpe den andre part, og være lojal mot ham. Implisitt lå også kravet om å støtte hverandre i en eventuell konflikt.²²¹

Disse politiske normene står i sterk kontrast til hvordan forfatteren av *Kongespeilet* mener en god dom skal settes. Her forklares det at det først og fremst var fire ting kongen måtte vokte seg for når han avga sin dom: havesyke, fiendskap, mangel på beherskelse og vennskap.²²² Dette er et radikalt brudd med tidligere rettspraksis da gaver og vennskap ble betraktet som grunnleggende og høyst legitime politiske virkemidler.²²³

I riddersagaen omtalte kongen av Babylon medlemmene av rådet som sine beste venner, noe som altså må forstås i en politisk kontekst, men samtidig ble det advart mot at pengegriskhet skulle få påvirkning på dommens utfall. Dette viser klare likheter med idealene i *Kongespeilet*,²²⁴ samtidig som det skiller seg fra tidligere praksis. I et større perspektiv blir gaver brukt som et politisk virkemiddel i riddersagaene, noe jeg vil komme tilbake til i et senere kapittel. De påvirker ikke likevel rådgivernes avgjørelser, verken når de opptrer i råd eller i de tilfellene enkeltmenneskene kommer til syne i handlingen.²²⁵

Rådgiveren – en rollemodell?

Hvordan konfliktene i riddersagaene løses kan altså sies å støtte opp om idealene som fremmes i *Kongespeilet*, ved at det settes stort fokus på det subjektive skyldbegrep og hvordan

²²⁰ SFB 2005: 87-88.

²²¹ Sigurdsson 2008: 23-24, 78.

²²² *Kongespeilet* 2000: 193. I *Hirdskråen* kapittel 23 advares hirdmennene mot bestiktelser (HiS 2000: 110-111).

²²³ Sigurdsson 2008:78-79; Sigurdsson 2010: 65-66.

²²⁴ Barnes 1974: 194.

²²⁵ *Janvalsongen* er et eksempel hvor gaver tas opp i sammenheng med domsavgjørelser. Det er tydelig at rådet synes det er vanskelig å dømme en så gavemild mann som Janval var, men de setter ikke dommen i henhold til dette (StL 1962: 148).

gaver og vennskap ikke er avgjørende for sakens utfall. Men er dette tilstrekkelig for at rådgiverne i riddersagaene kan karakteriseres som gode rollemodeller for sine historiske likemenn?

I *Hirdskråens* kapittel 24 defineres en god hirdmann som en som tjener sin herre usvikelig, trofast og ærlig.²²⁶ I henhold til denne definisjonen blir det problematisk å kalle riddersagaenes rådgivere for rollemodeller, for selv om deres råd ofte er i tråd med tidens normer, blir de til tider gitt på grunnlag av vikarierende motiver. I *Sagaen om Tristram og Isond*, da kong Markis' rådgivere krevde at han skulle inngå ekteskap, fortalte de kongen at kongeriket trengte en arving, og at ekteskap med Isond kunne roe de politiske konfliktene med England. Deres egentlige motiv var frykten for at Tristram, som var kongens nevø og nærmeste arving, skulle få makten over riket. Kongens menn hadde kommet på kant med Tristram og et ekteskap mellom Markis og Isond kunne løse dette på to måter. For det første ville det gi kongen egne barn og for det andre ville de sende Tristram for å hente Isond i Irland. Tristram hadde tidligere drept broren til den irske dronningen og rådet håpte at Tristram, ved å reise til Irland, ville miste livet for denne ugjerningen.²²⁷ Eksempelet illustrerer hvordan vikarierende motiver ligger bak de litterære rådgivernes politikk. I *Håkon Håkonssons saga* henviser Sturla til at Skule hadde dårlige rådgivere, da disse mennene fulgte sine egne ambisjoner heller enn rikest beste.²²⁸

Fortellingen "Geitelauv" i *Strengleikar* handler også om Tristram og Isond, også her får rådgiverne dårlig skussmål. Protagonisten møter her sin kjære i skogen etter å ha blitt forvist fra riket. Under møtet fortalte Isond at: "kongen trega mykje på at han hadde vist han bort og hadde trudd på uråd frå vonde menn."²²⁹ Rådgiverne fremstilles altså ikke alltid som lojale støttespillere og kan følgelig ikke defineres som gode rollemodeller etter *Hirdskråens* definisjon. Dette, sammen med de litterære rådgivernes til tider for strenge normsett, og at de henviser til tvekamp og jernbyrd som gode løsninger på konflikter gjør det vanskelig å definere rådgiverne i riddersagaene som gode rollemodeller for 1200-tallets tilhørere.

Riddersagaene og samfunnsutviklingen

For å gi et tilfredsstillende svar på spørsmålet som ble stilt i innledningen til dette kapittelet, om hvilken didaktisk funksjon riddersagaene kunne tjene i forhold til samfunnsutviklingen på

²²⁶ HiS 2000: 114-119.

²²⁷ STI 2003: 97-100.

²²⁸ Bagge 1996: 112.

²²⁹ StL 1962:137.

1200-tallet, er det nødvendig å se analyseresultatene i et større perspektiv. I riddersagaene fremstår rådet som en svært mektig gruppe. Dette fremkommer både av funksjonen de fyller i handlingen og gjennom at kravene og dommene de legger frem alltid blir etterfulgt, dette uavhengig av om det er kongen som har samlet mennene hos seg, eller om de fremmer kravet på eget initiativ. Håkon Håkonsson benyttet seg av rådgivere i riksstyringen og diskuterte ulike politiske alternativer før han tok avgjørelser, men for å få frem kongens makt forteller Sturla ved flere anledninger at Håkon gikk imot rådgivernes anbefalninger.²³⁰ Det samme er ikke tilfellet når rådet samles i riddersagaene. Her følges deres ord som gjeldende lov. Hvordan kan disse mektige mennene ha påvirket de som hørte disse fortellingene?

Det viktigste aspektet her er hvordan riddersagaene henviser til domsavgjørelser som en god måte å løse konflikter, dette står i kontrast til forholdene i ”det gamle samfunnet” hvor konflikter ofte endte i blodsutgytelser. Asbjørn Selsbane endte sitt liv i konflikten med Olav Haraldsson og hans menn. Etter drapet tok Asbjørns mor, Sigrid Skjalgsdatter, opp det blodige spydet og ga det til Tore Hund, Asbjørns onkel på farsiden, med beskjed om at drapet måtte hevnes: ”[o]m du gjør et karsstykke nå, så lot du dette spydet gå ut av hendene slik at det kom til å stå i brystet på Olav Digre. Og det sier jeg, (...) du skal bli hver manns niding om du ikke hevner Asbjørn.”²³¹ Beskjeden fra Asbjørns mor er tydelig, drapet måtte hevnes og det er Tores oppgave, tidens politiske kultur og æreskodeks krevde dette.²³²

Til sammenligning skisseres her en scene fra *Håkon Håkonssons saga*: I 1218 oppsto det en konflikt mellom mennene til Skule og Håkon Håkonsson. Det hele startet ved at Gunnulv, Håkons onkel, i drukken tilstand trakk sverdet mot Skules rådgiver Eiliv, og nærmest hogg av han høyre hånd. Skules reaksjon på dette var hevnløst og han stakk Vegard Verdahl, en av kongens menn, i kinn med sverdet. Da Håkon ankom stedet gikk han jarlen i møte og tilbød bot for Gunnulvs ugjerning. Den påfølgende dagen kalte han inn til hirdstevne hvor konflikten ble løst under fredlige forhold og etter gode menns dom.²³³ Eksemplet viser hvordan den verdslige makten i løpet av 1200-tallet gikk inn for å bryte gamle adferdsmønstre og ta kontroll over voldsutgytelsen. I henhold til denne overgangen kan rådgivernes rolle sees å støtte opp om utviklingen.

I løpet av høymiddelalderen tok kongen en stadig sterkere kontroll rundt rettshåndhevingen. Tidligere private rettsinstanser som dómen og tingene ble underlagt

²³⁰ Bagge 1996:131, 153.

²³¹ Snorre II 2007: 128.

²³² Bagge 2000b: 44-45.

²³³ HHs 2008: 64-67.

kongelig myndighet og innsatt med kongelige embetsmenn.²³⁴ Kongens menn fikk med dette en stadig større og viktigere rolle i statsstyringen. I den grad det var et mål for kongen å heve respekten til sine menn kan ridderlitteraturen ha bidratt til dette ettersom rådene som blir gitt her blir ansett som gode samtidig som de blir etterfulgt – selv kongen følger rådets avgjørelser. Et annet moment, som Barnes diskuterer, er hvordan de norske riddersagaene i mye større grad enn de franske, omhandler mennesker som gir og får råd. Og videre, at de rådene som gis blir etterfulgt. Følgelig mener hun at riddersagaene inspirerte til, og viste nødvendigheten av, å ta i mot rådene man blir gitt.²³⁵ At riddersagaene var ment å ha denne oppgaven er likevel ikke sikkert.

Ridderne av det runde bord

Riddersagaenes sterke rådgiverkrets gir assosiasjoner til en mer kollektiv maktfordeling, men en studie av de norske riddersagaene i forhold til de europeiske verseromanene gir hentydninger om at oversetteren ønsket å nedtone dette aspektet. Dette fremkommer tydelig av oversetternes behandling av ridderlitteraturens mest berømte rådgiverkrets, ridderne av det runde bord.

Ridderne av det runde bord er kjent fra fortellingene om kong Arthur. Bordet i seg selv skulle, ifølge tradisjonen, symbolisere at ingen mann sto over den andre, med andre ord henvises det her til en kollektiv maktfordeling. Den eldste bevarte kilden som nevner Arthurs runde bord er Waces *Brut* fra ca. 1155 og noe senere, omkring 1165, tok Chrétien de Troyes opp tråden og innlemmet broderskapet i sin fortelling om Erec.²³⁶ Denne siste fortellingen er blant de historiene som ble oversatt til norsk, hvor den har tittelen *Sagaen om Erex*.

Sagaen om Erex finnes i flere håndskrifter, men flertallet av disse utelater henvisningene til broderskapet. I Håndskriftet Stockh. Papp. Nr. 46 fol. står det at Arthur satt i sin borg som het Kardigan. Sammen med ham var hans tolv vismenn og rådgivere ”som daglig satt ved hans runde bord”. I håndskriftet AM 181 B fol. står det derimot ”som daglig red ut med ham”.²³⁷ De norske oversettelsene har altså fjernet referansen til ”det runde bord” i enkelte av håndskriftene. I tillegg er den delen av Chrétiens fortelling hvor han ramser opp navnene på ridderne som inngikk i broderskapet utelatt fra begge manuskriptene.²³⁸

²³⁴ Helle 1974: 180-181.

²³⁵ Barnes 2007: 379-392.

²³⁶ Reichert 1986: 396.

²³⁷ Kalinke 1999:260, note 5.

²³⁸ Reichert 1986: 396-398.

Den eneste av riddersagaene som her benyttes som kilde som forteller mer utfyllende om krigerfellesskapet er *Hertug Frederik av Normandie*. I fortellingens start kommer det frem at Arthur på dette tidspunktet var død, og at dette på sikt ville føre til at ridderne av det runde bord ble oppløst, men på tidspunktet hvor denne fortellingen fant sted var flere av ridderne uvitende om Arthurs skjebne, og de levde videre i søken etter ære og kvinners gunst.²³⁹ Ridderne av det runde bord nevnes også flere ganger i selve handlingen, først og fremst i sammenheng med en turnering de, i likhet med Frederik, deltok i.²⁴⁰

At henvisningene til ridderne av det runde bord er nedtonet i de norske oversettelsene antyder at oversetteren ville ta fokuset bort fra riddersagaenes sterke rådgiverkrets. Uavhengig av dette er det en mulighet for at riddersagaene inspirerte datidens lesere, til at rådgiverembete ga makt og prestige, og at en dom var en like god løsning på en konflikt som mer voldelige metoder.

En foreløpig konklusjon

Da konflikter skulle avgjøres i ”det gamle samfunnet” fikk de ofte et blodig utfall, det var viktig å hevne tap av ære for ikke å miste ansikt. Hvorfor skaden hadde skjedd var av underordnet betydning, hevn var veien til ære. *Kongespeilet* og *Håkon Håkonssons saga* vitner om at den verdslige makten forsøkte å ta kontroll over volden ved å henvise til mindre blodige former for konfliktløsning. Samtidig ble forholdene bak ugjerningene satt i fokus. Tidligere ble konflikter løst av høvdinger som talte sine venners sak. Da var sakens rettferdighet av en underordnet betydning i forhold til å oppfylle kravene vennsapsrelasjonen påkrevde. Med *rex-iustus*-idealet kom kravet om å legge vennskap tilside til fordel for rettferdigheten.

Riddersagaene kan i henhold til dette sies å ha klare verdier som er med på å fremme flere av disse endringene. Her løses flere av konfliktene med dom heller enn blodshevn, her legges det fokus på det subjektive skyldbegrep, det blir ikke tatt hensyn til gaver, og rådgiverne blir fremstilt på en måte hvor embete må betraktes som svært mektig og ærefult. Rådets ord er lov i den litterære verden. I forhold til tidens utvikling og sentralisering av makten i kongens hender må dette sies å være et viktig poeng. Den historiske utviklingen gikk i retning av en stadig mer definert og mektig lovgiverkrets og riddersagaenes fremstilling av denne gruppen kan indirekte ha fremmet tiltroen og æren til disse mennene. *Rex-iustus*-idealet

²³⁹ HFN 1988: 19.

²⁴⁰ HFN 1988: 59, 71, 76.

som ble etterlyst i første analysekapitel, da kongens dommeropptreden ble diskutert, er altså ikke fraværende, men det eksemplifiseres ikke gjennom kongens karakter, men gjennom rådgiverne.

På en annen side viser riddersagaene til at vold, i form av tvekamp, kan løse konflikter. Samtidig er det problematisk at de litterære rådgiverne til tider opptrer under vikarierende motiver, at de til fremsetter et for konstant normsett og at dommene i rent konkrete former må sees på som utdaterte i samtiden. Til sammen medfører dette at rådet ikke kan karakteriseres som en god rollemodell for innføring av idealene i *Kongespeilet*, *Håkon Håkonssons saga*, og *Hirdskråen*. Her, som var tilfelle i måten kongens karakter er fremstilt, ligger det didaktiske aspektet i de underliggende verdiene.

Alt i alt viser en analyse av rådets rolle i riddersagaene at det finnes argumenter både for og imot hypotesen om at riddersagaene tjente en didaktisk funksjon overfor det norske aristokratiet på 1200-tallet. I neste kapittel er spørsmålet om en analyse av ridderen kan gi mer entydige resultater.

Kapittel 5

Det høviske ridderidealet:

Et adferdsideal og de politiske konsekvensene

I de to foregående kapitlene har kongen og rådgiveren stått i fokus. I denne delen er det ridderens tur til å ta plass i rampelyset. Ridderen definerer riddersagaene som sjanger, han er hovedpersonen i fortellingene og gjennom sine mange eventyr tar han leseren med inn i en verden hvor alt er mulig. De ulike heltene opptre til tider innenfor samme litterære verden, de forholder seg til mange av de samme idealene og problemstillingene, men likevel er de forskjellige. De løser problemer på ulike måter og de har ulike prioriteringer. Inneværende og neste kapittel tar for seg *hvordan* de ulike ridderne opptre, og hvilke idealer som fremkommer av deres handlinger. Intensjon er som tidligere å undersøke hvordan ridderlitteraturen kan sees å ha påvirket et samfunn i politisk endring. Kan fortellingene ha bidratt i arbeidet med å innføre idealene som fremkommer i *Kongespeilet*, *Håkon Håkonssons saga* og *Hirdskråen*? Og kan de litterære karakterene ha fungert som rollemodeller for tidens verdslige elite?

Noen definisjonsavklaringer er nødvendige før undersøkelsene kan sette i gang. I 1277 ble riddertituleringen innført i Norge. For å holde den litterære og historiske verden klart adskilt blir det på tross av dette gjennom hele kapittelet referere til de litterære heltene som "riddere" og de historiske mennene kongen omga seg med som "hirdmenn".

Høvisheten

I dette første kapittelet om ridderen rettes søkelyset mot det høviske ridderidealet.²⁴¹ Begrepet "høvisk" eller det engelske "courteise" kom, ifølge March Bloch, i normal bruk rundt år 1100 for å beskrive summen av adelige kvaliteter.²⁴² En så bred innfallsvinkel er ikke mulig å opprettholde innenfor de gitte rammer, av den grunn diskuteres her kun enkelte av aktivitetene som forekommer ved de litterære hoffene.

Når riddersagaenes helter møtes ved kongens hoff finnes det ingen bestemt mal for hvilke aktiviteter eller gjøremål rollefigurene foretar seg, enkelte scenarioer går likevel igjen. De samles eksempelvis til gjestebud for å nyte mat og drikke og, hvis gjestebudet er stort nok, blir det holdt turneringer. Disse to aktivitetene går igjen i flere av riddersagaene og det er

²⁴¹ Jeg vil her sidestille begrepet "hoffkultur" med begrepet "høvisk kultur" og definerer det som den adferdsmåten som ble dyrket ved hoffet.

²⁴² Bloch 1989: 305.

disse som vil bli diskutert her. Fokuset vil ligge på hva de ulike karakterene gjør, hvordan de gjør det og hvordan forfatteren velger å fremstille det. Dette vil kunne danne en idé om hva som ble ansett for høvisk opptreden, eller hvordan et kultivert menneske skulle opptre ved hoffet. Avslutningsvis diskuteres de høviske idealene i et større perspektiv med vekt på det høviske ridderidealets betydning i det politiske spillet.

Gjestebudet²⁴³

I *Sagaen om Tristram og Isond* er folket samlet hos kong Markis, og kongen ”heidra og æra alt folket sitt med dei herligaste retter.” Hit var det kommet både kurtise kvinner og høviske menn, og kongen ønsket å vise sin godvilje gjennom å stille i stand det gjeveste gjestebud.²⁴⁴

Et annet eksempel på et storslått gjestebud finnes i *Sagaen om Erex*. Dette gjestebudet, som blir avholdt hos kong Arthur, er en kombinasjon av pinsefeiring og bryllup mellom Erex og Evida. Her blir kongens hoff fylt av fornemme mennesker, hvor de av høyest rang presenteres med navn og tittel – en hel side i sagaen er satt av til dette formålet. Blant de fornemme gjestene fantes det seks konger, seks jarler, to høvdinge, i tillegg kom det både hertuger og grever, åtte i alt, og samtlige av disse fornemme gjestene hadde mengder med riddere i sitt følge. Da alle var kommet ”gledet og hedret han [Arthur] alle som var kommet til ham, han satte dette bryllupet med all pryd og glede.”²⁴⁵

Når riddersagaene gir beskrivelser av gjestebud blir det, som eksemplene over viser, lagt stor vekt på hvem som var tilstede og at lokalene var pyntet, altså at fornemme mennesker oppholdt seg i flotte omgivelser. I andre tilfeller kommer det frem at det var passende at gjestene fikk vin eller annen krydret drikke, og at ulike retter ble satt på bordet. I *Sagaen om Parceval* er hovedpersonen på besøk hos fiskerkongen. Han ble der over natten og fikk dermed sitte til bords med kongen om kvelden. Det blir fortalt at ”[h]usbondens bord var av elfenben, mer enn to alen bredt, og det kom da foran dem svært mange retter med den beste drikke. Da de var mette, kom det foran dem allslags urter og godt drikke og dermed den skjæreste sirup.” Etter en stund sa fiskerkongen til Parceval: ”Venn, (...) nå er det tid for å fare og sove.”, også gjorde de det.²⁴⁶ Fokuset ligger her på hvilke luksus som ble satt frem på bordene og at omgivelsene var anstendige for slike sammenkomster.

Til sammenligning, for å vise hvordan de tradisjonelle gjestebudene artet seg, kan

²⁴³ Den maktpolitiske og økonomiske siden ved gjestebudene tas opp i kapittel syv (s. 114).

²⁴⁴ STI 2003: 47.

²⁴⁵ SE 2009: 39-40.

²⁴⁶ SP 2009: 170-171.

sagaen om Egil Skallagrimsson by på en historie som starter ganske likt som Parcevals besøk hos fiskerkongen, men som avsluttes veldig annerledes. Egil (d.ca. 990) var på reise i Värmland, her tilbød Åmund ham og mennene hans ly for natten, og som vert satte han frem både mat og drikke til gjestene sine. Etter at melk og mat var konsumert kom det sterkere saker på bordet. Som skikken var fikk hver og en et stort horn med øl som skulle tømmes. Egil drakk godt og da hans menn ikke klarte mer, drakk han opp deres horn også, for Egil ville ikke at han og hans menn skulle være noe dårligere enn vertskapet. Ølet fortsatte imidlertid å strømme på. Utpå kvelden, da de begynte å bli øre, ble bordene båret bort, men ølet fortsatte å komme, og vertskapet fortsatte å egge til drikking. Til slutt forsto Egil at han måtte gi tapt. Han reiste seg fra stolen sin, gikk over gulvet og kastet opp i ansiktet på Åmund. Åmund mistet pusten et øyeblikk, men etter noen åndedrag kastet også han opp. Åmunds menn ropte så etter Egil at han skulle gå ut å spy, handlingen var åpenbart skamfull og ikke noe de andre ville være vitne til. ”Dette er ingenting å skamskjelle meg for, sier Egil, - jeg gjør da ikke annet enn bonden sjøl gjør: spyr han, han øg, alt han bare orker.”²⁴⁷ Å spy alene ville vært en skam for Egil og en innrømmelse av nederlag. Når derimot også verten kastet opp, var han ikke alene og slapp slik unna deler av skammen. Egils reaksjon morgen etter, da han drapstruet og kuttet skjegget av Åmund, viser likevel at han ikke kom seg uberørt unna hendelsen.²⁴⁸

Det er klare forskjeller mellom gjestebudet i *Sagaen om Parceval* og i *Egils Skallagrimssons saga*. I den førstnevnte kilden påpekes bordet, dekorasjonene og maten, mens hva som foregikk under selve gjestebudet forblir uvisst for leseren. Dette er regelen heller enn unntaket i riddersagaene. I enkelte tilfeller fortelles det ikke om hendelser fra selve gjestebudet i det hele tatt, som i *Sagaen om Iven* hvor heltens frue gjør i stand til gjestebud etter å ha fått beskjed om kong Arthurs ankomst. Hun stelte i stand med ”gudvev og pell”, og videre fortelles det at Arthur oppholdt seg ved gjestebudet i syv netter, men hva som foregikk under festlighetene blir overlatt til fantasien.²⁴⁹ Kontrasten til Egils historie er stor. Her er det hva som skjer under selve gjestebudet som står i fokus. Hvem som kan drikke mest er langt viktigere enn type drikke, dekorasjoner og andre omstendigheter. Også Snorre er beskjeden når han beskriver om selve serveringen, dekketøyet og bordbunad, noe som kan tolkes som at dette ikke ble regnet som spesielt viktig.²⁵⁰

²⁴⁷ *Egils Skallagrimssons saga* 2003: 161.

²⁴⁸ *Egils Skallagrimssons saga* 2003: 159-162.

²⁴⁹ SI 2009: 96-97.

²⁵⁰ Monclair 1994:140-150, 167.

”Det gamle samfunnet” kan karakteriseres som et konkurransesamfunn hvor høvdingene konkurrerte om makt og ære. Jon Vidar Sigurdsson skiller mellom to former for ære, den personlige og den sosiale. Den personlige æren var gjennomgående for alle i samfunnet og kunne opprettholdes ved å fylle sin plass i samfunnet og gjøre det som var forventet av en. Den sosiale æren, var derimot forbeholdt de øverste samfunnsklassene og kom til uttrykk gjennom konkurranser hvor gode egenskaper og ferdigheter kunne føre til en høyere plass i hierarkiet.²⁵¹ I kampen om makt, ressurser, venner og ære, elementer som står og faller på hverandre, var det viktig å kunne hevde seg. Det mest ærefulle var å være best. Her hadde som tidligere omtalt kongen en oppgave å gjøre, men også høvdingene, og i denne forbindelse kan det vises til mytologiske forbilder.

I *Den yngre Edda* forteller Snorre om Tor og hans reise til Utgard-Lokes gård. Denne fortellingen kan bidra til en bedre forståelse av konkurransen middelalderens mennesker sto overfor: Tor og reisefellene Loke og Tjave kom en kveld til Utgards-Lokes gård. Her måtte de vise hvilke ferdigheter de hadde å fare med. Først fikk Loke og Tjave prøve sine ferdigheter i henholdsvis kappspising og løping, men ingen av de maktet å vinne over Utgards-Lokes menn. Da det ble Tor sin tur skulle han først tømme et drikkehorn, men etter tre munnfuller var hornet fortsatt halvfullt og Tor ga opp. Videre gikk han inn i to andre vågestykker, først skulle han løfte gårdens katt opp fra gulvet. Tor løftet så godt han kunne, men kattens poter beveget seg ikke opp fra gulvet. Til sist skulle han bryte mot Utgards-Lokes svigermor, en gammel og skrøpelig kvinne, men også den kampen tapte Tor. Da Tor og vennene forlot gården sa Tor at han følte stor skam. Utgards-Loke gjenopprettet hans ære ved å fortelle at de var blitt lurt. Loke hadde kappspist med ilden og Tjave løpt om kapp med tanken. Hornet Tor hadde drukket av var fylt med havet selv, katten han ville løfte var Midgardsormen og den gamle kvinnen var alderdommen som ingen mann kan overvinne.²⁵² I tillegg til å tjene som forbilde for folk i konkurranse viser eksemplet også at konkurransene ikke bare handlet om krig og storpolitikk, men også hverdagslige aktiviteter som spising og drikking. Under disse forutsetningene blir det forståelig hvorfor Egil gikk så langt for å hevde sine drikkeferdigheter. Å kunne konsumere mest øl på et drikkelag var like godt som en seier i en hver annen form for konkurranse, å gi tapt var skamfullt.

En sammenligning av drikkelaget i riddersagaene og i ”det gamle samfunnet” vitner altså om klare forskjeller. I riddersagaene er konkurransen satt til side og erstattet med en arena for konversasjon og nytelse av mat, drikke og omgivelser.

²⁵¹ Sigurdsson 2008: 86-87.

²⁵² *Den yngre Edda* 2005: 65-75.

Fra øl til vin, så blir du fin

Et annet tema som ikke er like fremtredende i riddersagaene er drukkenskapen. Ridderne beskrives ikke som drukne og ingen tar dårlige avgjørelser på grunn av for stort konsum. I *Hirdskråen* finnes to kapitler som fremlegger hvordan hirdmennene skulle opptre for å oppfylle det høviske idealet som var forventet av kongens menn. Her oppsummeres de syv hovedsyndene som noe som absolutt må unngås og den første av disse er fråtsing: ”umåtelig fråtsing med mat og drikke og nytelse på usømmelige steder” må unngås. Det presiseres videre at drukkenskapen fører til tap av helse, forstand, fé og felager, og viktigst av alt ”tynes sjelen for drankeren verken kan ta vare på seg selv eller sitt forhold til Gud eller (til) gode menn.”²⁵³ *Hirdskråen*, nevner drukkenskap som et problem hele tre ganger i løpet av disse to kapitlene og må slik forstås som et viktig skritt på veien mot høviskheten.²⁵⁴

Det samme idealet finnes i *Kongespeilet*. Gjennom farens stemme påpeker forfatteren flere ganger at drukkenskap er noe en god hirdmann bør holde seg for god til. For som han skriver:

ofte kan det hende seg at du blir kalt til rettstvister mellom folk eller til et eller annet tilsyn, eller du trenger å greie opp i egne vanskelige saker. Hvis slike ting kommer på en mann mens han er drukken, da er han ikke før til noen ting. Derfor bør enhver mann akte seg for drukkenskap, aller mest kongens menn og de som vil kalles gode menn.²⁵⁵

Sitatet var først og fremst rettet mot hirdmenn, men det presiseres at dette var råd alle menn burde ta til seg. Kongens gode menn måtte passe spesielt på fordi de skulle sette et godt eksempel for mennesker som ville lære å leve etter deres levesett.²⁵⁶

En sammenligning av kildene fra tidlig- og høymiddelalder vitner altså om en endring i ølets rolle ved gjestebudene. Konkurransen forsvinner, det oppfordres til måtehold heller enn storkonsum. Dette var ikke ensbetydende med at alkoholen forsvant fra gjestebudene, et blikk på *Håkon Håkonssons saga* tydeliggjør dette.

11. september 1261, dagen etter Marimesse, giftet Magnus Håkonsson seg med Jomfru Ingeborg, datter av avdøde Eirik 4. av Danmark. Feiringen ble holdt i kongsgården i Bergen og 1920 (16 hundre) gjester var med på gildet. De av gjestene som var plassert i kongens hall skulle selv få velge hva de ville drikke, ”for det var like mye vin som annen drikk”.²⁵⁷ Alkohol var altså ikke å forakte, men konteksten og forfatterens fokus har endret seg. Under kroningen av Håkon Håkonsson, før Kardinal Vilhjam kom til Norge, sendte Håkon bud til

²⁵³ HiS 2000: 110-111.

²⁵⁴ HiS 2000: 108-119.

²⁵⁵ KS 2000: 107.

²⁵⁶ KS 2000: 107.

²⁵⁷ HHs 2008: 357.

England for å ”hente forråd av alle slag som han syntes det skortet på i Norge, så han kunne ta imot kardinalen som han ønsket og som det sømnet seg for dem begge”.²⁵⁸ Under gildet fortelles det at: ”Kar av gull // kunne vandre // mjødtunge // fra mann til mann, // og kampglade // kongsmenn lot en // helsedrikk // til hjertet gå.”²⁵⁹ Diktet Sturla siterer henviser til gjestenes drikkemønster, likevel er det ingen som omtales som drukne, ingen sloss og ingen trosser gjeldene normer for rett opptreden. Tvert imot skryter Kardinalen om tilstandene ved det norske hoffet på sitt besøk: ”jeg ser utallige menn her, (...) og jeg synes deres adferd er god.”²⁶⁰ Måten Sturla fremstiller gjestebudet, hans fokus på type drikke, hvem som var tilstedet og hvordan hallen var pyntet, viser klare likheter med gjestebudene i riddersagaene.

Riddersagaene kan i dette tilfelle sees å støtte opp under samfunnsutviklingen og mulig tjente de en didaktisk funksjon gjennom å vise leseren hvordan drukkenskap ikke var nødvendig for å more seg og heller ikke høvisk. Det må likevel påpekes at det ikke direkte advares mot drukkenskap i riddersagaene. I *Sagaen om Iven* beskylder Kæi protagonisten for å ha tatt på seg en større bragd en han kunne komme over på grunn av drukkenskap, bragden det her vises til er å hevne sin lagbroders vanære og historiens gang viser at Kæi tok feil i sine antagelser.²⁶¹ I *Hertug Frederik av Normandie* opplyses det om at fysisk nærhet til ametyst hjalp mot drukkenskap. Frederik får forklart at bordet han sto ved hadde ben laget av nettopp ametyst og at derfor ingen ved bordet ville føle ubehag av det de drakk.²⁶² Eksemplene viser at riddersagaene ikke advarer mot drukkenskap, men at det likevel ble betraktet som noe negativt. Følgelig gjenspeiler riddersagaene samfunnsutviklingen i overgangen fra ”det gamle-” til ”det nye samfunnet”.

Forskjellene mellom det gamle og det nye kan forstås som en endring av *habitus*, i Pierre Bourdieus forståelse av ordet. Begrepet viser til de normer og retningslinjer mennesket følger, bevisst eller ubevisst, innenfor i et gitt sosialt rom.²⁶³ Marlen Ferrer skiller mellom en ”tradisjonell æreshabitus”, normer og idealer som fremkommer i de verdslige sagaene, og de normene som ble verdsatt i hoffkulturen, som hun definerer som en ”høvisk æreshabitus”.²⁶⁴ Ut fra denne forståelsen ble ikke konkurransen om æren borte, men spillereglene ble endret. Sosial ære, for å bruke Sigurdssons definisjon, kunne oppnås ved å følge et helt nytt normsett, et normsett som i stor grad er sammenfallende i *Kongespeilet*, *Håkon Håkonssons saga* og

²⁵⁸ HHs 2008: 287.

²⁵⁹ HHs 2008: 287.

²⁶⁰ HHs 2008: 285-286.

²⁶¹ SI 2009: 94-95. HFN 1988: 30.

²⁶² HFN 1988: 30.

²⁶³ Wilken 2008: 35-38.

²⁶⁴ Ferrer 2005: 581-582; Ferrer 2008: 27-28.

Hirdskråen, og samfunnet i riddersagaene.

Turneringer

Kongen var i det gjestebudet [hos Iven] i syv netter, og da han gjorde seg klar til å dra bort, talte herr Valven med herr Iven om han skulle følge kongen bort og ikke være lenge i denne borgen og slik forderve sin ridderskap og dyktighet. Og herr Valven klarte å overtale herr Iven til å si ja til å følge ham, såfremt han fikk tillatelse av sin frue. (...) Da sa Iven [til fruen]: ”Jeg ber om at du tillater meg å følge kong Artus [sic] bort og være i turnering med ham, slik at de ikke holder meg for større feiging enn før.”²⁶⁵

Utdraget over er hentet fra *Sagaen om Iven* og forteller om hvordan protagonisten blir rådet til å forlate sin kone og livet ved hoffet til fordel for en livsførsel som i større grad fremmet hans ridderlighet. Mer presist blir han rådet til å følge sin herre, kong Arthur, i turnering. To sentrale poenger kan trekkes ut av dette eksemplet. Først, for en ekte ridder er det ikke nok å opprettholde et høvisk ideal ved hoffet, han må også kunne bevise sin dugelighet med våpen. Videre kan utdraget tolkes i retning av at turneringene kunne fylle denne funksjonen.

Riddersagaene byr på en rekke eksempler på turneringer. Disse blir gjerne holdt i sammenheng med gjestebudene når hoffet allerede er samlet, men i enkelte tilfeller valfarter ridderne til slike sammenkomster. Det fortelles om turneringer i seks av ni riddersagaer som ligger til grunn for denne undersøkelsen.²⁶⁶ Med andre ord er dette en hyppig omtalt aktivitet i riddersagaene. Ved en kvalitativ studie av hvordan de ulike turneringene skildres ser man at omtalen av dem er varierende fra saga til saga. Noen nevner turneringene forbigående, mens andre inneholder detaljerte beskrivelser.

I ”Usælasongen” får leseren et godt innblikk i hvordan en ridderturnering kunne arte seg. Historien handler om en vakker kvinne fra Bretland som forelsket seg i fire ulike riddere, og innbilte hver og en av dem at akkurat han var hennes utkårede. I påsken ble det avholdt en turnering hvor alle fire kjærestene hennes deltok. Her gikk alle inn i den samme kampen sammen med sine krigerfølger. Så fort de var ute på slagmarken kom fire motstandere ridende mot dem, kvinnens fire kjærester valgte seg ut hver sin konkurrent, senket spydene og tok til motritt. Turneringen varte hele dagen og kjærestene klarte seg godt, men da kvelden kom gikk ikke alt like bra. De valgte å ri bort fra mennene sine og der møtte de fiender de ikke klarte å stå imot. Utfallet ble dramatisk, tre av kvinnens kjærester mistet livet på slagmarken, den siste døde noe senere av skadene. Den vakre kvinnen fra Bretland mistet alle sine fire kjærester i

²⁶⁵ SI 2009: 97.

²⁶⁶ For en helhetlig oversikt over turneringer i de ulike riddersagaene, se: Tabell 2 (s.125).

denne turneringen.²⁶⁷

Eksemplet over er blant de mest detaljerte skildringene av turneringer i riddersagaene. I andre tilfeller er kampskildringene høyst overfladiske. *Sagaen om Erex* kan tjene som et eksempel. Her blir det holdt en turnering under feiringen av bryllupet mellom Erex og Evida og her blir det fortalt at:

Der kunne man se mang en godt utrustet ridder, med gode hester og gullvevde klær og utmerkede våpen. Nå begynte det hardeste motritt, og i hele menneskemengden fantes det ingen like gode som Erex, unntatt Valven. De var jevne i ridderskap. De fikk nå berømmelse og ros av kongen og dronningen og av alle de høvdingene, og også av hele allmuen.²⁶⁸

Eksemplet er typisk for sjangeren, det er hvem som deltar, hvordan de er utrustet, hvem som vinner og ikke minst hva de vinner, forfatteren legger vekt på i fremstillingen.

Henvisninger til turneringer som en passende aktivitet for en høvisk mann finnes også i de historiske kildene. *Kongespeilets* forfatter skriver at om:

”(...) du får lov av kongen å gå å more deg. Da skal du elske den leken jeg nå vil lære deg. Hvis du er på et sted en kan få ride, og du ha en hest, stig da på hesten med tunge våpen og øv deg på å sitte på hesten din slik som det er både fagrest og støest. (...) Venn den venstre hånden til å passe bislet og skjoldhåndtaket godt, og den høyre hånden skal du venne til å passe spydet vel til støt men hjelp av hele brystkraften.”²⁶⁹

Kongespeilet gir en relativt detaljert beskrivelse av hvordan en ridderlek skulle utføres.

Tilsvarende beskrivelser finnes i riddersagaene. I *Sagaen om Parceval* lærer kong Gormanz hovedpersonen hvordan en ekte ridder fører sine våpen. Dette gjorde kongen ved å selv ta plass på Parcevals hest. Han fikk knytt sporer på føttene, før han tok skjoldet i håndtaket, hang det over skulderen, og tok tak i spydet. Kongen snudde seg så til Parceval og ba ham følge med på hvordan han brukte våpnene sine, hvordan han styrte spydet samtidig som han holdt hesten tilbake mens den løp. ”Siden lærte han ham å holde skjoldet og lot skjoldsporen sige ned mot hestens hals, tok spydet og foldet ut merket og holdt det på riktig måte. Så lot han den gode hesten løpe.”²⁷⁰ Etter at kongen hadde illustrert hvordan dette skulle gjøres, fikk den blivende ridderen prøve seg og det viste seg raskt at Parceval hadde gode anlegg for dette. Kongen fortsatte opplæringen med å spørre Parceval hva han ville gjøre hvis spydet hans brakk. Til svar fikk han at Parceval da ville ha fanget fienden, men dette ga kongen tydelig uttrykk for at var feil. Ikke skulle han fange fienden, men heller gå etter han med sverd og

²⁶⁷ StL 1962: 111-112.

²⁶⁸ SE 2009: 41.

²⁶⁹ KS 2000: 110-111.

²⁷⁰ SP 2009: 149.

fekting. Opplæringen avsluttes med at kongen lærer Parceval hvordan han skal holde sverd og skjold.²⁷¹

Riddersagaene gir her en inngående beskrivelse av hvordan en ekte ridder skulle føre sine våpen, kampene skulle starte på hesteryggen og avsluttes til fots med sverdslag, hvis nødvendig. Dette fremstilles som et ideal, både gjennom det faktum at det store flertallet av riddersagaenes kamper utfolder seg på nettopp denne måten, uavhengig om det er turnering, krig eller tvekamper. At dette ble betraktet som et ideal kommer også frem i mer direkte ordlag. Under læreseansen legger forfatteren følgende ord i kong Gormanz munn: ”I og med at du [Parceval] ikke har sett noen gjøre slikt før, da er det ikke skam at du ikke kan det. Men nå, siden du har sett det, da får du skam og skade om du nekter å lære.”²⁷²

Det finnes kun to kjente henvisninger til at ridderturneringer forekom innenfor norsk område før 1319. Den første referansen finnes i *Sverres saga* og forteller at Sverre utfordret Magnus Erlingsson til å ri mot seg i 1181. De to sto i konflikt og Sverre foreslo derfor turnering som en mulig vei til løsning.²⁷³ Turneringen ble derimot aldri noe av, mulig fordi Magnus ikke hadde de nødvendige forutsetningene til å føre en slik kamp.²⁷⁴ Den andre omtalen av turnering i Norge finnes i *Eirikskronikan*. Kilden opplyser om at det ble holdt en turnering i sammenheng med dobbeltbryllupet i Oslo i 1312, hvor hertugene Eirik og Waldemar giftet seg med henholdsvis Ingebjørg og Ingebjørg.²⁷⁵ Turneringer kan selvsagt ha forekommet uten at det refereres til det i kildene, men dette er ikke mulig å si med sikkerhet.

Ute i Europa ble turneringene svært populære. De oppsto trolig i Nord-Frankrike på slutten av 1000-tallet eller tidlig 1100-tallet, hvor de raskt vant elitesenes interesse og spredte seg til store deler av Europa.²⁷⁶ Disse turneringene tok form som virkelige krigssituasjoner hvor flere lag kjempet mot hverandre ute i åpent terreng og kampene kunne vare hele dagen.²⁷⁷ Med andre ord kan *Usælesongens* beskrivelser sies å ha klare likheter med de virkelige ridderturneringene.

Turneringer ble etter hvert en viktig del av livet til Europas elite. Her kunne ridderne vise sitt mot, styrke og ferdigheter, noe som kunne føre til store fortjenester både i æreskapital og økonomisk kapital. Vinneren av en turnering kunne forvente seg en belønning, eksempelvis den overvunnes hest, våpen og utrustning. Dette medførte at deltagelse i

²⁷¹ SP 2009: 149-152.

²⁷² SP 2009: 149.

²⁷³ *Sverresoga* 1995: 79-80.

²⁷⁴ Neergaard 2001: 84.

²⁷⁵ *Eirikskronikan* 1985: 145.

²⁷⁶ Keen 1996: 83-84; Bouchard 1998: 123.

²⁷⁷ Bouchard 1998: 125; Keen 1996: 84.

turneringene kunne føre til en ærefull karriere for en ung og modig ridder.²⁷⁸

Hvorfor ble ikke turneringene en større del av den norske kulturen? Bakgrunnen for dette må trolig sees i forhold til tidens militærvesen.²⁷⁹ Når ridderturneringene ble holdt i land som England og Frankrike var det ikke bare for underholdningens og forlystelsens skyld. De ga også aristokratiet våpentrening i fredstid.²⁸⁰ Som Roger av Hoveden (d.c. 1201) forklarte det: ”He is not fit for battle who has never sees his own blood flow”,²⁸¹ og turneringene kunne fylle denne funksjonen. I Norge var flåten kongens viktigste og mest utviklede militære virkemiddel gjennom hele middelalderen. Dette kommer blant annet til uttrykk i *Håkon Håkonssons saga* ved at flåten blir brukt i flere av de store slagene, og spesielt tydelig blir dette under planleggingen av hæertoget mot Danmark i 1252. Her ble Håkon og Birger enige om at det fra norsk side skulle stilles en flåte, mens den svenske jarlen skulle stille 5000 ridende menn.²⁸² Rytterkrig fikk aldri den samme statusen i Norge som i Europa. Enkelte hevder at nordmennene ikke kriget til hest i det hele tatt på dette punktet i historien, dette vil jeg komme tilbake til. Det som er sentralt her er at det norske militærvesenets utforming medførte at turneringen ikke hadde den samme nytteverdien her som i Europa.

Riddersagaene fremstiller turneringer som en ærefull aktivitet for en ridder, her kunne han vise sin ridderlighet. Ut fra kildene til norsk middelalder må det kunne konkluderes at slik aktivitet aldri ble like populær i Norge, mulig fikk aldri de norske hirdmennene mulighet til å hevde seg på denne måten. Uavhengig av dette ble ridderturneringen og måten denne skulle gjennomføres fremstilt som et ideal i *Kongespeilet*, et ideal som gjenspeiler riddersagaenes fremstilling av en høvisk aktivitet.

Adferd og politikk

”Hvis det nå kan bære seg slik til at jeg (...) får lyst til å fare til kongen, og der se mer berømmelighet i seder enn jeg så i kjøpferdene, da ville jeg gjerne lære hjemme av Dem de seder som det ville være nyttigst å kunne i kongens følge”, ber sønnen i *Kongespeilet* før han tillegger: ”[o]m de ikke synes at slikt vitebegjær er unyttig”.²⁸³ Faren forklarer at dette på ingen måte er unyttig kunnskap, og innleder en lengre samtale om hvilke væremåte som bør etterstrebes ved kongens hoff. Faren legger ikke skjul på at den norske hirden ikke kunne

²⁷⁸ Bouchard 1998: 123; Bloch: 1989: 305.

²⁷⁹ Bagge 2000b: 178.

²⁸⁰ Bouchard 1998: 123; Bouchard: 2009: 104.

²⁸¹ Hovden jf. Bouchard 2009: 104.

²⁸² HHs 2008: 311-312.

²⁸³ KS 2000: 74.

måle seg med idealet han tegner i det didaktiske skriftet. ”[D]er er dessverre slik”, uttaler han, ”at de som lever etter de beste sedene, oftest er færre enn de som bare er middels menn i seder eller knapt nok det.”²⁸⁴ Slike antydninger, om at adferdsmønsteret ved det norske hoffet ikke var godt nok gjentar forfatteren flere ganger, og maner slik leseren til å ta til seg normene og kvalitetene som krevdes av et høvisk adferdsideal.

Det er et vanlig fenomen at elitene innenfor et område tar til seg egne normer for god oppførsel, eksempelvis smak, vaner og skikker, som skiller dem fra resten av befolkningen. Marlen Ferrer skriver at 1200-tallets hoffkultur kan sees som et uttrykk for nettopp dette, ”at samfunnets øverste sjikt ønsket å distansere seg”.²⁸⁵ Sammenlignet med hofflivet på 1600- og 1700-tallet var etiketten ved det norske hoffet på 1200-tallet meget enkel. Likevel hadde den, som Bagge påpeker, det samme overordnede målet. Disse seremonielle verdighetstegnene og nye idealene skapte en større forskjell mellom kongens menn og resten av folket og bidro samtidig til å skape et større fellesskap mellom kongens håndgangne menn, altså de som forsto hvordan de nye idealene skulle utøves. Det var ikke bare økonomi og slekt som skilte aristokratiet fra resten av folket, men også kunnskapen om etiketten.²⁸⁶

Å opprettholde et adferdsideal ved hoffet handlet imidlertid ikke bare om å skille hirdmenn fra resten av befolkningen, men også å innlemme Norge i Europa.²⁸⁷ På 1200-tallet var det mye kontakt mellom Norge og verden utenfor. Det europeiske hoffmiljøet snørte seg sammen gjennom ekteskap, utdannelse og oppfostring. De utvekslet brev og ga hverandre gaver, og i tillegg var reisevirksomheten stor. I *Håkon Håkonssons saga* fortelles det både om nordmenn på reise til den tyske keiser Frederik IIs hoff på Sicilia i 1240-årene, og om hvordan de gode forbindelsene mellom Norge og Spania resulterte i Kristin Håkonsdatters ekteskap med den kastiljanske prinsen Philip i 1258.²⁸⁸

I en tidsalder hvor kultur og politikk gikk hånd i hånd var det viktig for kongen å opprettholde et adferdsideal ved hoffet som var på høyde med Europa. *Kongespeilet* tar opp problemstillingen ved at faren forklarer hvordan de norske hirdmenneses sed ville bli svært synlige hvis utenlandske konger eller stormenn kom til hoffet. Videre tillegger han at en uhøvisk hirdmann ikke bare var ansvarlig for seg selv, men hans dårlige opptreden satte også kongen i et dårlig lys.²⁸⁹ I *Håkon Håkonssons saga* fremmes dette synet gjennom Kardinal

²⁸⁴ KS 2000: 75.

²⁸⁵ Ferrer 2005: 582. Se også: Ferrer 2008: 205-208.

²⁸⁶ Bagge 2000a: xxii; Bagge 2000b: 186-187.

²⁸⁷ Bagge 2000a: xxii-xxiii; Bagge 2000b: 188; Bengtsson 1999: 13.

²⁸⁸ HHs 2008: 273, 362-348.

²⁸⁹ KS 2000: 85.

Wilhelms tale til gjestene ved Håkons kroning. Her fortalte han om hvordan han ble frarådet å reise til det norske hoffet fordi menneskene der oppførte seg mer som dyr enn mennesker. ”Jeg ble skremt med at jeg skulle få lite brød og lite annen mat, og dertil at den var vond den maten som var (...) Det ble også sagt at jeg ikke ville få noe å drikke og slokke tørsten med.”²⁹⁰ Kardinalen var derimot fornøyd med at han hadde trosset advarslene, for han fant ingen feil ved nordmennesenes oppførsel.²⁹¹

Kalinke påpeker at både *Sagaen om Erex* og *Sagaen om Iven* er oversatt på en måte som fremhever nettopp det at ridderens oppførsel påvirker deres overordnedes ære.²⁹² I *Sagaen om Erex* var protagonisten ute og red sammen dronningen og en av hennes jomfruer. På turen møtte de en ridder i følge med en dverg. For å få klarhet i hvem denne ridderen var sendte dronningen jomfruen frem for å spørre om hans identitet, men heller enn svar ble hun møtt med et slag fra dvergen. Da red Iven frem, men han fikk ikke hevet dvergens ugjerning før også han fikk et slag fra dvergen. I etterkant av denne hendelsen beklaget Erex seg for hvordan hans opptreden hadde vanæret dronningen. Oversetteren har i dette tilfellet fremhevet hvordan ridderens skam også påvirket dronningen.²⁹³

I følge sosiologen Pierre Bourdieu bestemmes en persons eller gruppes plass i det sosiale rom av agentens samlede kapital, hvorav kapital kan deles i økonomisk kapital, sosial kapital og kulturell kapital.²⁹⁴ De ulike kapitalformene kan omsettes og økes ved å ta del i det sosiale spillet, hevder Bourdieu, forbeholdt at kapitalen spilleren er i besittelse av er gangbar innenfor feltet, eller habitusen, han eller hun opptrer innenfor.²⁹⁵ Ved å overføre denne modellen på det norske middelalderssamfunnet betyr dette at den norske kongen måtte tilegne seg kunnskap og opprettholde et hoff som kunne måle seg med de europeiske hoffene for å kunne heve sin æreskapital i en europeisk sammenheng. Uten de kulturelle forutsetningene kunne han heller ikke delta i den europeiske storpolitikken.

Forbeholdt at riddersagaene representerer et normsett som kunne måle seg med det ute i Europa, kan riddersagaenes fremstilling av hoffkultur forstås på to måter. Som det kom frem gjennom den foregående sammenligningen av gjestebudene i de ulike kildekategoriene gjenspeiler riddersagaene idealet faren i *Kongespeilet* etterlyser. Altså fremmer riddersagaene

²⁹⁰ HHs 2008: 285-286.

²⁹¹ HHs 2008: 285-286.

²⁹² Kalinke 1975: 11-13.

²⁹³ Kalinke 1975: 11-13; SE 2009: 28-29.

²⁹⁴ Jf. Wilken 2008: 39. Sosial kapital: venner familie og nettverk. Kulturell kapital: kunnskap, utdanning og lignende.

²⁹⁵ Wilken 2008: 41-42. ”mens habitusbegrepet beskriver bakgrunnen og rammene for agentens praksis, beskriver feltbegrepet de sosiale arenaene som praksis utspiller seg innenfor” (Wilken 2008: 38-39).

et ideal som kunne øke både hirdmennesenes og kongens kulturelle kapital. Ved å se dette i forhold til turneringene kommer at annet moment til syne. Turneringene var svært populære ute i Europa uten at de fikk like stor plass i den norske elitekulturen. Kunnskapen om turneringene må likevel sees som en økning i hirdmennesenes kulturelle kapital. I en tid hvor avstanden mellom det norske og de europeiske hoffene ble stadig kortere må dette sees som et viktig skritt mot å erverve et høvisk ridderideal.

En foreløpig konklusjon

I ”det gamle samfunnet” var evnen til å hevde seg i konkurranse avgjørende for stormennesenes skjebne. Denne konkurransen kunne, som det også kom frem i kapitlene om kongen, ta utallige former. Gjestebudet var en av arenaene stormennene kom sammen og hvem som var den beste kunne da avgjøres gjennom hvem som klarte å konsumere mest. Det hele handlet om å vinne eller tape ære.

På 1200-tallet vitner kildene om at gjestebudene fortsatt handlet om å nyte god mat og god drikke, men dette fremstilles ikke som en konkurranse. Både hva de ulike gjestene gjorde under gjestebudene og forfatterens vinkling av historien indikerer at ære ikke lenger var et produkt av storkonsum og fyll, men heller av måtehold og kunnskap om de sosiale kodene. Gjestebudene som skildres i *Håkon Håkonssons saga* gir innblikk i hvem som var til stede, hvilke typer drikke som sto på bordene og hvor godt utenlandske stormenn mente den norske hirden optrådte. En fremstilling som er i tråd med idealene som omtales i *Kongespeilet* så vel som *Hirdskråen*.

Riddersagaenes fremstilling av gjestebudet skiller seg klart fra de tradisjonelle sammenkomstene og viser heller klare likheter med gjestebudene i Sturlas beretninger. Ridderne drikker, men ikke om kapp. De skildres ikke som drukne og gjestebudene foregår i sin helhet under rolige omstendigheter. Samtidig er det tydelig at det fantes en kulturell kode bak riddernes opptreden. For å sitere *Sagaen om Parceval*: ”Det kan så være – selv om denne mannen er ung – at han kan være kommet fra gode menn, for han har et vakkert og ærlig utseende. Men en ting er i veien med hans fremferd – han er ikke vant til hirdseder.”²⁹⁶ Konkurransen som var fremtredende i ”det gamle samfunnet” finnes også i riddersagaene, men den har endret karakter. Her konkurrerer de først og fremst på turneringsplassen. Alternative arenaer å konkurrere på er altså langt færre i ridderlitteraturen enn i ”det gamle samfunnet”.

²⁹⁶ SP 2009: 141.

Likhetene mellom fremstillingen av gjestebudene i riddersagaene og i kildene som omhandler det norske 1200-tallssamfunnet gjør det mulig å åpne for muligheten at litteraturen kunne inspirere den norske hirden til å ta til seg tidens nye normer. Altså støtter analysene i inneværende kapittel opp om Leachs påstander om at riddersagaene var kunne tjene som lærebøker i høvisk livsførsel.²⁹⁷ Ved å se disse verdiene i en større sammenheng blir det tydelig at kunnskap om de kulturelle kodene ikke bare var avgjørende for en hirdmanns innpass ved hoffet, men også det norske hoffets innpass i den europeiske eliten. I henhold til tidligere kapitler må lærebokaspektet ved riddersagaene sies å være langt mer iøynefallende. Spørsmålet blir da om dette også er tilfelle når de litterære heltene tar til våpen.

²⁹⁷ Leach 1921: 153.

Kapittel 6

Det krigerske ridderidealet:

Blodig, men rettferdig?

[E]n morgen da hun lå i sengen hos sin husbond og hun trodde at han sov, talte hun lavt for sin munn og sa: ”Det er en sorg for meg, min herre, at du får bebreidelser for den kjærligheten du har til meg.” Erex hørte hennes ord og spratt straks opp, kledte seg og sa til henne: ”gjør deg i stand med din beste klesdrakt, for i dag skal vi begge ri bort fra denne byen, og jeg vil ikke lenger tåle bebreidelser fra disse landsmennene for mitt makelige liv.”²⁹⁸

Utdraget forteller om hvordan Erex, etter å ha oppholdt seg en periode ved sin fars hoff, blir bebreidet for sitt makelige liv. Dette var et omdømme Erex ikke syntes noe om og av den grunn gjorde han seg umiddelbart klar for å reise ut på eventyr sammen med sin kone.

Utdraget minner om det tidligere omtalte eksemplet fra *Sagaen om Iven*, men mens Iven reiste i turnering, reiste Erex ut på eventyr for å gjenvinne sin ære.

Riddersagaenes mange helter er alle krigere, som i utallige situasjoner ser seg nødt til å gripe til våpen for å beskytte seg selv, en kvinne, sin lagbroder eller andre karakterer. Det er krigerkunsten som definerer ridderne som gruppe og det er med våpnene de høster sine belønninger, uansett om det er gods, ære eller kjærligheten de er på jakt etter. Turneringer og jakt kunne til en viss grad fylle denne funksjonen, men i langt flere tilfeller gjør ridderne som Erex: De ikler seg hærklær, tar med seg våpnene og reiser ut på eventyr hvor de deltar i både kriger og tvekamper.

Det er dette krigeridealet som vil være temaet for dette kapittelet. Spørsmålene som skal besvares er hva som var viktig for krigeren: hva ga han ære, hva ga han skam? Flere ulike innfallsvinkler vil benyttes for å svare på disse problemstillingene. Tidens holdninger til vold vil her drøftes på grunnlag av måten forfatterne beskriver fenomenet, før en mer helhetlig analyse av *hvordan* og *hvorfor* ridderne tar til våpen vil danne grunnlaget for en sammenligning av krigeridealet i de ulike kildekategoriene. Avslutningsvis vil resultatene diskuteres ut fra ideen om en siviliseringsprosess, i Norbert Elias' forståelse av ordet. Alt dette for å sette lys på hva slags forbilder riddersagaene representerte for den norske eliten.

Kategorisering av voldshandlingene

For å klargjøre begrepsbruken i det forestående har jeg valgt å plassere de ulike voldshandlingene som forekommer i ridderlitteraturen i tre kategorier: tvekamp,

²⁹⁸ SE 2009: 42.

overfallsangrep og krig. Ikke alle tilfeller av fysisk vold faller like godt innunder én av disse kategoriene, men dette viser hovedlinjene.

Tvekamp defineres her som en væpnet konflikt mellom to menn eller andre skapninger. Enkelte av disse er planlagte, i den betydning at en ridder byr motstanderen til kamp for så å møtes på avtalt sted, til en bestemt tid, hvor det hele gjerne beskes av et publikum. Denne formen for tvekamp forekommer først og fremst i sammenheng med konfliktløsning, eksempelvis som en del av domsavgjørelser.²⁹⁹ I andre tilfeller er tvekampen av en mer spontan karakter. Med dette menes at motstanderne møtes, kommer opp i en diskusjon eller uenighet og løser konflikten med sverdslag. Et eksempel på en slik tvekamp kan hentes fra *Hertug Frederik av Normandie*: Ute i skogen fikk Frederik øye på en rise som hadde fanget en ridder. Ridderen var avkledd og bundet, og risen slo han med et bjerkeris så blodet rant. Frederik ba risen fortelle hva ridderen hadde gjort for å fortjene en slik straff, men risen kom ikke med noen begrunnelse, heller truet han Frederik, som da tok til våpen og kuttet av risen både arm og skulder.³⁰⁰

Overfallsangrep forekommer også i riddersagaene. Disse skiller seg fra tvekampene ved at det er flere angripere som går imot én, gjerne uforberedt og underlegen, motstander. Et utdrag fra *Sagaen om Parceval* kan illustrere dette. En dag så en røver at Valven kysset kjæresten sin. Problemet med dette var at Valven tidligere hadde drept kjærestens far, og at folket på borgen ville ha hevn. Kysset førte av den grunn til at borgfolket tok til våpen og gikk mot Valven og kjæresten. Valven klarte på mesterlig vis og beskytte både seg selv og sin kjære inntil kongen kom og stoppet angrepet.³⁰¹

Kriger forekommer også i den litterære verden. Disse kjennetegnes ved at flere menn kjemper under en hærfører. Igjen kan *Sagaen om Parceval* brukes som eksempel. Borgen til Parcevals kjæreste, Blankiflor, hadde lenge vært under beleiring, og de manglet både mat og vann. Motstanderne i striden, kong Klamadius og hans menn, utnyttet denne situasjonen til sin fordel og angrep borgen. Første styrke var på 60 mann. Parceval, som ledet borgmennene, ga ikke opp uten kamp. Parceval kjempet tappert og drepte alle som kom i hans vei, men da Klamadius' hovedstyrke på fire hundre riddere og to tusen fotfolk rykket mot borgen, ble Parceval nødt til å kalle mennene tilbake og igjen ta hus bak murene.³⁰²

Samlet beskrives, eller omtales, 53 væpnede kamper i riddersagaene som ligger til

²⁹⁹ For eksempel, se kapittel fire: "Kongen av Babylon mot Flores, sønn av kong Ilax" (s. 52).

³⁰⁰ HFN 1988: 51-54.

³⁰¹ SP 2009: 194-195.

³⁰² SP 2009: 160-161.

grunn for denne oppgaven. Mer presist skildres 32 tvekamper, fem overfallsangrep og tolv kriger. I tillegg omtales fire kriger indirekte, i betydningen av at de ikke er en del av fortellingen, men at det henvises til at de har utspilt seg utenfor fortellingens handlingsforløp.³⁰³ Det er klare forskjeller mellom de ulike riddersagaene i hvor ofte det henvises til fysisk vold. I *Möttulssaga* er det ingen som slåss, mens *Sagaen om Tristram og Isond* er, ut fra en ren kvantitativ vurdering, den mest voldelige med tolv kamper. Alt i alt er kamphandlingene sentrale i fortellingene, de gir helten ære og berømmelse og det fremkommer som et ideal å mestre ridderkunstene. For å få en bedre forståelse av dette krigeridealet vil det være fruktbart å se hvordan forfatterne og oversetterne valgte å fremstille de væpnede kampene.

Forfatterens vinkling

Voldshandlingene som skisseres i riddersagaene kan til tider være både makabre og detaljerte, men samtidig skildret på en måte som gir stor underholdningsverdi. Her kan *Sagaen om Flores og Blankiflor* by på et passende eksempel: Flores måtte, som omtalt flere ganger tidligere, ta til våpen for å bevise at han ikke hadde påført kongen av Babylon vanære ut av ondskap. Selve tvekampen som beskrives er detaljert. Den startet på hesteryggen, men allerede i første motritt brakk både Flores og motstanderens lanse og de fortsatte kampen til fots med sverd. Flores fikk inn et så hardt slag mot ridderens skjold at det sprakk helt ned til håndtaket, samtidig som han slo i stykker ridderens skulderbein. Da andre runde startet var de tilbake på hesteryggen. Flores klarte å hugge av fiendens venstre hånd, samtidig som han kuttet opp halsen på hesten hans, men kampen var enda ikke over. Ridderen hadde enda krefter igjen og hugg hesten til Flores i beinet slik at de igjen var nødt til å kjempe til fots. Flores fikk nå et hugg i hode, hjelmen hans falt av og han fikk et sår som blødde fælt, men da, endelig, fikk Flores inn det avgjørende støtet. Han hogg av motstanderen den venstre armen, og ettersom Babylons beste ridder nå manglet begge armene var kampen avgjort og Flores kunne innhøste sin fortjeneste – frihet, for seg selv, sin elskede og sine hjelpere.³⁰⁴

Voldshandlingene som her er beskrevet må kunne betraktes som både detaljerte og grusomme. Det samme noe makabre bildet finnes i flere sagaer. I Erex' kamp mot en gruppe røvere fortelles det at helten slo den ene røveren "så hardt med sin lanse mot halsen at øynene spratt ut av ham", før hesten tråkket ham i hjel. Om Parceval fortelles det at han kastet et spyd

³⁰³ For en helhetlig oversikt av de ulike kampene i de ulike riddersagaene, se: Tabell 3 (s. 125).

³⁰⁴ SFB 2005: 89-90.

i øyet på en ridder ”slik at hjernen hans fulgte med ut gjennom nakken”.³⁰⁵

Blod, hjernemasse og hvordan kroppsdeler separeres fra fiendens legeme brukes som underholdning i riddersagaene. Denne nærgående, men likevel underholdende måten å fremstille vold på var en kunst også Snorre behersket. *Heimskringlas* fokus på krig og konflikt medfører flere scener som kan minne om de foregående eksemplene. Vinteren 1135 brøt konflikten mellom Magnus Sigurdsson og Harald Gille ut i krig. Magnus, som ikke klarte å kontrollere sine menn, ble tatt til fange av Haralds menn og etter slaget ble det ført rådslagning om hva som skulle skje med ham. Dette resulterte i at Magnus ble overlatt til Haralds treller som torturerte ham på det groveste. De skar ut øynene på ham og hogde av ham det ene beinet før de kastrerte ham.³⁰⁶ Måten volden presenteres for leseren viser klare likheter med riddersagaene. Samtidig illustrerer det hvilket steg krigerne kunne gå til for å vinne konflikter. Tortur, blodsutgytelse og henrettelser var nødvendig for å fremme sin sak.

Som tidligere nevnt skildrer Sturla krigshandlinger i *Håkon Håkonssons saga* på en annen måte enn Snorre. Han trer et skritt tilbake og vektlegger de lange linjene heller enn nærkampen. Denne innfallsvinkelen medfører at sagaen som helhet forteller lite om blodsutgytelse og makabre krigsskildringer. Arnved Nedkvitne og Johan Anton Rygg har foreslått at dette fokuset kan ha blitt gjort med hensyn til publikum, altså at publikum ikke lenger ville høre om krig.³⁰⁷ Jeg vil tørre å påstå at de ikke tok riddersagaene med i beregningen da de skrev dette, da disse populære krigsskildringene er vell så blodige og brutale som *Heimskringlas*. Det finnes også argumenter for at denne fremstillingen av vold kan ha blitt gjort med viten og vilje fra oversetterens side.

Den franske fortellingen om Flores og Blankiflor fantes i to utgaver, den ene blir kalt folkelig, den andre aristokratisk. Frem til den omtalte kampen mellom Flores og ridderen følger den norrøne teksten den aristokratiske versjonen relativt nøyaktig, men fra dette punktet avviker den og ligner mer den folkelige versjonen.³⁰⁸ Altså er de omtalte kampskildringene på et punkt klippet inn i den ellers aristokratiske versjonen. Om oversetteren satt med et manuskript hvor denne endringen allerede var utført er ikke mulig å si. Det som derimot kan sies er at Eufemiavisen om det forelskede paret har samme slutt som den norske, noe som hentyder at denne endringen ble gjort før eller under oversettelsen, ikke av senere avskrivere.³⁰⁹ Dette åpner for muligheten av at forfatteren valgte å tillegge denne

³⁰⁵ SE 2009: 44; SP 2009: 143.

³⁰⁶ Snorre III 2007: 151-154.

³⁰⁷ Nedkvitne og Rygg 1997: 27.

³⁰⁸ Jf. Nyborg 2005: 95-96.

³⁰⁹ Nyborg 2005: 95-96.

glorifiserte voldsframstillingen heller enn å nedtone den.

Denne nærgående måten å framstille vold og drap på finnes verken i *Håkon Håkonssons saga*, *Hirdskråen* eller *Kongespeilet*, men minner i sin helhet mer om måten Snorre skildrer krig. Riddersagaene bryter altså med samtidens tradisjoner på dette området. Forfatterens måte å skissere vold på gjør det vanskelig å inkorporere tanken om at riddersagaene skulle tjene en didaktisk funksjon overfor den norske overklassen, ettersom kongemakten på samme tidspunkt gikk inn for å endre gamle voldelige adferdsmønstre. Spørsmålet som må besvares er da om disse scenene gjenspeiler underliggende verdier som likevel kunne ha denne effekten på leserne. Hvordan skal krig føres, hvilke regler må følges og hva er en legitim grunn til å ta liv? Dette vil være temaer som tas opp i fortsettelsen av kapitlet.

Rytterkrigeren

De litterære heltene kriger til hest, hvilket framstilles som den eneste ærefulle måten å kjempe på og er slik en sentral del av ridderidealet i riddersagaene. I henhold til de historiske kildene er dagens forskere uenige i om det fantes et norsk kavaleri på 1200-tallet, eller om nordmennene i det hele tatt kjempet til hest. Georg Moseeng m. fl. skriver i *Norges Historie* at "[d]en tunge rustningen som hirdmennene var pliktig å ha, må bety at det var meningen at hirden skulle gjøre tjeneste til hest" og at "hestene ble ikke bare brukt til forflytning, men også til kamp."³¹⁰ På den andre siden skriver Geir Atle Erland i *Norsk forsvarshistorie* at "når kjeldene nemner hestar i norsk samanheng, betyr ikkje det at vi står overfor et kavaleri."³¹¹ Han mener heller at hestene ble brukt til transport. Altså at hæren nærmet seg hverandre til hest, for så å stige av hesten og kjempe til fots. Diskusjonen om hvorvidt det fantes et norsk kavaleri på 1200-tallet er omfattende og kan ikke i sin helhet tas opp her, men ettersom de litterære heltene er rytterkrigere og dette framstilles som den eneste ærefulle måten og krige på, er det nødvendig å ta opp deler av temaet.

Som nevnt i sammenheng med turneringene egges hirdmennene i *Kongespeilet* til å delta i ridderlek. Det forklares både hvordan leken skal utføres rent praktisk og hva slags utstyr som er nødvendig, både for hesten og hirdmannen.³¹² Henvisning til våpenutstyr brukt av ridende krigere framkommer også i *Hirdskråen*. Her står det at skutelsveinene, som er den delen av hirden som i 1277 fikk riddertitulering, skulle ha utstyr som gjorde det mulig å

³¹⁰ Moseng et al. 2007: 206, 207.

³¹¹ Erland og Holm 2000:89.

³¹² KS 2000: 114-116.

kjempe fra hesteryggen.³¹³ Til tross for disse kildene motsetter flere forskere seg ideen om at det fantes et norsk kavaleri på 1200-tallet. Det er flere grunner til dette, blant annet er sagamateriale tvetydig i forhold til fenomenet.

I 1225 kalte Håkon inn leidangen for å gå inn i Värmland. Ribbungene hadde i lengre tid vært i konflikt med kongen og rykket stadig tilbake til Sverige, og da svenskekongen ikke ville svare på Håkons anmodninger om å jage fienden tilbake på norsk side, valgte han å gå inn på svensk territorium med store styrker. Hærtoget er godt beskrevet i sagaen. Med seg hadde kongen skutelsveiner og hirdmenn, 80 mann til sammen, alle til hest og etter hver hest fulgte en løper. Flere speidere var med, de hadde to hester hver.³¹⁴ I hærfølget nevnes også en mengde fotfolk, med og uten sleder, og flere stormenn omtales med navn, deriblant Nikolas Pålsson og Harald Stangefylje som hadde 300 ryttere.³¹⁵

Hvorvidt disse ridende mennene også kjempet fra hesteryggen er vanskelig å si med sikkerhet, men enkelte detaljer kan brukes for å argumentere i den retning. Det fortelles blant annet at det var en rekke hestekarere med på reisen fordi ”en stor del av mannskapene hadde to-tre hester, og til hver hest krevdes det en hestekar.”³¹⁶ Andre Neergaard har sammenlignet norske og europeiske ryttere i middelalderen og påpeker i henhold til nevnte eksempel at det i europeisk riddertradisjon var vanlig at ridderne hadde med seg flere hester ut på slagmarken. Kamphestene var spesialtrente for dette formålet og ble derfor ikke benyttet til transport. I lys av dette påpeker Neergaard at henvisningen i *Håkon Håkonsson saga* kan vise til kamphester.³¹⁷

Hvorvidt *Håkon Håkonssons saga* kan tolkes i retning av rytterkrigernes tilstedeværelse kommer altså an på hvordan man leser kilden, og hvor mye informasjon man legger mellom linjene. Det eneste som kan sies med sikkerhet er at Håkon hadde med seg en mengde ryttere over til Sverige. Hvordan disse ble brukt i kampene forblir uvisst. Det må legges til at heller ikke annen nærkamp beskrives i disse partiene av sagaen. Sturlas fokus ligger på kongen, hvor han reiser og hvordan han gir grid til alle som ber om det. At rytterkrig ikke omtales er altså ikke i seg selv et argument mot ideen om et norsks kavaleri.

Ved å se på de lange linjene blir derimot utviklingen noe tydeligere. Hesten ble brukt helt tilbake i vikingtiden, her først og fremst som transportmiddel, men også til plyndring, en

³¹³ HiS 2000: 129-131.

³¹⁴ Grunnen til at speidere hadde to hester var for å kunne bytte hest dersom den første ble sliten (Neergaard 2001: 99).

³¹⁵ HHs 2008: 119-120.

³¹⁶ HHs 2008: 120.

³¹⁷ Neergaard 2001: 98-99. HHs har flere eksempler som kan tolkes i samme retning, se Neergaard (2001).

funksjon som sees klarere under Sverres regjeringstid.³¹⁸ I andre enden av perioden, på tidlig 1300-tallet, har det skjedd en endring. I *Eirikskrønikan* kommer det frem at det ble holdt en ridderturnering i sammenheng med dobbeltbryllupet i Oslo 1312.³¹⁹ En aktivitet som fordret at det fantes både evner og utstyr i Norge til å delta i rytterkrig tidlig på 1300-tallet. Hvor omfattende denne kunnskapen var, er derimot uvisst, men antydninger til endring i retning av rytterkrigere er likevel tydelige.

Samtidig kan det sies at så lenge man holder fast ved *Kongespeilets* idealiserende karakter, ble det, uavhengig av hva som ble praktisert, referert til rytterkrig som et ideal i *Kongespeilet* ca. 1250. Et ideal som videreføres i *Hirdskråen* noen tiår seinere. Riddersagaene, med sitt fokus på rytterkrigen og æren dette kunne gi, ble altså presentert for nordmennene på det samme tidspunktet hvor idealet kommer tydeligere frem i kildene. I henhold til dette kan riddersagaene sies å ha hatt klare didaktiske funksjoner gjennom å referere til en ny måte å krige på, men disse argumentene ville vært mye sterkere om kildene hadde vært klarere på at disse idealene også fikk utspring i praksis.

Den ærefulle krigeren

Riddersagaenes fremstilling av den ridende krigeren kan altså sies å gjenspeile et ideal som kommer tydeligere frem i andre kilder i perioden bøkene ble oversatt til norrønt. Dette krigeridealet kan derimot sees fra flere sider. En ting er *hvordan* de kriget, et annet og langt viktigere aspekt er *hvorfor*. Altså hvordan volden i riddersagaene legitimeres?

For å svare på dette tas det her utgangspunkt i én riddersaga, mer bestemt *Sagaen om Erex*.³²⁰ Som omtalt innledningsvis i kapitlet bestemte Erex seg for å reise ut på eventyr for å motbevise ryktene om hans makelige livsførsel. Livet som omflakkende ridder fører Erex opp i hele ni væpnede kamper. I det følgende gis en kort skisse av disse kampene med vekt på *hvorfor* helten tar til våpen, for senere å kunne måle resultatene opp mot overgangen fra ”det gamle-” til ”det nye samfunnet”.

³¹⁸ ”Plyndringshest” brukes her i Neergaards (2001:107) forståelse av ordet og viser til hester som var trent til å takle stressende situasjoner, men som ikke kunne måle seg med de som ble bruket i nærkamp.

³¹⁹ *Eirikskrønikan* 1985: 145.

³²⁰ Dette omfatter ikke sagaen om helhet, kun sagaens siste del hvor Erex er ute på eventyr og aktivt oppsøker voldshandlingene. Valget av *Sagaen om Erex* er gjort av flere grunner. For det første gjør antallet voldshandlinger målt i henhold til sagaens lengde dette til den mest voldelige av riddersagaene som her ligger til grunn. For det andre er volden i denne delen av fortellingen komprimert, i den betydning at den ene voldsscenen etter den andre skisseres fortløpende uten annen egentlig handling. Sist, men ikke minst er det sentralt at denne fortellingen er representativ for å diskutere riddersagaene som sjanger.

Case study: Sagaen om Erex

(1) I Erex' første kamp kjempet han mot åtte røvere, som "drepte folk og ranet gods" og slik ødela allmannavei. De var til stor skade for mange. Røverne overfalt Erex og Evida i forsøk på å ta fra dem både gods og liv, men Erex tok til motmæle og drepte alle røverne.³²¹

(2) Den andre kampen er mot jarlen Millon, hans rådgiver Bolvin og resten av deres menn. Bakgrunnen for kampen er at jarlen ønsket å ta Evida til kone, men siden Evida allerede var gift med Erex innebar jarlens plan at Erex måtte tas av dage. I konflikt med en klart overlegen makt bestemte Erex seg derfor å rømme, men jarlen og hans menn tok han igjen og en kamp ble uunngåelig. Svært blodige våpenvekslinger endte med at Erex tok livet av rådgiveren, mens jarlen slapp unna med større skader.³²²

(3) Evida er også grunnen til kamp nummer tre. Her er det kong Guimar som ønsket seg Erex' kjæreste: "Gi meg din vakre kjæreste! For det sømmer seg godt at hun skal være min", talte kongen til Erex.³²³ Erex var ikke enig i uttalelsen og dro igjen sitt sverd, denne gangen i en tvekamp, men etter en stund fant motstanderne ut at de var i slekt, og våpnene ble lagt ned.³²⁴

(4) De påfølgende dagene red Erex vidt omkring, men en natt våknet han ved midnatt av gråt og ulyder. Han sto opp, kledde seg og fant en gråtende kvinne løpende rundt i skogen. Hun forklarte at hennes mann var blitt fanget av to jotner som torturerte han på det groveste.³²⁵ Denne urettferdigheten var årsaken til Erex' fjerde kamp. (5) Etter denne kampen gikk det ikke lang tid før Erex igjen måtte ta frem sverdet, for på vei gjennom skogen fikk Erex og Evida øye på en drage som fløy over dem. I munnen hadde den en ridder, som den var i ferd med å svelge hel, men Erex klarte å redde ham i siste liten.³²⁶

(6) I den sjettede kampen var fienden igjen røvere. De var på vei hjem med et større bytte deriblant fire jomfruer. Da de møtte Erex ville de ha alt han eide. Igjen tok ridderen til sverdet, denne gangen for å redde sitt eget liv og gods, men også for å befri jomfruene.³²⁷

(7) Jarlen Placidus blir offer i sagaens syvende kamp. Erex lå skadet i sykesengen og jarlen benytter sjansen til å tilby Evida ekteskap. Evida var ikke interessert, og da Erex våknet utviklet situasjonen seg til kamp. Jarlen døde, og Erex tok med seg sin kjære og rømte fra

³²¹ SE 2009: 43-44.

³²² SE 2009: 45-46.

³²³ SE 2009: 47.

³²⁴ SE 2009: 47-48.

³²⁵ SE 2009: 48-50.

³²⁶ SE 2009: 50-51.

³²⁷ SE 2009: 51-52.

hirden.³²⁸

(8) Nest siste kamp føres mot Kæi. De to møttes og Kæi bød til tvekamp. Selv om Erex var skadet kunne han ikke si nei. Erex vant kampen og følgelig Kæis hest, men den ga han tilbake før han reiste videre.³²⁹

(9) Erex fikk høre om et sted som het Hard Fagnad, dette stedet hadde vært til ulykke for mange riddere fikk han fortalt. ”Mange har vært nysgjerrige på hva som holder til der – og ingen har kommet tilbake som har dratt dit, selv om det har vært en fullvokst ridder.”³³⁰ Disse opplysningene fikk Erex til å ta avgjørelsen om å besøke dette stedet. Han ville se hva som skjulte seg bak murene på dette mystiske stedet. Det viste seg til slutt at murene skulte en ridder, som Erex tilslutt klarte å overvinne.³³¹

Kampene som her er beskrevet kan, ved å vektlegge hvorfor Erex tyr til vold, plasseres i ulike grupper. Tre av de nevnte kampene i *Sagaen om Erex* innehar elementer som gjør at de kan karakteriseres som *selvforsvar*, altså at Erex ville beskytte sitt liv eller gods.³³² Dette går igjen i en større del av riddersagaene som en legitim grunn til å ta til våpen, og også for å ta liv. I *Sagaen om Iven* har protagonisten et ønske om å gifte seg med en kvinne han selv har gjort til enke. Enken spurte Iven: ”Si meg nå (...) gjorde du ikke mye urett mot meg da du drepte min husbond?” Iven svarer at: ”Da din herre angrep meg – på hvilken måte gjorde jeg urett da jeg verget meg? Når en ridder vil tyne eller drepe en annen, hvis den dreper den som verger seg for ham – si meg når han gjør noe urett med det.” Fruen måtte si seg enig i dette.³³³ Riddersagaene representerer altså et krigerideal hvor selvforsvar er en legitim grunn til å bruke fysisk vold.

Et scenario som har klare likheter med dette er de tilfellene som her defineres som *redningsaksjoner*. Helten står her, mer eller mindre tilfeldig, overfor en situasjon hvor noen er truet, han tar side i konflikten og hjelper den han mener er den svakeste part, eller den han mener blir urettferdig behandlet. Fem av kampene i *Sagaen om Erex* kan gå innunder denne definisjonen.³³⁴ Tydeligst blir dette i kampene hvor helten redder riddere og jomfruer, men kampene hvor han forsvarer Evida mot ufrivillige ekteskap kan også innlemmes her.

De to siste kampene i fortellingen skiller seg fra de resterende. Her er det ingen som

³²⁸ SE 2009: 54.

³²⁹ SE 2009: 54-55.

³³⁰ SE 2009: 57.

³³¹ SE 2009: 56-59.

³³² Kamp nr. 1, 2, og 6.

³³³ SI 2009: 90-91.

³³⁴ Kamp nr. 3, 4, 5, 6 og 7.

skal reddes og det er ingen som angriper helten. Tvekampen mot Kæi var et resultat av en utfordring fra Kæi, mens kampen i Hard Fagnad var en kamp helten aktivt oppsøker for å bevise sin ridderlighet. Han ville vinne ære gjennom å beseire en fiende som ingen tidligere hadde overvunnet. Kvantitativt er det en klar overvekt av kamper helten går inn i for å redde seg selv eller andre, men kravet om egen nytte skal likevel ikke undervurderes. Bakgrunnen for at Erex reiste ut på dette eventyret skyldtes at han ville vise sin ridderlighet. Videre var det den siste kampen, den som ene og alene grunnlegges gjennom en utfordring, som gjorde at Erex kunne legge våpnene tilside og igjen ta del i hofflivet.

Bakgrunnen for flere av kampene i riddersagaene som helhet, men som ikke fremkommer i *Sagaen om Erex*, er scener der ridderen kjemper som en del av en *konfliktløsning*. Momentet har vært oppe tidligere, i kapittelet fire om rådgiveren, og vil derfor ikke bli tatt opp igjen her. Det må likevel påpekes at dette også fremstilles som en god og ærefull grunn til å ta til våpen og at ridderne i slike tilfeller kan kjempe både på egne og andres vegne.³³⁵

Selvforvar, redningsaksjoner, konfliktløsning i sammenheng med domsavgjørelser og jakten på et ærefullt omdømme er altså motiver til de litterære ridderne når de tar til våpen. Analysen over viser imidlertid også at det finnes enkelte begrensninger innenfor disse kategoriene. I de to siste kampene Erex utkjemper, for å fremme sin ære, var motstanderne av samme sosiale sjikt som ridderen selv. Tidligere har det vært oppe hvordan de politiske spillereglene fordret at konkurranser skulle foregå mellom menn av samme rang. Dette går igjen her – en ærefull seier utkjemperes mot en ridder, jarl eller konge, ikke mot røvere eller annet småfolk. I den grad ridderne tar til våpen mot lavere klasser eller andre skapninger er det for å gjenopprette rettferdigheten, altså selvforvar eller redningsaksjoner.

Ved å skille mellom de gode og de onde i fortellingen kommer et ytterligere ideal tilsyne. Både kampen mot Kæi og kampen i Hard Fagnad kan defineres som tvekamper. De onde i fortellingen, jotnene og røverne, overfaller Erex i flertall noe som gjør at det kan kategoriseres som et overfallsangrep. Dette mønsteret går igjen i riddersagaene som helhet, men også denne normen brytes hvis noen må reddes.

For å summere opp presenteres selvforvar, redningsaksjoner, konfliktløsning og jakt på ære som legitime grunner for å ta våpnene fatt i ridderlitteraturen, mens ubegrunnede overfallsangrep er skamfullt og lite ridderlig. I de tilfellene det er ære alene som er målet for kampen er motstanderen av samme sosiale sjikt eller høyere. Hvordan gjenspeiler dette

³³⁵ For en mer helhetlig diskusjon av konseptet, se kapittel fire, "Gudsdom" (s 53).

krigeridealet normene i det norske samfunnet i tidlig og høymiddelalder? Spørsmålet fordrer en forståelse av krigeridealene i det norske samfunnet.

Fra glad til nødvendig krig

I tidlig middelalder var krigen en viktig del av den politiske kulturen. Mulig kan man gå så langt som å si at krig var normalt tilstand, ikke unntaket, skriver Sigurdsson.³³⁶ *Heimskringla* er på mange måter en fortelling om krig og konflikt hvor historien, generasjon etter generasjon, følger den seirende siden. Bagge har analysert *Heimskringla* og funnet at det ikke fremmes noen konsekvent mal for når fysisk vold var en legitim handling eller hvilke tiltak deltakerne i krigen kunne sette i kraft for å komme seirende ut av konflikten. Vold var en allment godtatt del av det politiske spillet og hovedregelen var at alt var lov, så lenge det ga suksess. Med andre ord, at det var den seirende part som bestemte hva som ble betraktet som ærefull kamp.³³⁷

På 1200-tallet gikk kongemakten inn for å styrke sin stilling, og som en del av denne prosessen forsøkte de å ta kontroll over voldsutgytelsen. Vold og krigshandlinger skulle ikke lenger være en næringsvei for enkeltpersoner slik det hadde vært tidligere, men kun forekomme på kongens bud.³³⁸ Arbeidet i denne retning startet allerede under Magnus Erlingsson, blant annet ble brudd på lovlige forhandlinger ved draps og leirmålssaker ubotemål.³³⁹ Under Håkon Håkonsson skjerpes reglene enda mer, da straffes ethvert drap av sakeløs mann med ubotemål, og det ble slått spesielt hardt ned på hevndrap av slektninger.³⁴⁰ De nye lovene kan tas til inntekt for at kongemakten ønsket en større kontroll over bruken av fysisk vold, samtidig som tidligere politiske spilleregler strammes inn.

Faren i *Kongespeilet* forklarer sønnen at "Gud har gitt kongen i hende et straffens ris og likeså biskopen. Det straffens ris som er gitt kongen i hendene, er et tveegget sverd (...) straffens ris som biskopen har, skal han ha i munnen, og han skal hugge med ord."³⁴¹ Grunnen til at kongens sverd var tveegget var at han skulle beskytte både sitt eget og biskopens rike. Krig, drap og vold var under disse forutsetningene fortsatt en nødvendighet, men det måtte være moralsk riktig å ty til en slik løsning. Bagge kaller dette overgangen fra den glade krig

³³⁶ Sigurdsson 2008: 23.

³³⁷ Bagge 1991: 157-158.

³³⁸ Bagge 2000b: 178.

³³⁹ Helle 1974: 186-187.

³⁴⁰ Helle 1974: 186-187.

³⁴¹ KS 2000: 232.

til den nødvendige, en vending som synes beskrivende i denne sammenheng.³⁴²

For å få en bedre forståelse av hva som ble betraktet som rettferdig krig på 1200-tallet er det her nødvendig å trekke inn noen europeiske kilder. I følge kristen lære var det synd å ta liv, men, som Ersland ordlegger det, gjaldt budet om å vende det andre kinnet til kun på individnivå.³⁴³ På et høyere nivå fantes det legitime grunner til å drepe. Augustin satte opp to kriterier for rettferdig krig i sin *De civitates Dei*. Forsvarskrig var alltid rettferdig, fordi mennesket alltid hadde rett til å forsvare seg selv og sin eiendom. Samtidig var det rettferdig å føre krig som var i samsvar med Guds vilje.³⁴⁴ Reidar Aasgaard omtaler Augustins verk som ”grunnboken” i teologi og filosofi for vestkirken i middelalderen.³⁴⁵ Tittelen må sies å være fortjent. Augustins tanker ble gjengitt og videreutviklet gjennom hele middelalderen, deriblant av Gratian som i sin *Decretum Gratiani* satt opp fire vilkår for rettferdig krig.³⁴⁶ Han fremmet tankene om at krigen bare kunne lyses av en fyrste, geistlige skulle ikke delta, krigen skulle enten være en forsvarskrig eller bøte på urett, og sist, men ikke minst, måtte den ikke føres på grunnlag av hevn eller lidenskap.³⁴⁷

Kongespeilet er den norske kilden som best representerer disse tankene. Krig er ikke hovedtemaet i boken, men det dannes likevel et bilde om hvordan krig skal utføres og på hvilke vilkår. Faren i verket forteller sønnen at drap i utgangspunktet er en synd, ”men i alminnelig kamp etter din rettes høvdings bud skal du ikke være mer redd for manndrap enn for ethvert annet verk som du vet er godt og riktig.”³⁴⁸ Dette gjenspeiler Gratians lære som også vektla at det var fyrsten som sto ansvarlig for krigen.³⁴⁹ Hirdmennesenes ansvar var å adlyde sin leder og de kunne ikke straffes hvis krigen var urettferdig.

Også *Håkon Håkonssons saga* må sies å være påvirket av de europeiske strømningene. Her fremstiller Sturla kongen som en *rex-iustus*, noe som blant annet uttrykkes gjennom kongens holdning til grid, hvordan han verner om sivile og hvordan Sturla gjennom hele verket rettferdiggjør Håkons sak.³⁵⁰ Håkons tale til sine krigsfeller før slaget i Oslo illustrerer dette godt. Kongen forklarte her sine menn hvordan Skule hadde trosset avtalen mellom dem og tatt kongsnavn, samtidig som han hadde sendt folk ut i landet for å drepe Håkons menn.

³⁴² Bagge 2000b: 175-179.

³⁴³ Ersland og Holm 2000: 14-15.

³⁴⁴ Jf. Ersland og Holm 2000: 15.

³⁴⁵ Aasgaard 2002: 25.

³⁴⁶ Gratian var en italiensk teolog og kirkerettslærd som levde på 1100-tallet og hans verk *Decretum Gratiani*, fra 1140, er betegnelsen på den eldste kirkelige lovsamling (”Gratian” i *Store norske leksikon*).

³⁴⁷ Jf. Ersland og Holm 2000: 16-17.

³⁴⁸ KS 2000: 112.

³⁴⁹ Ersland og Holm 2000: 15, 17.

³⁵⁰ Bagge 1996: 139.

Avslutningsvis benyttet Håkon Sverres analogi og skisserte de ulike utfallene av krigen. De kunne tape med ære eller vinne med ære, uansett måtte de kjempe en modig kamp.³⁵¹ Et viktig aspekt i denne sammenheng er at Sturla faktisk forsøker å rettferdiggjøre krigen. Dette aspektet finnes ikke hos Snorre som fremstiller krig som ærefult, og midlene for å nå målet som sekundært så lenge de fungerer. Dette momentet, at volden måtte være nødvendig og rettferdig, var noe nytt i sagasammenheng, og viser tydelig hvordan tiden for den glade krigen var forbi.³⁵²

De norske kildene fra 1200-tallet gjenspeiler altså de europeiske idealene. Hvis saken var god og i tråd med kirkens lære kunne krigerne, etter fyrstens bud, begå drap uten å frykte Guds vrede.³⁵³ Det er nå på tide å vende tilbake til kapitlets problemstilling, hvordan gjenspeiles tidens idealer i riddersagaene?

I *Sagaen om Erex* gikk protagonisten inn i ni kamper mens han var ute på eventyr, hvorav syv var et resultat av selvforsvar eller redningsaksjoner. Disse kampene kan, med utgangspunkt i Augustin og Gratian, defineres som rettferdige og som en forlengelse av dette kan Erex på mange måter beskrives som rettferdighetens vokter. De to siste kampene, som ble forklart med hunger på ære og berømmelse, er derimot vanskeligere å innlemme under nevnte normsett. Altså er det en kvantitativ overvekt av kamper i riddersagaene som kan defineres som rettferdige, men som tidligere påpekt blir denne overvekten mindre betydningsfull ved å se forholdene i et større perspektiv. Alle kampene var et resultat av heltens ønske om å motbevise ryktene om sin manglende ridderlighet og det var kampen i Hard Fagnad som gjorde at han igjen kunne ta fast residens ved hoffet. De kvantitative og kvalitative resultatene er altså inkonsekvente.

Det må legges til at de litterære heltene ikke bare er på feil sted til feil tid når de trekker sine våpen, kampene er noe de aktivt oppsøker og i flere sagaer blir det lagt vekt på at dette er noe en ekte ridder måtte gjøre for å vise sin verdighet og ære. Dette var tilfelle i *Sagaen om Erex*, og flere eksempler kan legges til. I *Sagaen om Parceval* besøker Valven kong Saibaz hoff. Dette er et godt eksempel på kravet om å svinge sverdet ved enhver passende anledning. Da Valven ankom kongens hoff foregikk det en turnering, men heller enn å delta satte Valven seg under et tre og tok rollen som tilskuer. Kvinnene på borgen la merke til dette og beskyldte Valven for å være en kjøpmann utkledd som en ridder. ”Noen kalte han

³⁵¹ HHs 2008: 249-250; Bagge 1996: 129-130.

³⁵² Bagge 2000b: 175-179

³⁵³ Bagge 2000b: 175.

en kjøpmann, noen en hirdmann uten mot, noen en fager tosk.”³⁵⁴ Kun kongens datter tok ham i forsvar, og for dette ble hun slått av storesøsteren. Utallige lignende eksempler finnes i materialet og alle er entydige – en ridder må svinge sitt sverd for å fortjene sin tittel.

En mer helhetlig gjennomgang av riddersagaene medfører at denne påstanden må nyanseres noe. Igjen lar det seg gjøre å benytte *Sagaen om Erex* som eksempel. Helten forsøkte å rømme fra kamp to ganger i løpet av sitt eventyr. Første gangen i kampen mot jarl Millon og senere i kampen mot jarl Placidius, hvorav begge kampene her klassifiseres med overfallsangrep. Dette kan tolkes i retning av at ridderen i møte med en klart overlegen motstander, som ikke overholder kravet om en rettferdig kamp, kan flykte fra kampen.³⁵⁵ I krig kommer noe av de samme tendensene til syne. Innledningsvis i kapittelet ble det skissert en krigsscene fra *Sagaen om Parceval*. Under denne krigen innså protagonisten, som fungerte som hærfører, at motstanden ble for stor, de trakk seg av den grunn tilbake og la nye planer heller enn å kjempe tappert til siste mann.³⁵⁶

Krigeridealet i riddersagaene tilsier at en ekte ridder måtte ta til våpen for å bevise sin posisjon. Samtidig er kampene som skildres vell så blodige og brutale som de Snorre beskriver i *Heimskringla*. I henhold til at makthaverne på 1200-tallet gikk inn for å få en større kontroll over voldsutøvelsen må dette ansees som problematisk i forhold til ideen om riddersagaenes didaktiske funksjon. På en annen side kan flertallet av voldshandlingene i ridderlitteraturen defineres som rettferdige, målt etter 1200-tallets idealer. Ved å se riddersagaene som ett korpus kommer også flere sider av den rettferdige krigen til syne.

Grid

Grid er et fenomen som går igjen i flere av riddersagaene og viser til hvordan den tapende part i en væpnet konflikt kunne spørre om å få beholde livet mot visse garantier. Garantien kunne gjerne ta form som et løfte, som for eksempel å love å aldri mer gå inn i gjeldende konflikt eller å underkaste seg heltens herre. Den som ga grid sto da som garantist for at ingen skulle skade den beseirede part. For å sitere *Sagaen om Parceval*: ”hvis du kjemper mot en ridder og du beseirer ham slik at han ber om grid, da skal du ikke drepe han selv om du har lyst til det.”³⁵⁷ Parceval fikk dette rådet av kong Gorman og tok det til følge. Etter en tvekamp ba Parcevals beseirede motstander, Gingvarus, om grid. Parceval oppfylte hans ønske og sendte han til Arthurs hoff. Blankiflor, som lenge hadde vært i konflikt med Gingvarus og hans herre,

³⁵⁴ SP 2009: 188.

³⁵⁵ SE 2009: 45-46, 54.

³⁵⁶ SP 2009: 160-161.

³⁵⁷ SP 2009: 152.

spurte da om hvorfor den overvunnede ble sendt til Arthur og ikke til henne. Som svar fikk hun at Parceval anså dette som for risikabelt, da den fiendtlige holdningen overfor ridderen ved hoffet kunne medført at noen ville ta livet av han.³⁵⁸ Implisitt i det å gi fienden grid lå altså det å passe på hans videre skjebne. De samme holdningene kommer frem i flere av fortellingene. I *Sagaen om Erex* får Malpirant grid etter å ha tapt en kamp mot Erex. Han ble sendt til dronningen som statuerte at Malpirant egentlig ikke fortjente miskunn, men fikk det likevel fordi: ”det er større ære å beseire eget sinne og hjelpe de uverdige som trenger det”³⁵⁹

Grid er også et kjent fenomen i de historiske kildene, deriblant i *Heimskringla*. Her brukes det derimot langt mindre konsekvent enn hva Parceval lærte av Gorman. Slik Snorre fremstiller det var ikke grid et ideal, men en alternativ løsning på en konflikt. Hvorvidt fangene fikk nåde av den seirende, eller om denne oppgaven ble videreformidlet til Gud selv, var opp til hver enkelt. Det er ingenting som tilsier at den ene løsningen var mer ærefull enn den andre.³⁶⁰ Dette kan illustreres med et utdrag fra ”Magnus Erlingssons saga”. I tidlig 1170-årene satt Harald, sønn av kong Sigurd Haraldsson og Kristin kongsdatter, i fangenskap hos Erling Skakke og Magnus. Da folket forsto at Erling hadde til hensikt å drepe Harald gikk de til Magnus og ba han gå til kongen for å be om grid på Haralds vegne. Magnus gjorde som de ba om, men til svar fikk han at: ”du får ikke rå lenge for riket i fred, om du vil fare fram bare med mildhet.”³⁶¹ Som Erlings svar antydte overlevde ikke Harald sitt fangenskap. Eksemplet viser tydelig at det ikke fantes noe klart ideal om å gi grid i tidlig middelalder. Hvorvidt fienden fikk leve kom an på hvem som hadde sverdet i hånden, hva fienden hadde gjort og viktigst av alt, hva han kunne komme til å gjøre. Dette må altså sees fra et praktisk ståsted, det var risikofyllt å sette fiender fri, men på den andre siden resulterte trolig grid i en form for vennsapsrelasjon hvor den frigitte måtte støtte den tidligere fienden, noe som må betraktes som lønnsomt.³⁶²

I *Håkon Håkonssons saga* fremstilles holdningene til grid langt mer konsekvent enn i *Heimskringla*. Her gir kongen grid til de som ber om det. På Håkons hærtog til Värmland herjet og brant kongens menn alt som sto i deres vei, men de som kom til kongen og ba om grid fikk det, samtidig satte kongen igjen deler av hæren for å påse at denne ble overholdt.³⁶³

Grid var altså et kjent konsept både i ”det gamle-” og ”det nye samfunnet”, men det er

³⁵⁸ SP 2009: 157-159.

³⁵⁹ SE 2009: 36.

³⁶⁰ Bagge 1991: 166.

³⁶¹ Snorre III 2007: 234.

³⁶² Bagge 1991: 166-167.

³⁶³ HHs 2008: 122-124.

først på 1200-tallet at det fremstilles som et ideal. Enkelte av riddersagaene kan, gjennom sitt fokus på tilgivelse av fiender og på hvordan fiender skal behandles med respekt, klart sies å støtte opp om denne utviklingen, men dette gjelder ikke kildegruppen som helhet. Historiene om Parceval, Iven og Erex gjør et større nummer ut av dette enn de resterende sagaene. Dette betyr ikke at heltene i andre fortellingene dreper sine fiender unødvendig, men at dette ikke er et tema i handlingen og at det i enkelte tilfeller ytres holdninger som ikke sammenfaller med konseptet. I *Sagaen om Tristram og Isond* kommer dette godt frem. Da kong Markis gjorde Tristram til ridder uttalte kongen at: ”Kjære frenden min, ta aldri imot eit slag fra nokon annan uten at du hemner det med ein gong. Ta ikkje imot bøter eller anna oppreisning utan slag for slag, så lenge du kan hemne deg. Slik vil du gjere ære på din status som riddar.”³⁶⁴ Denne kommentaren fra kong Makis bryter ikke bare med idealet om at alle som ber om det skal få grid, det bryter også med idealet om at hevn ikke skal være grunnlag for vold som helhet. Riddersagaene er altså heller ikke på dette temaet konsekvente.

Beskyttelse av de sivile

Et annet viktig moment ved hvordan Sturla fremstiller Håkon Håkonsson som en *rex-iusus* er hvordan det i flere tilfeller henvises til at Håkon kjempet for å beskytte sivile.³⁶⁵ I Sturlas epilog beskrives kongen som ”vennlig mot fattige og trengende, for han var aldri så tung til sinns at han ikke svarte dem blidt.”³⁶⁶ En hendelse under kampen mot ribbungene kan trekkes frem for å sette lys på denne siden av kongeidealet i sagaen. I 1226 seilte Håkon inn til Oslo. Her møtte han bønder og bymenn som fortalte at de hadde holdt hæren samlet siden kampen mot ribbungene ved Aker, men ribbungene hadde tatt kontrollen over hele opplandene og truet nå folket i Oslo med å brenne byen. Bøndene ba derfor kongen om å bli i byen vinteren over for å hjelpe dem med å verge seg mot ribbungene. Kongen valgte å oppfylle deres ønske, dette på tross av at hans rådgivere frarådet han å bli værende.³⁶⁷ Dette får Håkon til å fremstå som en sann *rex-iusus*.

Riddersagaene beskriver en rekke kamper som kan forstås som redningsaksjoner hvor heltene trekker våpnene for å redde andre karakterers liv og ære. Likevel er fokuset noe annerledes enn i *Håkon Håkonssons saga*, da den svake part i riddersagaene ikke er sivil i ordets rette forstand. Kort fortalt tar ridderne til våpen for å beskytte mennesker fra samme sosiale sjikt som de selv tilhører. Kjøpmenn og bønder, som i *Kongespeilet* fremstilles som de

³⁶⁴ STI 2003: 76.

³⁶⁵ Bagge 1996: 132-133.

³⁶⁶ HHs 2008: 392.

³⁶⁷ HHs 2008: 156-157.

to lavere samfunnsordenene, er i svært liten grad en del av fortellingene. I tilfeller hvor personer fra lavere sjikt trer inn i handlingen er det kun som brikker for å drive fortellingen videre. Tristram ble eksempelvis kidnappet av en gruppe kjøpmenn og Flores forhandlet med både kjøpmenn og andre mennesker fra lavere kår for å finne igjen Blankiflor, men det er ikke de det kjempes for å beskytte.³⁶⁸ Igjen kan det vises til kampene i *Sagaen om Erex*. Her redder helten fire jomfruer, riddere og i flere tilfeller Evida. Ingen av disse er fra lavere samfunnssjikt. Riddersagaene fremmer altså et ideal om at ridderen skulle tjene som redningsmenn for de svake, eller de som var urettferdig behandlet, men de svake er fortsatt en del av eliten.

På den rette kvinnens bud

Et svært viktig moment, som vektlegges både hos Gratian og i *Kongespeilet*, er at drap skulle være et resultat av fyrstens bud. I forhold til samfunnsutviklingen må dette sees som et viktig aspekt i arbeidet for kongens voldsmonopol.

Mens riddersagaene kan sees som didaktiske omkring holdningen til grid, strider litteraturen mer eller mindre konsekvent med idealene på dette området. For først å vise til *Sagaen om Erex*: Erex var en av kong Arthurs riddere og kort fortalt var ingen av kampene helten gikk inn i et resultat av Arthurs vilje. Kongen fremstilles som uvitende om Erex' væpnede eventyr. En studie av riddersagaene som helhet gir i stor grad det samme resultatet, kongene oppfordrer svært sjeldent til kamp. Heltens blodsutgytelse er heller et resultat av ønsker om å heve sin egen æreskapital.

I den grad andre enn helten selv fremmer krav om at heltene skal bruke sine våpenferdigheter er det ofte kvinnene som spiller rollen som eggere. Dette kommer tydelig frem i *Sagaen om Parceval* hvor Valven utfordres av kong Saibaz datter til å delta i en turnering for å hevne sin søster. Kvinnens far forsøkte å unnskyldte datterens opptreden, men Valven ønsket å høre hva hun hadde å si. Som det ordlegges i sagaen: ”jeg ville for visst være uhøvisk, hvis jeg kjente hennes vilje, men nektet henne det. Si nå jomfru (...) hvordan jeg skal gjøre rett for deg vedrørende din søster?”³⁶⁹

Det må påpekes at det ikke bare er kvinnenens utfordringer til kamp som blir satt ut i livet. Alle karakterers hentydning til en utfordring blir tatt til følge fra ridderens side.

³⁶⁸ STI 2003: 62-63; SFB 2005: 72-79.

³⁶⁹ SP 2009: 191-192.

Kvinnene er heller i flertall enn alene om å tjene denne funksjonen.³⁷⁰ Å motsette seg en utfordring fremstilles som tidligere diskutert som feigt og lite ærefult.

De historiske kildene viser at kongemakten på 1200-tallet forsøkte å ta en større kontroll over bruk av fysisk vold. En sentral del av ideologien rundt dette var at vold og drap fra nå av kun skulle skje på kongens bud. Riddersagaene, slik de fremstiller vold, kan ikke sies å støtte opp under disse ideene. Her godtar ridderne enhver utfordring som kommer deres vei, og kvinnene spiller en viktig rolle ved å egge til kamp. Riddersagaene minner her mer om ”det gamle samfunnet” enn det nye. Flertallet av kampene i riddersagaene kan betraktes rettferdige etter 1200-tallest idealer, men de er svært sjeldent et resultat av kongens overordnede mål. Sammen med ideen om at en ærefull ridder *må* ta til våpen for å vise sin verdighet må dette sees som problematisk i forhold til ideen om riddersagaenes didaktiske funksjon.

I Europa tjente eliten som krigere. Det var de som hadde mulighet og ressurser til å fylle denne oppgaven. I Norge fikk aldri eliten denne funksjonen. Leidangen var grunnlaget for den norske kongens hær og eliten ble i større grad en administrativ overklasse.³⁷¹ Krigeridealet som fremmes i riddersagaene kan slik sees som strategisk i forhold til å fremme sentrale ideer omkring rettferdig krig, men i et større perspektiv må dette sees både som ugunstig og ubrukelig fra kongens side i arbeidet for å samle Norge til en stat.

En siviliseringsprosess?

Den tyske sosiologen Norbert Elias la i sitt verk *Über der Prozess der Zivilisation* frem en teori hvor han så sammenhengen mellom en sterkere stat og endring i menneskets mentalitet. Denne endringen kalte han en siviliseringsprosess - en lineær utvikling fra middelalderens spontane, impulsive og følelsesstyrte brutale kriger til den moderne rasjonelle borgeren med evne til å se langsiktige løsninger.³⁷² Elias benytter Freuds begrepsapparat når han forklarer at menneskene i sin natur blir revet mellom driftene og et overjegg. Mens det primitive middelaldermennesket ble styrt av driftene, lærte det moderne å stoppe impulsene ved hjelp av overjeget.³⁷³

Elias så denne overgangen som et resultat av samfunnsutviklingen hvor blant annet byutvikling medførte at en større grad av sosial samhandling erstattet et mer spredt samfunn

³⁷⁰ Andre eksepler: TV 2009: 200.

³⁷¹ Bagge 2000b: 178.

³⁷² Elias 1996: xi- xvii.

³⁷³ Elias 1996: 486-488. ”Driftene” er ubeviste impulser og lyster, mens ”overjeget” er beviste idealer og normer samfunnet har satt opp (jf. Nedkvitne og Rygg 1997: 21-22).

bestående av selvhjulpne bønder. Da menneskene kom sammen ble de nødt til å styre sine impulser for å bli akseptert i fellesskapet. På den ene siden forklares dette som en ubevisst tilegnelse til nye normer og ny mentalitet over tid, altså en utvikling som alltid pågår uten noe klart mål. På den andre siden kunne makthaverne bruke mentalitetsutviklingen bevisst for å disiplinere undersottene mot et mål de selv satte opp.³⁷⁴

Teorien om siviliseringsprosessen har møtt kritikk fra flere middelalderhistorikere. De mener Elias var for steng da han generaliserte middelaldermenneskene som grusomme og aggressive. De var ikke ukultiverte, skriver Bagge, men levde i en annen kultur, en kultur med en annen æreskodeks.³⁷⁵ Kritikken rettes spesielt mot at Elias ikke skilte mellom blind vold, slik den ble brukt i vikingferdene, og vold som et legitimt politisk virkemiddel for å fremme egne interesser.³⁷⁶ Kritikken til tross, råder det en bred enighet om at Elias teori er et viktig verktøy for å forstå historien.³⁷⁷

Det som gjør Elias' teori interessant her er at han tillegger hoffet en sentral plass i utviklingen mot en sterkere stat ved å hevde at det var her kravet om sivilisert adferd oppsto før det spredte seg til resten av samfunnet.³⁷⁸ Eksempelvis ble bedre bordskikk etterlyst i hoffenes normative skrifter. Det var ikke akseptabelt å snyte seg i duken eller smake på maten for så å legge den tilbake på serveringsbrettet.³⁷⁹ Som tidligere diskutert refererer riddersagaene til en opptreden ved gjestebud som har klare likheter med 1200-tallets idealer og som skiller seg klart fra forholdene i "det gamle samfunnet". Altså må det åpnes for muligheten for at riddersagaene hadde en siviliserende effekt på den norske liten. Med dette som utgangspunkt kan det spørres om det samme er tilfelle hva gjelder krigeridealet. Er riddersagaenes voldshandlinger mindre spontane enn i "det gamle samfunnet"? Og, viser riddersagaene tendenser til langsiktig planlegging og rasjonell tankegang?

Analysene av riddersagaene har vist at fysisk vold må betraktes som grunnlaget for ridderens eksistens, men samtidig finnes det klare retningslinjer for hvilke situasjoner det er legitimt skade eller drepe. Heltene er i stor grad respektfulle overfor sine motstandere, de tar ikke liv hvis de ikke må, i alle fall ikke av mennesker. Sammenlignet med *Heimskringla* viser riddersagaene et skarpere definert normsett, et normsett som nødvendiggjorde en viss kontroll over egne lyster og aggresjon.

³⁷⁴ Jf. Nedkvitne og Rygg 1997: 21.

³⁷⁵ Bagge 1997: 62; Bagge 1991: 161-162.

³⁷⁶ Nedkvitne og Rygg 1997: 25, 28-29; Bagge 1997: 62; Orning 1997: 32-33.

³⁷⁷ Orning 1997: 36, 41; Nedkvitne og Rygg 1997: 29-30; Bagge 1997: 63.

³⁷⁸ Elias 1996: 50.

³⁷⁹ Elias 1996: 51.

En helhetlig gjennomgang av riddersagaene viser også at fysisk vold svært sjeldent benyttets for å fremme egen sak. Dette kan forklares med et eksempel fra *Hertug Frederik av Normandie*: Frederik fikk høre om en vakker prinsesse som satt innesperret i et tårn, og bare beretningene om henne gjorde Frederik forelsket. Han bestemte seg derfor om å befri henne. Med hjelp av en magisk ring som gjorde ham usynlig snek han seg inn i borgen, hvor han klarte å overtale prinsessen om å følge ham. Ute av tårnet trengte Frederik assistanse for å komme seg ut av riket, og denne hjelpen fikk han ved å øse om seg med gull og rikdommer.³⁸⁰ Dette, og lignende eksempler i riddersagaene, viser at vold ikke skulle brukes for å fremme riddernes egen nytte i direkte forstand, men det må tillegges at dette ikke er konsekvent i alle riddersagaene. I enkelte tilfeller benyttes vold for å vinne igjennom med egen sak, eksempelvis kjempet Tristram mot en kjempe for å få skogen hans, men dette må anses som et unntak.³⁸¹ Riddersagaene viser altså til et krigerideal som nødvendiggjør kontroll over egne lyster og impulser, men henvises det også til mer rasjonell og langsiktige vurderinger?

George Duby hevder i likhet med Elias at ridderne i middelalderen ikke var i stand til å ta langsiktige og rasjonelle avgjørelser. Mens Elias forstår dette som impulsstyrte handlinger, vektlegger Duby kravet om å følge tidens normer.³⁸² I *Verdens beste ridder. Historien om William Marskalken* skriver han at:

Krigerens plikt var å handle tappert, å kjempe å forsøke og seire, men etter bestemte regler. (...) De skulle møte motstanderen, ikke som rever men som løver, på åpen mark, uten å legge feller, åpent oppstilt til kamp (...) Æren forpliktet han til dristighet, dristighet inntil galskap.³⁸³

Dubys standpunkter har ikke blitt stående uimotsagt. Kristel Skorge Steen argumenterer for at William Marskalken og hans likesinnes krigshandlinger ikke var umotiverte. I tillegg til æreskapital ga heltedådene økonomisk vinning, goder som kunne brukes til å fremme egen posisjon. Samtidig unngikk ridderne å gå inn i kamper som ikke gav dem i det lange løp.³⁸⁴

I *Sagaen om Erex* vant protagonisten Kæis hest etter å ha seiret mot ham i tvekamp, men ga den tilbake igjen etter endt kamp.³⁸⁵ Dette må forstås som at ridderen vant æreskapital, men ikke økonomisk kapital. Bagge henviser til den franske versjonen av samme fortelling når han skriver at de politiske deltagerne i *Heimskringla* var mer moderne enn

³⁸⁰ HFN 1988: 88-91.

³⁸¹ STI 2003: 176-178.

³⁸² Steen 1994: 3-4.

³⁸³ Duby 1985: 80.

³⁸⁴ Steen 1994: 43-48, 88-91.

³⁸⁵ SE 2009: 54-55.

medlemmene av den høviske kulturen, da de i større grad kunne vinne materielle goder for sine kamper, samtidig som et løser normsett tillot dem å ta mer strategiske avgjørelser.³⁸⁶ Jeg vil si meg enig med Bagge på dette punktet, men legge til at dette ikke er gjennomgående i riddersagaene som helhet. I enkelte av fortellingene vinner ridderne mer enn ære for sin ridderlighet.

En dag kom Tristram til en hertug som fortalte at den onde kjempen Urgan krevde inn en tidel av landets kyr i skatt hvert år. Tristram tilbød seg å løse dette problemet for hertugen, men spurte først hva han ville få i gjengjeld. Til svar fikk han at hertugen ikke eide noen ting han ikke ville gi for å bli kvitt problemet. Tristram, som var fornøyd med dette svaret hærkledd seg, før han, kort fortalt, løste problemet. Som lønn valgte han seg hertugens hund, for det var den vakreste hunden Tristram noen gang hadde sett.³⁸⁷ Etter en krig i samme saga presiseres det at Tristram og hans menn hadde vunnet ære, i tillegg til hester og våpen.³⁸⁸ Heltene i litteraturen er altså ikke ensidig fokusert på ære, selv om dette må betraktes som det overordnede målet.

Heltene i riddersagaene er heller ikke det Duby omtaler som ”dristige inntil galskap”.³⁸⁹ Som det har fremkommet av analysene rømmer de litterære ridderne i flere tilfeller fra kamper de ikke hadde mulighet til å vinne. Under et overfallsangrep, eller i krig kunne de gjøre retrett uten tap av ære. Tvekampene og turneringene var det derimot langt vanskeligere å motsette seg. Adferdsidealet i riddersagaene er altså ikke stammere enn at ridderne gis muligheten til økonomisk vinning og å unngå kamper med en for overlegen motstander. Med andre ord tar ridderne rasjonelle avgjørelser som tjener deres mål på lengre sikt.

Var riddersagaene siviliserende? Kvantitativt er det like mye vold i riddersagaene som i kilder som beskriver ”det gamle samfunnet”, men volden utføres på grunnlag av et klarere definert normsett. Tidligere var alt lov, så lenge det ga suksess. I riddersagaene er normene klare for når, hvor og mot hvem det er legitimt å ty til vold. Bagge hevder at deltagerne av det politiske spillet i *Heimskringla* står overfor et normsett som i større grad gjør det mulig å tenke langsiktig enn hva idealene innenfor det høviske krigsidealet tillot. Et strengere normsett satte begrensninger for ulike strategiske muligheter.³⁹⁰ Jeg er enig med Bagge på dette området, men ser det nødvendig å tillegge at riddersagaene ikke fremstiller normene så

³⁸⁶ Bagge 1991: 164-168.

³⁸⁷ STI 2003: 153-157.

³⁸⁸ STI 2003: 78-81.

³⁸⁹ Duby 1985: 80.

³⁹⁰ Bagge 1991: 162, 165, 168.

statiske som Bagge henviser til i de europeiske kildene. Den strategiske ridderen er på ingen måte fraværende i fortellingene, noe som kommer endra tydeligere frem i neste kapittel hvor riddersnes bruk av gaver som politisk virkemiddel tas opp til diskusjon, men først er det nødvendig med en kort oppsummering.

En foreløpig konklusjon

Mens en komparativ analyse av det høviske idealet i de ulike kildekategoriene kunne tolkes i retning av at riddersagaene kunne ha klare didaktiske trekk, gir analysen av krigeridealet mer ambivalente resultater. I "det gamle samfunnet" var vold en legitim og nødvendig måte å løse konflikter innenfor den politiske kulturen. Å motsette seg den kulturelle koden om å hevne ville føre til tap av ære og følgelig en lavere plassering i hierarkiet. Av hva som kan leses ut av kildene fantes det heller ingen spesielle normer for hvilke tiltak de kunne sette i kraft for å vinne igjennom med sin sak. Som Bagge skriver var det seiersherren som bestemte hva som ble betraktet som ærefult.³⁹¹

På 1200-tallet vitner kildene mest av alt om at kongemakten ville ta kontroll over voldsutgytelsen. Videre ble holdningene til krig endret i retning av at det var et nødvendig onde. Med inspirasjon fra Europa kom en oppfatning om at krigen måtte være rettferdig, og at det var kongens oppgave å bestemme om dette var tilfelle. På kongens bud kunne enhver hirdmann både skade og drepe uten å frykte Guds vrede.³⁹²

Voldsskildringene i riddersagaene minner mer om forholdene som beskrives i *Heimskringla* enn i *Håkon Håkonssons saga*. Sammen med det faktum at en ekte ridder måtte svinge sverdet med jevne mellomrom for å beholde sin ære er det vanskelig å inkorporere dette idealet i det norske 1200-tallssamfunnet, spesielt med hensyn til at eliten ikke utgjorde en krigerklasse, men heller ble satt til administrative oppgaver.

Sett i et annet perspektiv er det en klar overvekt av kamper som er innenfor de nye holdningene til krig og vold. Ridderne bøter mot urett, de redder kvinner og riddere i nød og de forsvarer seg selv og sitt gods. Et annet moment er at riddersagaene forklarer, gjennom handlingen og i mer direkte ordlag, hvorfor ridderne tar til våpen. Dette samsvarer med måten Sturla fremstiller Håkon Håkonsson. Likevel viser analysen det samme problemet som tidligere. Kongemakten i fortellingene er svak, kravet om kamp kommer ikke fra ridderens herre, men fra deres indre. Heltene i riddersagaene må vise sin ridderlighet for å bli godtatt av

³⁹¹ KS 2000: 112.

³⁹² Bagge 1991: 157-158.

fellesskapet. Med andre ord støtter en gjennomgang av riddernes krigshandlinger mer opp om Dubys holdninger om at ridderidealet var normstyrt, enn Elias holdning som viste til driftene.

Ridderne, på tross av sitt strenge normstyrte levesett, viser antydninger til langsiktig planlegging og et forhold til vold som krever en viss kontroll over følelser og impulser. Elias hevder i sin teori at siviliseringsprosessen var todelt. På den ene siden utviklet mennesker i samhandling selv normer for rett og god oppførsel, på den andre siden kunne kongemakten, gjennom hoffmiljøet styre denne utviklingen.³⁹³ Dette fordrer en sterk makt. Gjennom dette perspektivet kan riddersagaene sees å støtte opp om ideen om et sentralisert samfunn under en sterkere konge. Det er dette aspektet, hvordan forholdet mellom kongen og hans menn skildres i riddersagaene, som er tema i neste kapittel.

³⁹³ Jf. Nedkvitne og Rygg 1997: 20-21.

Kapittel 7

Gaver, vennskap og lojalitet:

Forholdet mellom kongen og hans menn

Til kong Arthur var det nå kommet en stor folkemengde som var tilreist fra vidt omkring i verden, og da kongen så ut over denne folkemengden, syntes han at hans makt og styrke var stor, når en stor del av verden og mektige høvdinger skulle tjene under ham.³⁹⁴

No var det kome så mykje gildt folk som nokon kunne ønskje seg. Og da kong Markis såg ut over det staselege hærfølgje sitt, voks gleda i barmen hans, og han syntes at han var den einaste hovdingen med eit land som var så rikt og mektig, både med høviske menn og kurtise kvinner.³⁹⁵

Kongene i riddersagaene skildres verken som store krigere eller kraftfulle dommere, men likevel som mektige. Som sitatene over viser, hentet fra *Sagaen om Erex* og *Sagaen om Tristram og Isond*, sitter henholdsvis kong Arthur og kong Markis på toppen av et hierarki hvor de regjerer over mange menn og store områder. I dette siste analysekapittelet diskuteres hva som gjør disse kongene mektige.

Weber definerer det å ha herredømme som ”identisk med det å kunne befale i kraft av autoritet.”³⁹⁶ Så lenge de som adlyder oppfyller herskerens ønsker vil hans herredømme bestå. Hvorfor de adlyder, om det er av frykt, vane, plikt eller for personlig vinning, påvirker ikke i seg selv herskerens sosiale posisjon, skriver Weber, men det finnes en grunnleggende forskjell i herredømmets gyldighet.³⁹⁷ En forståelse av hvorfor kongene er mektige fordrer altså en forståelse av forholdet mellom kongen og hans menn. I den siste analysedelen ønsker jeg å sette fokus på nettopp dette, hvordan interaksjonen mellom de tre tidligere diskuterte karakterene utspinner seg i riddersagaene og som en forlengelse av dette, hvordan narrativene kunne påvirke den norske elitens mentalitet på 1200-tallet.

Kapitlet er todelt. Den første delen tar for seg riddersagaenes behandling av vennskap og gaver. Tematikken er valgt på bakgrunn av at det hersker en bred enighet blant dagens forskere om at vennskapet var den mest grunnleggende og betydningsfulle relasjonen mellom middelalderens mennesker.³⁹⁸ En forståelse av hvordan vennskap arter seg i riddersagaene kan dermed gi en bedre forståelse av hvordan disse bøkene ble oppfattet i sin samtid. I kapittelets andre del blir forholdet mellom kongen og hans menn i riddersagaene vurdert opp mot de lange linjene i den historiske utviklingen.

³⁹⁴ SE 2009: 40.

³⁹⁵ STI 2003: 46.

³⁹⁶ Weber 2000:72.

³⁹⁷ Weber 2000:72.

³⁹⁸ Bagge 1986: 150-151; Bagge 2000: 55-63; Sigurdsson 2010: 65-90; Moseng et. al. 1999: 45-46.

Sjenerøsitet, gaver og vennskap

”[D]en gjevilde kong Markis lét bu til eit gjævt og gildt gjestebod til ei stor høgtid. Han sendte brev med seglet sitt alle stader i landet, og bad inn alle dei gjævaste mennene, jarlar, hertugar og baronar, med koner og søner, og ikkje minst døtrer.”³⁹⁹ Kongen, i dette tilfellet kong Markis av Irland, omtales her som gavemild. Denne omtalen får også hertug Frederik. ”En mer gavmild hersker var aldri født”, skriver forfatteren av *Hertug Frederik av Normandie* når heltens tid som regjerende hersker oppsummeres i slutten av verket.⁴⁰⁰ Til forskjell fra tidligere diskuterte beskrivelser av kongen, er dette en kvalitet som absolutt må sies å gjenspeiles i fortellingenes handlingsforløp. I samtlige av riddersagaene som her ligger til grunn blir det utvekslet gaver av større eller mindre art, og gjenstandene er oftest av høy kvalitet og verdi. Et utdrag fra *Möttulssaga* kan illustrere dette, her har kong Arthur samlet sine menn til gjestebud, og i den anledning delte han velvillig ut av rikdommene sine til de tilstedeværende:

[Arthur] let rich garments and trusty weapons, magnificent apparel, and the best of weapons be given to his court and to the assembled chieftains and knights, and, in addition, horses that had been sent from the West, from Spain, Lombardy, and Alemannia. There had come no knight, no matter how poor, who did not receive rich garments and trusty weapons, magnificent appeal, and a good horse, for there was no lack of things that one might want. And at no kings court were such rich gifts received and bestowed with such abundance as were given there. Moreover, the king was worthy of greate praise because he never regretted giving, and therefore he was free with them, as if all that he gave away cost nothing.⁴⁰¹

Som utdraget viser er både kvaliteten og kvantiteten på gavene stor, kongen sparte ikke på noe under gaveseansen. Slik sjenerøsitet er et gjentagende tema i kildene. I *Sagaen om Erex*, i anledning bryllupet mellom Erex og Evida, får leseren opplyst at ”bryllupet varte en måned med all vennlighet og all slags glede, og da gjestebudet var slutt, tok man farvel med høvdingene med staslige gaver, og ingen fór derfra gaveløs.”⁴⁰² Enkelte partier i kildene hentyder også mer direkte til at slik sjenerøsitet var forventet. I *Hertug Frederik av Normandie*, under protagonistens bryllupsfeiring, brukes ordlyden: ”Hver den som kom for å få gods og gull, fór derfra med rike gaver”, og noe senere i samme episode presiseres det at: ”Meget ble gitt til hver i sær efter hver manns ønske og vilje, og alle – fattig og rik – roste den store gavemildheten.”⁴⁰³ Sjenerøsitet presenteres altså som et ideal i ridderlitteraturen.

³⁹⁹ STI 2003: 46.

⁴⁰⁰ HFN 1988: 117.

⁴⁰¹ MS 1999: 9.

⁴⁰² SE 2009: 40-41.

⁴⁰³ HFN 1988: 113.

Som tidligere nevnt hadde sjenerøsitet politiske konsekvenser i norsk middelalder. En gaveutveksling resulterte i et vennskap mellom giver og mottaker, eller mer presist, i en form for politisk allianse hvor partene pliktet å beskytte og hjelpe hverandre, og å vise hverandre lojalitet.⁴⁰⁴ De sosiale normene omkring gavene ble blant annet nedtegnet i *Gulatingen*. Her er det skrevet at en gave alltid skulle møtes med en motgave av samme verdi, først da motgaven var gitt, var transaksjonen fullbyrdet.⁴⁰⁵ I fall mottakeren ikke hadde den økonomiske kapasiteten til å gjengjelde gaven ble han stående i gjeld til giveren, som igjen kunne kreve mottakerens støtte og lojalitet, for det fantes ingen regler om at gaven måtte være av materiell art, lojalitet, råd og tjenester kunne tjene samme formål. Økonomiske resurser kunne slik omformes til politisk makt hvor de med mest å gi, tilskaffet seg flest venner og den mektigste posisjonen i samfunnet.⁴⁰⁶

Diktet *Håvamål* skildrer flere av de komplekse reglene omkring gaveutvekslingen, og strofe 41 lyder som følgende: ”Klær og våpen // er vennegaver, // slik gjøres vennskapet synlig; // det varer lengst // om lykken er god // når venner veksler gaver.”⁴⁰⁷ Arthurs gaveseanse som ble sitert ovenfor kan i lys av dette tolkes som en politisk handling. Ved å dele ut ”rich garments and trusty weapons” til sine menn ble vennskap dannet, og han opparbeidet seg reel makt. Og, da gjestene kom for å få gaver i Frederiks bryllup, kom de for å knytte vennskap, ikke bare for materiell vinning.

Også hvor gavene ble gitt passer innunder dette mønsteret. Det sies gjerne at en gavegivning hadde tre deltagere; den som ga, den som mottok og de som var vitne til handlingen. Det var viktig at en gavetransaksjon ble gjort med tilskuere tilstedet, for samtidig som dette viste giverens storhet, ga det vitner til hendelsen som senere kunne bedømme om partene overholdt sine plikter.⁴⁰⁸ At gavene i riddersagaene utveksles i sammenheng med gjestebudene passer inn i denne forståelsen av det politiske spillet.

Riddernes bruk av gavens makt

Riddersagaene byr på flere utdrag som tydeliggjør at gavene også her representerer noe mer enn utveksling av materielle goder. Tristrams far, Kanelangres, omtales med følgende ord:

⁴⁰⁴ Sigurdsson 2008: 23-24, 78.

⁴⁰⁵ *Gulatingen*, 129.

⁴⁰⁶ Bagge 1986: 151-155.

⁴⁰⁷ *Håvamål*: 36, vers 41. *Håvamål*, eller Den høyes [Odins] tale, kan karakteriseres som et visdomsdikt som fremlegger nøktern nyttemoral. *Håvamål* ble nedtegnet i Codex Regius, et manuskript som kan dateres til slutten av 1200-tallet, men innholdet forteller om skikker som ble forkastet ved kristendommens inntog, og hentyder slik at diktet er fra førkristen tid (Holm-Olsen 2001: 7, 313-315).

⁴⁰⁸ Sigurdsson 2010: 49-50.

Han hadde mange pålitelege riddarar og stride følgjesmenn hos seg, men ville gjerne ha fleire om han hadde hatt råd til det. Men fordi han var mild med gáver, kjærleg i fremferd og hard i strid, vann han med djervskapen og dugleiken sin i turneringar store eigedomar og rikt hærfang frå uvenene sine. Slik voks makta og æra hans mykje på få år.⁴⁰⁹

Sammenhengen mellom makt og økonomisk kapasitet tydeliggjøres her gjennom at Kanelangres ikke hadde flere menn fordi han ikke hadde råd til det. Utdraget kan tolkes i retning av at en stormanns makt var en refleksjon av hans økonomiske evner.

I lys av dette blir sjenerøsitet ikke bare en dyd, men et nødvendig politisk virkemiddel for å få igjennom sin sak. I *Heimskringla* skriver Snorre om hvordan Øystein Haraldsson samlet sine menn til husting nord i Grønningund og talte til dem om herjingene til Inge og hans menns. ”Vi har så stor hær at jeg ikke vil rømme unna noensteds dersom dere vil følge meg”, proklamerte Øystein, men ordene hans ble ikke møtt med begeistring, heller med stillhet, før Halkjell Huk erklærte: ”La nå gullkistene dine følge deg og verge landet ditt.”⁴¹⁰ Noe senere måtte Øystein bøte med livet i kampen mot halvbroren, og hans gjerrighet er blitt stående som en av forklaringene på hans nederlag.⁴¹¹ Utdraget illustrer hvor viktig det var for en leder å være sjenerøs. Gaver ga venner og venner ga makt, både politisk og militært, i den grad det var mulig å skille mellom disse to faktorene i dette samfunnet.

Riddersagaenes ulike helter vet å benytte seg av gaver som politisk virkemiddel for å vinne igjennom med sine planer. I forrige kapittel ble det fortalt om hvordan hertug Frederik røvet den irske kongens datter fra tårnet hun satt i, og for å få henne ut av riket skaffet han seg allierte ved å dele ut materielle goder: ”Så rike gaver delte Frederik ut ved denne anledning at alle måtte undre seg, han gav til alle de riddere og svenner som lovet å være ham tro.”⁴¹² Han redegjorde så for sin plan og lovet samtidig at det ventet mer gull og rikdommer til den som forble trofast mot ham.⁴¹³ Frederik spiller her på de samme normene som kommer frem i *Heimskringla*, men mens Øystein var gjerrig og tapte, var Frederik sjenerøs. Som følge av dette forble hans støttespillere lojale mot ham og han fikk kvinnen han ville ha.

Mens ridderne sjeldent tyr til fysisk vold for å fremme egen sak, med mindre det er for å gjenopprette rettferdighet eller det kjempes mot en forbredt og likestilt motstander, viser nevnte eksempel at gaven blir omtalt som et legitimt politisk virkemiddel i riddersagaene. Dette kommer enda tydeligere frem i *Sagen om Flores og Blankiflor*: For å redde Blankiflor måtte Flores komme seg inn i Møyborgen og for å klare dette satte han en nøye gjennomtenkt

⁴⁰⁹ STI 2003: 44.

⁴¹⁰ Snorre III 2007: 189.

⁴¹¹ Bagge 2000b: 61.

⁴¹² HFN 1988: 88

⁴¹³ HFN 1988: 88-89

plan ut i livet. Flores gikk frem til dørwokteren ved borgen og ba han om å tevla med seg, og det ville dørwokteren gjerne. Flores, som var flink i spill, vant runde etter runde, men tok ikke imot gevinsten, den ga han heller til dørwokteren. Dette gjorde dørwokteren ivrig etter mer spill, spesielt ville han at Flores skulle legge et vakkert kar i potten, men det ville ikke Flores. Videre fortelles det at:

[Dørwokteren] ba ofte om å få kjøpe karet av Flores, og bød ham hundre mark gull og hundre mark sølv for det. Da sa Flores: ”Jeg vil gi deg karet, men ikke selge det, for det at du gir meg din trofasthet, og at du skal gjøre alt etter min vilje og ikke svike meg i noe.” Så ble det slik at dørwokteren sverget ham sin trofasthet.⁴¹⁴

Etter gaveutvekslingen fortalte Flores hva han ville ha i motgave, at han ville ha innpass i borgen. Dørwokteren reagerte med sinne, han forsto at han hadde blitt lur, men holdt likevel fast ved sitt løfte, selv om han mente dette ville bety døden for både ham selv, Flores og Blankiflor.⁴¹⁵

To sluttinger kan dras ut av de nevnte eksemplene. Først at normene omkring gaver er sammenfallende i riddersagaene og de historiske kildene. Både kongene og ridderne benytter seg av gaver for å knytte bånd til andre karakterer, et bånd som skaper klare forventninger om lojalitet. For det andre fremstilles det som et ideal å mestre disse normene.

Gaven og endringene i ideologien på 1200-tallet

Kildene fra 1200-tallet vitner om at holdningen til gaver var i endring. I *Hirdskråens* kapittel 23 advares hirdmennene mot å bli offer for bestikkelser.⁴¹⁶ Innen for rammene av de hittil gjeldende politiske spillereglene er det vanskelig å finne noe som i det hele tatt kunne inngå i dette begrepet, ettersom gaven la grunnlaget for hvem lojaliteten skulle rettes mot. Også i *Kongespeilet* kommer disse nye holdningene til syne. Her oppfordres det til at gaver bør brukes med nøkternhet og skjønnsomhet.⁴¹⁷ Det er først og fremst i to sammenhenger at disse endringen kommer frem i kildene, i de tilfellene en rettferdig dom skal settes og i den nye kongsideologien. Hvordan bestikkelser ikke skulle prege en god domsavgjørelse har blitt diskutert tidligere og vil ikke bli tatt opp igjen her.⁴¹⁸ Blikket vil heller rettes mot den sjenerøse kongen.

⁴¹⁴ SFB 2005: 82.

⁴¹⁵ SFB 2005: 81-83.

⁴¹⁶ HIS 2000: 110-111.

⁴¹⁷ Bagge 2000: 60-61.

⁴¹⁸ For gaver og bestikkelser i domsavgjørelser, se kapittel fire ”Havsyke, pengegriskhet og vennskap” (s. 56).

Gaven og kongens makt

Blant de politiske retningslinjene som gjaldt ved utvekslingen av gaver i norsk middelalder fantes ideen om at gavens verdi ikke var evigvarende, den måtte stadig fornyes. Når en gavetransaksjon var fullbyrdet, eller hvis den ene part ikke var fornøyd med godene vennskapet høstet, eller hvis noen andre hadde mer å tilby, sto begge partene fritt til å avslutte vennskapet til fordel for nye relasjoner.⁴¹⁹ Dette medførte at samfunnhierarkiet var i stadig bevegelse og at hverdagen ble preget av en evigvarende konkurranse for å holde sin sosiale posisjon, ikke bare for høvdingene, men også for kongen. Som Sigurdsson forklarer det: høvdingenes lojalitet ble solgt til høystbydende.⁴²⁰

I tidlig middelalder, slik samfunnet skisseres i *Heimskringla*, var sjenerøsitet blant kongens viktigste egenskaper. Den karismatiske kongen måtte konkurrere med andre kongsemner om sin sosiale posisjon. Følgelig var hans evner til å distribuere sine resurser på en hensiktsmessig måte avgjørende for hans skjebne.⁴²¹ Fortellingen om Olav Haraldssons tilbakekomst til Norge er et klassisk eksempel på dette. Etter at Olav hadde tapt slaget mot Knut den Mektige og rømte landet ble Knut tatt til konge over Norge. Da Olav kom tilbake to år senere for å gjenerobre makten fant han at han hadde mistet sine tidligere støttespillere til den nye kongen. Knut hadde øst om seg med gull og gaver og slik knyttet til seg stormennene. Olav, som Snorre presiserer, var ikke gjerrig, men manglet resurser og tapte dermed kampen om vennene og, som følge av dette, også livet på Stiklestad. Sigurdsson påpeker i denne sammenheng hvordan Snorre ikke er dømmende overfor stormennene som indirekte var skyld i helgenkongens død. Det var det heller ingen grunn til, stormennene hadde fulgt samfunnets regler og gjort det som var forventet av dem. Etter å ha mottatt gaver fra Knut forpliktet de seg til å ta hans side i konflikten.⁴²²

Den nye kongsideologien som vokste frem på 1200-tallet tilsa at kongen hadde hevet seg over konkurransen mellom høvdingene og at han ideelt sett kunne kreve underordning og lojalitet fra sine menn. I *Håkon Håkonssons saga* kommer disse ideologiske endringene til syne under møte i Bergen i 1223 hvor makten skulle fordeles mellom Håkon og Skule. Her talte Amunde til forsamlingen med følgende ord: ”Jeg har Skule å takke for mange vakre gaver. Ofte har jeg vært hos ham og hatt det så godt at jeg ikke kan få sagt det. Men jeg har likevel ikke drukket meg så fra vettet at jeg har mistet manns ære og redelighet. Jeg vet for

⁴¹⁹ Bagge 1986: 154-155; Sigurdsson 2008: 24, 79.

⁴²⁰ Sigurdsson 2008: 87.

⁴²¹ Sigurdsson 2008: 87-90.

⁴²² Sigurdsson 2008: 88-89.

Gud at Håkon er rett og lovlig arving”.⁴²³ Kontrasten til ”det gamle samfunnet”, hvor høvdingenes lojalitet var til salgs, er stor. Her er forbigår Amunde gavens politiske betydning.⁴²⁴

At det advares mot overdreven sjenerøsitet i *Kongespeilet* er ikke ensbetydende med at gavene forvant i egentlig forstand. Håkon Håkonsson representerte fortsatt en sjenerøs konge som ga gaver både til utenlandske herskere og sine menn. Under gildet i Bergen vinteren 1239–1240 gikk han så langt som å bryte opp sølvboller og sølvfat for å gi hirden lønn da leidangen og landskyllen i Viken ikke kom, men tidens kongsideologi tilsa likevel at kongens makt var forankret i noe dypere enn sine evner til å distribuere resurser.⁴²⁵

I riddersagaene fremstilles kongene som svært gavemilde både i måten de beskrives og gjennom deres handlinger. Marti har sammenlignet *Sagaen om Parceval* med den gammelfranske originalen *Le Conte du Graal* og funnet at oversetteren fremhevet kongens sjenerøsitet i den norske utgaven. Marti tolker dette som at oversetteren ønsket å presentere kongen på en måte som var kjent for tilhørerne. Altså at den norske historien ble tilpasset et norsk publikum.⁴²⁶ Det finnes ingen grunn til å forkaste denne tolkningen, men det må tillegges at en slik fremstilling av kongen ikke tjente *Kongespeilets* overordnede mål: å fremstille en konge som kunne kreve underkastelse, ikke kjøpe den. Å fremheve kongens sjenerøsitet gir heller et inntrykk av at kongene i riddersagaene representerer de gamle idealene, men det finnes argumenter som antyder det motsatte.

I ”Janvalsongen” kalte kong Arthur sammen sine menn i pinsen og tradisjon tro delte han ut gaver til sine menn. Grever, baroner og riddere, alle fikk gaver, bortsett fra Janval, som var ny ved kongens hoff og som tok seg nær av å bli ekskludert. Noe senere i fortellingen gikk dronningen frem til Janval, hun hadde lagt sin elsk på ham og tilbød ham sin kjærlighet. Den fromme ridderen svarte da at han ikke kunne ta imot hennes kjærlighet, for dette ville medføre svik og vanære mot herren hans, altså Arthur.⁴²⁷ At Janval ikke fikk gaver av kongen medførte altså ingen egentlige konsekvenser i forholdet mellom kongen og ridderen. Janval valgte å fortsatt være lojal mot sin herre. Sett i forhold til eksemplet om kong Olav ovenfor, hvor hans manglende sjenerøsitet medførte at hans menn forlot ham, vises det her til helt andre normer.

⁴²³ HHs 2008: 103.

⁴²⁴ Bagge 1996: 101-102. Her viser Sturla den nye kongsideologien, trolig var det i praksis helt andre grunner til at Håkon vant kampen om makten, se Bagge 1991: 101-102.

⁴²⁵ HHs 2008: 226-227.

⁴²⁶ Marti 2010: 88-91.

⁴²⁷ Strengleikar 1962: 143-146.

Eksemplet bygger opp under ideen om at kong Arthurs makt var forankret i noe dypere enn sjenerøsitet. Likevel er dette kun et eksempel og vanskelig å bruke som motargument alene. For å få en mer helhetlig forståelse av forholdet mellom kongen og hans menn er det derfor nødvendig å benytte andre innfallsvinkler.

Gjestebudet

I *Kongespeilet* oppfordres hirdmennene til å hedre og elske sin høvding mer enn noen annen. I den anledning var det en rekke ting som skulle unngås for enhver pris, deriblant å gå i ”drikkelag utenfor kongens hus”.⁴²⁸ Dette må sees som en reaksjon på det gamle politiske systemet hvor gjestebud og drikkelag hadde den samme funksjonen som den materielle gaven. Den som klarte å holde det største gjestebudet fikk også en lederstilling i lokalsamfunnet.⁴²⁹ Igjen kan fortellingen om Asbjørn Selsbane være med på å forklare forholdene.

Asbjørn var sønn av Sigurd Toresson, en mektig mann i lokalsamfunnet. Sigurd holdt tre større gjestebud hvert år. Da han døde tok Asbjørn opp tradisjonen, men han fikk snart problemer. Flere uår på rad førte til kornmangel, men heller enn å oppgi gjestebudene reiste han sørover, fra Trondenes til Sola, for å kjøpe korn hos sin onkel.⁴³⁰ Tiltakene Asbjørn gikk til for å holde tradisjonen ved like må forstås i et politisk lys, gjennom festene knyttet han til seg venner og øke makten sin lokalt.⁴³¹ I motsatt fall ville han ha mistet sin posisjon ved at gjestene heller knyttet seg til andre stormenn. La oss gå tilbake til advarselen i *Kongespeilet*. Da forfatteren advarte hirdmennene mot å gå i drikkelag utenfor kongens hus ga han på mange måter kongen ”monopol” på drikkelagene og eliminerte andre stormenns mulighet til å tilegne seg makt etter det klassiske mønstret.

Riddersagaene er som tidligere diskutert fulle av beretninger om gjestebud, og måten disse fremstilles må kunne sies å gjenspeile nevnte idealer. Med dette menes ikke at heltene i riddersagaene unngår gjestebud hos andre enn kongen de underkaster seg, men at større feiringer holdes her. *Sagaen om Erex* kan illustrere dette, protagonisten går her i gjestebud hos jarlen Balsant, sin far kong Ilax og hos kong Esturen, men pinsen feires, tradisjon tro, hos kong Arthur. Det er også her helten gifter seg med sin utkårede, og det er her han vigsles til konge etter sin fars bortgang.⁴³² Dette må kunne tolkes som et tegn på Arthurs storhet og på Erex’ underkastelse.

⁴²⁸ KS 2000: 107.

⁴²⁹ Bagge 1986: 151-153, 155.

⁴³⁰ Snorre II 2007: 116-117.

⁴³¹ Bagge 1986: 151-152.

⁴³² SE 2009: 36-37, 41, 57, 27, 38, 60-62.

En mer helhetlig oversikt over riddersagaene gir det samme inntrykket. Ved større feiringer som, bryllup, vigslinger og høytider, har gjestebudet en naturlig plass. Vurderes disse hendelsene isolert markerer kongens hoff seg som maktens sentrum.

Tabell 1. Oversikt over større gjestebud og hvem de holdes hos.⁴³³

Type feiring:	Høytider		Brylluper ⁴³⁴		Vigslinger		Totalt:
Hos hvem:	Hos kongen	Hos andre	Hos kongen	Hos andre	Hos kongen	Hos andre	
	9 ⁴³⁵	(1) ⁴³⁶	4 ⁴³⁷	5 ⁴³⁸	1 ⁴³⁹	3 ⁴⁴⁰	22
Totalt:	10		9		3		22

Som tabellen viser forteller riddersagaene om ti gjestebud som blir avholdt i sammenheng med høytider. Av disse foregår ni hos den kongen helten i fortellingen underkaster seg. Av brylluper omtales i alt ni. Kun fire blir holdt hos heltens herre, mens de resterende blir holdt i ridderens eget hertugdømme eller kommende regjeringsområde. Ingen blir holdt hos andre konger. Det samme mønsteret representeres ved vigslinger, tre omtales, hvorav kun en holdes hos kongen, resten i den kronedes kommende rike.

Riddersagaene kan altså sees å gjenspeile ideen om at gjestebudet viste vertens storhet, og at denne æren var forbeholdt kongen helten underkaster seg. Riddernes lojalitet fremkommer altså gjennom at de samles hos sin herre under høytidene og andre større feiringer, denne formen for lojalitet kommer også til syne ved å skifte fokus fra de som gir gaver, til de som mottar.

Ridderen som motsetter seg gaver

Riddersagaene tegner det samme bildet av gavenes politiske funksjon som de historiske kildene, bortsett fra på et punkt: i enkelte tilfeller motsetter ridderne seg gavene de blir tilbudt. Her er det nødvendig med et eksempel. I *Sagaen om Parceval* ble kong Saibaz introdusert for Valven med beskjed om at han nå sto ansikt til ansikt med verdens beste ridder. Valven

⁴³³ For en mer detaljert oversikt, se: Tabell 4 (s. 126).

⁴³⁴ Med bryllup menes de tilfellene heltene i riddersagaene gifter seg.

⁴³⁵ STI 2003: 46-47, 201; StL 1962: 80-81, 100-101, 136; MS 2009: 9-29; SI 2009: 70; SE 2009: 27; SP: 163-164.

⁴³⁶ StL 1962: 160-161. Unntaket finnes i "Janvalsongen". Her feirer borgherren høytid hos en av sine venner. Denne borgherren er "den onde" i fortellingen og heller ikke hovedperson i narrative. Dette er av den grunn settes spørsmålsteget ved hvor mye vekt man skal legge på dette unntaket.

⁴³⁷ StL 1962: 63, 100, 116; SE 2009: 38.

⁴³⁸ STI 2003: 58, 167-168; SI 2009: 94; HFN 1988: 113-115; SFB 2005: 90.

⁴³⁹ SE 2009: 60-62.

⁴⁴⁰ HRN 1988: 116; SFB 2005: 90.

fortalte kongen at han var på gjennomreise og at han skulle delta i et motritt foran kongen i Kapalon. Som svar tilbød kongen Valven rikelig med gods siden ”hans vei ville gå gjennom fattige land.” Valven valgte på sin side å takke nei til kongens tilbud med ordene: ”Gud takke Dem, herre, (...) men jeg har nok av gods – det jeg har med hjemmefra.”⁴⁴¹ Noe senere i samme fortelling møtes Valven og Saibaz igjen. Kongen hadde sett Valvens opptreden på turneringsplassen og hedret han for sine ridderlige evner. Kongen tilbød nå ”alle de ting som var i hans vold, om han ville bli hos ham.”, men Valven takket igjen nei.⁴⁴² Med utgangspunkt i tidens normer sa Valven at han ikke ønsket å være kongens venn, han ønsket ikke å underkaste seg ham, eller stå i gjeld til ham.

Sigurdsson er blant de historikerne som har studert vennskapets betydning i norrøn middelalder, og i sin bok *Den vennlige vikingen* vektlegger han hvor vanskelig det var å takke nei til en gave. Å takke nei var ensbetydende med å motsette seg et vennskap, og ble betraktet som en stor fornærmelse, skriver Sigurdsson.⁴⁴³ Dette kan blant annet observeres ved å se på hvordan samfunnsdeltakerne tok imot gaver selv om resultatet var å betrakte som ufordelaktig. Snorre skriver eksempelvis om hvordan Harald Hårfagre fikk et sverd av kong Adelstein av England. Da kongen grep tak i sverdet skal sendemannen ha uttalt at Harald med dette var den engelske kongens undermann. Her må det legges til at våpen var noe som kun ble gitt nedover i hierarkiet.⁴⁴⁴ Som svar på tiltale sendte Harald sin sønn Håkon i oppfostring hos den engelske kongen. Snorre forklarer dette med at ”den som har en annens barn i oppfostring, står under ham i verdighet”.⁴⁴⁵ Vi må kunne gå ut fra at disse kongene var kjent med den underliggende symbolikk som lå i gavene de sto overfor, men likevel hadde de ikke annet valg enn å ta imot godene, følgelig kan beretningen benyttes som argument for at det var svært vanskelig å motsette seg en gave.⁴⁴⁶

Etter min viten finnes det ingen kilder som forteller om mennesker som motsetter seg gaver på norsk område i tidlig- og høymiddelalder, noe som i seg selv kan betraktes som et argument for at dette ikke ble ansett som akseptabel opptreden i det politiske spillet. De islandske samtids sagaene kan derimot by på noen eksempler. Hvordan disse utspiller seg vil jeg komme tilbake til, det sentrale i denne sammenheng er at riddersagaene til sammenligning byr på flere slike eksempler. Spesielt to av fortellingene utpeker seg, *Sagaen om Parceval* og

⁴⁴¹ SP 2009: 190.

⁴⁴² SP 2009: 193.

⁴⁴³ Sigurdsson 2010: 27.

⁴⁴⁴ Sigurdsson 2008: 89

⁴⁴⁵ Snorre I 2007: 74-75.

⁴⁴⁶ Sigurdsson 2010: 85.

Sagaen om Iven. I den førstnevnte er det som vist Valven som motsetter seg gavene. Dette inntreffer to ganger, i begge tilfellene overfor kong Saibaz.⁴⁴⁷ I *Sagaen om Iven* er det protagonisten selv som motsetter seg gavene, her forekommer dette tre ganger og overfor to ulike givere.⁴⁴⁸ Sammenlignet med de historiske kildene er det altså en stor forekomst av slike tilfeller i riddersagaene. Spørsmålet er da om dette bør tolkes som fornærmelser, eller om det var en del av ridderidealet?

En kveld kom Iven og Luneta, en pike som fulgte han, til en borg med navnet Den Uventede Hendelse, og de ble der natten over. Den påfølgende morgenen gikk Iven til borgeherren for å be om lov til å reise videre. Han fikk da fortalt at herren på borgen ikke hadde myndighet til å la dem reise før Iven hadde kjempet i tvekamp mot to jotunsønner. Kilden er uklar på hva som egentlig foregår i denne scenen, men manuskriptet Stockh. Papp. Nr 46 fol. kan gi en bedre forklaring. For lenge siden, fortelles det her, kjempet og tapte en ridder i tvekamp mot to blåmenn på dette stedet. Overvunnet løste ridderen sitt liv mot et løfte om å sende blåmennene tre hundre jomfruer som skulle slave hos dem inntil en ridder én dag klarte å overvinne dem og løse forbannelsen.⁴⁴⁹ Iven fikk med andre ord beskjed om at han måtte gjøre et forsøk på å løse folket i Den Uventede Hendelse fra sin pine. Før kampen ønsket borgherren å gi Iven gaver; datteren, borgen og hele hans rike ble tilbudt ham, men Iven takket høflig nei. Husbonden svarte på avslaget med å kalle Iven feig, og forklarte at han måtte kjempe uansett, noe Iven gjorde og kanskje ikke så overraskende endte kampen til hans fordel. Borgherren ville da igjen vise sin sjenerøsitet, han tilbød både sin datter og sitt rike, men Iven takket fortsatt nei. Videre tilbød herren ham ”så mye gull som han selv ville ha, men han [Iven] avslo det, og han tok farvel med husbonden og hans datter og red bort fra borgen og møyen hans med ham.”⁴⁵⁰

Tolkes dette eksemplet ut fra nevnte normsett omkring gaver og vennskap utsetter Iven her, bevisst eller ubevisst, borgherren for en fornærmelse. Problemet med denne tolkningen er at riddersagaene ikke fremstiller avvisningen som krenkende. I første instans omtaler borgherren Iven for feig, men denne kommentaren er trolig en konsekvens av at borgherren trodde Iven ville motsette seg å kjempe. Da Iven motsatte seg gaven for andre gang kom det ingen reaksjoner. Det gjorde det heller ikke på Valvens avholdenhet i *Sagaen om Parceval*. Etter at Valven takket nei til det første tilbudet fortsatte samtalen mellom ham

⁴⁴⁷ SP 2009: 190, 193.

⁴⁴⁸ SI 2009: 109, 118, 120.

⁴⁴⁹ Jf. Nyborg 2009:116-117, note 138.

⁴⁵⁰ SI 2009:119-120.

og kongen i vennlige vendinger, mens avkall nummer to avsluttes med at Valven reiste av gårde til nye eventyr.⁴⁵¹

I *Njáls saga* fortelles det om en hendelse som kan sette dette i perspektiv. Etter at Njáls sønner hadde drept Hoskuld, ville Folse, Hoskulds kones onkel, ha hevn. Njål ønsket på sin side å gjøre forlik med Folse, og tolv menn, seks fra hver side av konflikten, ble satt til å dømme. De bestemte at Folse skulle få tredobbel mannbot for drapet, en større bot hadde aldri blitt gitt tidligere. Domsmennene, som selv la i halvparten av boten, oppfordret andre til å legge det de kunne og dagen forliket skulle inngås lå en stor haug med gods på gulvet, klar til å overrekkes Folse. Øverst i haugen lå det en kappe. Folse plukket den opp og lurte på hvem som hadde gitt han en slik kappe som også kvinner kunne bruke. Dette startet en større konflikt som resulterte i at Folse forlot tinget uten gaven. Tingmennene lurte da på hva de skulle gjøre med alle verdiene, om de skulle ta det tilbake. Gudmund sa da: ”den skammen vil eg ikkje velja, å ta att det eg har gjevi, korkje her eller annenstad.”⁴⁵² Alle ble da enige om at dette var godt sagt, og det ble bestemt at godset skulle legges til side frem til neste allting.⁴⁵³ Kilden illustrerer hvor problematisk det var hvis noen motsatte seg en gave, og hvordan giveren i slike tilfeller ble stående igjen med skam. *Njáls saga* skildrer det islandske samfunnet i perioden rundt år 1000 og det finnes ingen garanti for at normer som presenteres i her også var gjeldene på norsk området. At norske kilder ikke forteller om menn som motsetter seg gaver kan tjene som et argument for at adferdsidealet var sammenfallende på dette området.

Ved å sammenligne reaksjonene til giverne i riddersagaene og i *Njáls saga* kommer klare forskjeller til syne. I ridderlitteraturen gis det ingen hentydninger til at riddernes avholdenhet er problematisk. Følgelig blir det mer aktuelt å spørre om dette var en del av ridderidealet; forstått som at en ekte ridder ikke skulle påta seg økonomisk vinning for sine heldådader. En mer helhetlig vurdering av kildegruppen støtter imidlertid ikke opp under dette. Som diskutert tidligere både mottar og gir ridderne gaver, både materielle og i form av tjenester.

Det må legges til her at middelalderens politiske spilleregler tilsa at initiativet til en gaveutveksling alltid kom fra den sosialt sett øverste part.⁴⁵⁴ Med andre ord var det mer ærefult å være den som utvekslet gaven enn motgaven. Her vil det være fruktbart å se tilbake

⁴⁵¹ SP 2009: 190, 193.

⁴⁵² *Njáls saga* 2003: 216.

⁴⁵³ *Njáls saga* 2003: 212-216. *Njáls saga* ble skrevet av en anonym forfatter trolig rundt ca. 1280. Handlingen foregår på Sør Island rundt årtusenskiftet (Gudnason 1967: 318-322).

⁴⁵⁴ Sigurdsson 2010: 27.

på Ivens opptreden overfor borgherren i Den Uventede Hendelse.⁴⁵⁵ Med utgangspunkt i nevnte normer kan dette sees som at Iven hevet seg over borgherren da han unnlot å ta imot gaven. *Hertug Frederik av Normandie* byr på et tilsvarende eksempel. Her sa protagonisten nei til en gave tilbudt ham av kong Malpirant. Kongen trengte hjelp til å vinne sitt rike tilbake og lokket derfor Frederik med rikdommer, men Frederik gjorde det klart at han ikke ville ha gaver for å bistå Malpirant.⁴⁵⁶ I Frederiks tilfelle tok han til slutt imot en gave fra kongen etter gjentatte tilbud. Iven gjorde aldri det. Gjennom å tolke riddernes kamphandlinger under det utvidede gavebegrepet kan dette forstås som at Iven fortsatte sine eventyr mens han enda hadde en gave ”tilgode”. Med andre ord kan riddernes avholdenhet tolkes som et taktisk spill for å vinne ære, men det finnes også argumenter for at dette var et uttrykk for riddernes lojalitet overfor sin herre.

Lojalitet

Både Iven og Valven motsatte seg gavene de ble tilbudt av henholdsvis en borgherre og kong Saibaz. I motsatt fall ville de, ved å ha tatt imot, ha splittet sin lojalitet mellom to konger. I følge de politiske normene i norsk middelalder var det ikke uvanlig å knytte flere vennskapsbånd, derimot kunne det medføre store problemer hvis det skulle oppsto en konflikt mellom partene. *Sturlungasaga* forteller om en hendelse fra Island som kan være med å sette lys på dette. I 1197 bodde det en vell ansett bonde på Island som het Galm Grimsson. Han hadde inngått vennskap med tre høvdinger, Ønund, Kolbein og Gudmund. Problemet oppsto da det brøt ut konflikt mellom høvdingene, og Kolbein og Gudmund kom for å sette fyr på Ønunds hus. Galm var på dette tidspunktet på besøk hos Ønund og forsøkte å forhandle mellom partene, men til ingen nytte. Da han selv innså at slaget var tapt gikk han inn i huset igjen og brant inne sammen med Ønund, dette til tross for at det var Kolbein, som sagaen presiserer, som var hans beste venn og som ville ha sluppet han ut.⁴⁵⁷ Galms valg om å dø sammen med sin venn synes i dag irrasjonelt, men etter samtidens sosiale regler hadde han trolig intet annet valg. Å svikte sin venn i en slik situasjon ville bli sett som illojalt og medført tap av ære, en skjebne verre enn døden.⁴⁵⁸

Beretningen om Galm er den eneste kjente kilden som forteller om en mann som splittet sin lojalitet i tre. To var derimot langt vanligere både på Island og i Norge, og kunne

⁴⁵⁵ SI 2009: 109, 118, 120.

⁴⁵⁶ HFN 1988: 33-35.

⁴⁵⁷ *Sturlungasaga* I: 190, jf Sigurdsson 2008: 82-83.

⁴⁵⁸ Sigurdsson 2008: 82-83; Sigurdsson 2010: 21.

potensielt føre med seg de samme problemene.⁴⁵⁹ Ved å se Ivens og Valvens valg i lys av disse forholdene blir deres beslutninger ikke bare mer forståelig, men det gjør det også til en kalkulert og gjennomtenkt handling. Som det kom frem i *Sagaen om Parceval* ønsket kongen en motgave fra Valven, han ville at han skulle bli hos ham.⁴⁶⁰ Ved å motsette seg gaven forble Valven lojal mot kong Arthur, og han alene. Denne tolkningen kan styrkes med det faktum at ingen av riddersagaenes helter motsetter seg gaver fra herrene de underkaster seg, eksempelvis Arthur.

Et annet moment som er av interesse her er at de historiske kildene vitner om at lojaliteten og støtten vennskapets plikter gikk utover giver og mottaker, at lojaliteten også ble videreført til venners venner. For å igjen sitere *Håvamål*: ”For vennen sin // skal en være venn // for ham og hans venn, // men for uvenns venn // skal ingen mann // noen gang være venn.”⁴⁶¹ I en eventuell konflikt sto man da ansvarlig for å være lojal overfor venners venner, noe som viser at en vennskapsinngåelse kunne ha svært store konsekvenser.⁴⁶² Å tolke riddersagaene innenfor nevnte normsett betyr med andre ord at Valven og Iven måtte gå god for alle vennene til henholdsvis kong Saibaz og borgherren ved et eventuelt vennskap.

Riddernes opptreden, om når de takker ja og når de takker nei til gaver, fremstår under disse forutsetningene som et kalkulert og taktisk spill. Som det kommer frem i forrige kapitlet kan det settes tvil ved hvor strategisk ridderne var siden de tok til våpen så fort anledningen bød seg. Ved å se ridderen evner til å ta strategiske avgjørelser i lys av dette blir bildet ganske annerledes. Ridderne kan normene omkring gaven og vennskapet, og gjennom taktisk spill manøvrerer de seg gjennom sine mange eventyr på en måte som gir dem maksimalt med ære og hvor de samtidig unnlater å binde seg til eller underkaste seg ugunstige herskere. Samtidig viser utdragene om Iven og Valven at de forsaker materielle goder og holder fast ved sin lojalitet til Arthur.

Både i riddersagaene og i det historiske samfunnet resulterte utveksling av materielle gaver i vennskap, et forhold som henviste til bestemte plikter og rettigheter. Gavenes makt i riddersagaene er likevel ikke absolutt. Som jeg tok opp i kapittel fire legger den ikke føringer for hvem som vinner en konflikt når saken føres fremfor kongens rådgivere, og det finnes

⁴⁵⁹ Sigurdsson 2008: 82-83.

⁴⁶⁰ SP 2009: 193.

⁴⁶¹ *Håvamål* 2001: 37, vers 43.

⁴⁶² Sigurdsson 2010: 24.

også gode argumenter for at kongens makt var forankret i noe dypere. Eller kanskje mer presist forbeholdes retten til å gi gaver heltenes konge.

Alt i alt fremstilles sjenerøsitet som et viktig moment i ridderlitteraturen. Konger og andre karakterer hylles for deres sjenerøsitet, og gavene som gis beskrives ofte inngående. Ridderne fremstilles som politiske spillere som viser sin lojalitet til kongen ved at de oppsøker hans hoff ved feiringer av høytider.

Hittil har forskningen omkring gaver og vennskap henvist til at det å ikke ta imot en gave var en stor fornærmelse. I riddersagaene står ridderen i slike situasjoner overfor et reelt valg, noe som medfører muligheten for strategiske valg for å fremme sin egen og sin herres posisjon i det politiske spillet. Hvorvidt dette gjenspeiler politiske spilleregler som var reelle på 1200-tallet, men som ikke har fremkommet i andre kilder, er vanskelig å påstå uten andre kilder å støtte seg til. Derimot kan det konkluderes at riddersagaene gjennom å åpne for en større valgmulighet fremmer et lojalitetsbånd mellom kongen og ridderen, en lojalitet som gjerne kunne forbeholdes én konge heller enn å splitte den opp i flere vennskap.

Forholdet mellom kongen og hans menn

Avslutningsvis vil det være fruktbart å vende blikket opp og se forholdet mellom kongen og hans menn i et større perspektiv. I *Sagaen om Tristram og Isond* dro Kanelangres, Tristrams far, til kong Markis hoff for å ”sjå kor gjæve og dugande, gode og velseda desse høviske mennane var, som budde i dette riket, og som synte alle dei dugande menn ære og vennskap, som kom til dei og og ville være der.”⁴⁶³ Fremme ved hoffet gikk Kanelangres frem for kongen og spurte om lov til å bli ved hoffet for her kunne han lære hoffsed og høvisk fremferd.⁴⁶⁴ Kongens hoff tjener denne rollen i samtlige riddersagaer. Det er her de store gjestebudene holdes, det er her ridderne møtes for å delta i turneringer og det er her de får mulighet til å vise sine høviske ferdigheter. Kort fortalt presenteres kongens hoff som verdens sentrum i ridderlitteraturen.

Kongespeilet tegner det samme bildet av miljøet rundt kongen. Ved hoffet var det mulig å lære seg gode seder og slik lære å bli en høvisk herre. Eller som det ordlegges av forfatteren selv: ”ikke kan det kalles unyttig å ville kjenne de seder som er hos kongen, og som en må ha der. For der er opphavet til alle gode seder og høvisk ferd”.⁴⁶⁵ Idealene i de to kildekategoriene er altså sammenfallende.

⁴⁶³ STI 2003: 45.

⁴⁶⁴ STI 2003: 46.

⁴⁶⁵ KS 2000: 74.

I ”det gamle samfunnet” kunne makt og ære vinnes, for høvdinger så vel som konger, ved å hevde seg i konkurranser. Egenskaper som et vakkert utseende, evnen til å konsumere store mengder øl og mat, gode krigerferdigheter og fornuftig og økonomisk utnyttelse av materielle resurser, var alle elementer som kunne medbringe makt, ære og berømmelse. I riddersagaene overlater kongen konkurransen til sine undermenn. I konkrete former konkurrerer de på turneringsplassen og i tvekamper. I noe mer abstrakte former måler de sin opptreden opp mot et høvisk adferdsideal, hvor måtehold og kontroll var viktige elementer. Hva de ”vinner” av denne konkurransen skiller seg fra forholdene i ”det gamle samfunnet”. I riddersagaene handler det ikke om makt på bekostning av kongen, mest av alt kjemper ridderne for å bevise at de fortjener den plassen de allerede sitter i. At riddernes storhet ikke går på bekostning av kongens makt kommer også frem på andre måter i riddersagaene. De mennene ridderne i riddersagaene gir grid eller som de redder under sine redningsaksjoner tilbyr seg som oftest å underkaste seg ridderen, men heller enn å samle menn under seg sendes disse mennene til kongens hoff hvor de innemmes blant kongens menn.⁴⁶⁶

Den historiske kongen omga seg, gjennom hele middelalderen, med sin hird. Menn som var knyttet til kongen gjennom forskjellige håndtaksseremonier og som ut fra dette defineres som hans håndgangne menn.⁴⁶⁷ I tillegg til å fungere som hans hoff, tjente denne gruppen som kongens krigerfølge, samtidig som de i stadig større grad ble pålagt administrative oppgaver. I ”det gamle samfunnet” besto kongens ombudsmenn i stor grad av menn fra lavere samfunnslag, da kongen kunne forvente større lojalitet fra disse mennene siden de hadde mer å vinne på forholdet enn menn fra høyere rangklasser. Videre kan kildene tolkes som at det ikke var betraktet som ærefult for en høvding å gå i kongens tjeneste.⁴⁶⁸ Igjen kan Snorres beretning om Asbjørn Selsbane tjene som illustrasjon.

Asbjørn reiste sørover to ganger. Første gang for å hente korn, men dette ble konfiskert av Sel Tore. På andre turen drepte han Sel Tore foran øynene på kong Olav for skammen han hadde påført han. Kongen, som var bestemt på å straffe Asbjørn, ba han ta Sel Tores plass i kongens tjeneste. Hjemme møtte Asbjørn sin onkel Tore Hund som sa:

Forrige gang du seilte sør i landet, ble det stor skam, men det sto da til å rette på. Men denne ferden blir til skam for både deg sjøl og frendane dine, om det skal bli til det at du blir kongens trelle og jamngod med en slik usling som denne Sel-Tore. Vær nå heller så mye til kar at du heller blir sittende her på gården din!⁴⁶⁹

⁴⁶⁶ Eksempler finnes i: SE 2009: 34-36; SI 2009: 109.

⁴⁶⁷ Helle 2005: 252.

⁴⁶⁸ Bagge 2000b: 168

⁴⁶⁹ Snorre II 2007: 440.

Tore Hund omtaler her Sel Tore, kongens årmann, som kongens trel. Uttalelsen kan tolkes dit hen at det ble ansett som skam å være med i kongens administrasjon for de som hadde ambisjoner om bygge opp en lokal maktposisjon.⁴⁷⁰ Sammen med det faktum at kongene måtte konkurrere med høvdingene om ære, venner, resurser og posisjon, kan forholdet mellom kongen og hans menn omtales som svært ustabil.

På 1200-tallet fremstiller kildene forholdene mellom kongen og hans menn ganske andreledes. I *Kongespeilet* forteller sønnen at han vil lære seg sed og skikk ved hoffet slik at han kan gå i kongens tjeneste, og i løpet av samtalen spør han om hvilke fordeler menn av god ætt og som hadde mye gods fikk av å bli en av kongens menn, hvorfor ble de ikke heller hjemme?⁴⁷¹ Faren svarer da at kongen eide hele riket, så uansett om menn var i hirden eller om de var bønder i bygdene måtte de svare til kongen og følge hans ordre. Videre førte det å bli kongens mann til en høyere plass i samfunnet enn de som sto utenfor. Skillet gikk mellom ”huskralene”, kongens menn og ”kotlaker”, som betegnet alle de som ikke var det.⁴⁷² Bagge beskriver dette som at det tradisjonelle frihetsbegrepet var gått i oppløsning. Alle var nå avhengig av kongens nåde – både høy og lav, og plassen i hierarkiet ble målt ut fra relasjonen til kongen heller enn lokal maktbase.⁴⁷³

Fremveksten av disse nye idealene betød slutten for stormennenes frie konkurranse.⁴⁷⁴ Når denne overgangen fant sted, eller hvordan og hvorfor, settes her til side til fordel for å kontrastere to ulike politiske kulturer. Det kan også settes spørsmålsteget ved hvorvidt de norske kongene på 1200-tallet fikk den underkastelsen de normative kildene etterlyser. Endringen i ideologien er likevel tydelig, mens kongen i *Heimskringla* måtte konkurrere om makten, kunne *Kongespeilet*s ideelle konge kreve den. Videre var det på 1200-tallet en ære å være kongens mann. Kongens hoff var det politiske og kulturelle sentrum og som følge av dette må forholdet av mellom kongen og hans menn forstås som langt mer stabilt enn det var tidligere.

I likhet med *Kongespeilet* fremstiller også ridderlitteraturen kongens hoff som verdens sentrum. Samtidig er medlemmene av hoffet gjennomgående av god ætt, og det fremstilles som ærefult å ta del i dette fellesskapet. Ved å se på de lange linjene i historien i henhold til

⁴⁷⁰ Bagge 2000: 166-168.

⁴⁷¹ KS 2000: 81-82.

⁴⁷² KS 2000: 82. I *Kongespeilet* kalles alle kongens menn for huskarler, i *Hirdskråen* er denne tittelen tillagt lendummenes væpnede sveiner. Imsen tolker dette i retning av at kongens menn kan ha hevet seg sosialt i løpet av perioden 1250-1270 (Imsen 2000: 26).

⁴⁷² Bagge 2000b: 166-170 Bagge 2001: 277.

⁴⁷³ Bagge 2000b: 166-170 Bagge 2001: 277.

⁴⁷⁴ Bagge 2000: 170.

dette blir riddersagaenes didaktiske potensial igjen tydelig. Når riddersagaene fremstiller ridderen og hoffet som noe overklassen burde ettertrakte fyller det kanskje ikke tidens idealer på detaljplanet, men de tjener det overordnede målet, om at et liv i kongens tjeneste var verdt å ettertrakte. En ærefull posisjon i riddersagaene er ikke en lokal maktposisjon, men en plass rundt kongens bord.

Til sist må det påpekes at riddersagaene også oppfordrer til et fellesskap hirdmennene imellom. I *Sagaen om Erex* kjemper protagonisten mot Kæi, Arthurs rådsman. ⁴⁷⁵ Kæi er en gjenganger i flere av sagaene som er sentrert rundt kong Arthurs hoff og i samtlige narrativer fyller han funksjonen som den frekke og ondsinnede som skaper spenninger blant kongens menn. Kæi er også den eneste av mennene ved Arthurs hoff de litterære heltene bevisst går i kamp med, eller i det hele tatt konkurrerer med. I *Sagaen om Iven* kjemper protagonisten mot Valven, sin lagbroder, i kamp, men så fort de blir kjent med hvem de faktisk kjemper imot legges våpnene ned og de insisterer begge på at motparten var den beste av dem. ⁴⁷⁶ De litterære heltene kjemper altså ikke mot sine hirdfeller. Lignende idealene fremkommer også i *Hirdskråen*. Ikke bare skulle lojaliteten rettes mot kongen men de hadde også et ansvar overfor hverandre. ⁴⁷⁷ Også dette momentet kan altså sees å gjenspeiles i ridderlitteraturen.

En foreløpig konklusjon

Spørsmålet som skulle besvares i dette siste analysekapittelet var hvordan forholdet mellom kongen og hans menn utspinner seg i riddersagaene og hvorvidt det er mulig å få en forståelse av hvorfor kongen er mektig. I ”det gamle samfunnet” var kongen i likhet med stormennene avhengig av å konkurrere om sin sosiale posisjon. De måtte bevise for undersottene at de var gode herskere og følgelig at det tjente undersottenes egen nytte å følge kongen fremfor andre høvdinge. Evnen til å distribuere sine materielle goder var sentralt i den sammenheng. I gaven lå det bestemte politiske plikter og rettigheter som knyttet partene sammen i vennskap. Høvdingenes lojalitet var altså til salgs, noe som medførte et svært ustabil forhold mellom kongen og hans menn.

Det er ingenting som tilsier at de pliktene som lå i en gavetransaksjon endret seg i løpet av 1200-tallet. I 1330 ga Svein Sigurdsson, fehirde i Bergen, drottseten Erling Vidkunsson en gårdpart i bytte mot ”kjærlighet, vennskap og godvilje”. ⁴⁷⁸ Vennskapet mistet derimot noe av sin funksjon som følge av at den verdslige makten tok større kontrollen over

⁴⁷⁵ SE 2009: 54-55.

⁴⁷⁶ SI 2009: 120-124.

⁴⁷⁷ HiS 2000: 150-151, kapittel 36.

⁴⁷⁸ *Diplomatarium Norvegicum* I nr 207.

rettegang og lovgivning. Slik gaven omtales i *Kongespeilet* og *Hirdskråen* ble den ikke forbudt, men det oppfordres til et mer bevisst forhold til gavens politiske forpliktelser. Samtidig henvises det til at lojalitet overfor kongen ikke var en følge av hans distribusjon av materielle goder, hans plass i hierarkiet var religiøst fundert og urokkelig. *Kongespeilets* ideelle samfunn medfører et langt mer stabilt forhold mellom kongen og hans menn.

Overgangen fra ”det gamle-” til ”det nye samfunnet” uttrykkes altså ved at forholdet mellom kongen og hans menn blir mer stabilt. Riddersagaene kan tildels sees å inspirere til en slik endring. På den ene siden truer rådgiverne ved flere anledninger med å forlate kongen med mindre han vedgår deres krav, og ridderne reiser til stadighet fra kongen for å gjenopprette egen ære, samtidig som de benytter seg av gavens makt for å fremme sin egennytte. På den andre siden kommer ridderne alltid tilbake til kongen, de forlater han ikke på lang sikt til fordel for andre fyrster. Heller ikke bygger de egne maktbaser. Dette fremkommer blant annet gjennom at de mennene ridderne overvinner i krig og som gis grid sendes til kongen. Båndet mellom kongen og hans menn i riddersagaene er altså preget av en langt større stabilitet enn i ”det gamle samfunnet”. Dette kommer til uttrykk både ved at de samles hos kongen under de store gjestebudene, og at enkelte av ridderne motsetter seg gavene de blir tilbudt av andre konger og stormenn.

I *Kongespeilet* fremmer forfatteren hirdmennes lojalitet overfor kongen som en plikt, til forskjell fra forholdene i ”det gamle samfunnet” hvor stormennes lojalitet overfor kongen var et produkt av deres egennytte. Slik jeg tolker riddersagaene er ikke forholdet mellom kongen og hans menn fundert i et pliktforhold, men i likhet med forholdene i ”det gamle samfunnet”, av fordelene ridderne får av plassen rundt kongens bord. Forskjellen mellom ”det gamle samfunnet” og samfunnet som skisseres i riddersagaene er æren det medfører å være kongens mann. I riddersagaene fremstilles det som ærefult å kunne hoffets kutyme, den høviske livsførsel, og det er ved hoffet det er muligheter for å lære disse skikkene samt vise at man kan dem. Riddersagaene gjenspeiler med andre ord det samfunnet *Kongespeilet* fremstiller som ideelt, men ikke på det samme ideologiske grunnlaget.

Avslutning

Etter møtet med Håkon Håkonsson i 1248 omtalte den engelske benediktinermunken Mattheus Parisiensis kongen som *bene litteratus* – vel lærd.⁴⁷⁹ Kongen som hadde fått boklig opplæring som barn viste en interesse for litteratur gjennom hele livet. Sturla forteller blant annet om hvordan kongen fikk lest for seg på dødsleie, i denne anledning var det fortellinger om gamle konger og hellige menn kongen fikk høre.⁴⁸⁰

Interessen for litteratur var stor ved det norske hoffet gjennom hele 1200-tallet og fortsatte etter århundreskiftet under Håkon V. I tillegg til riddersagaene, *Kongespeilet*, *Håkon Håkonssons Saga* og *Hirdskråen*, ble flere andre verker satt til pergament både av verdslig og religiøs karakter. Deriblant ble flere helgenfortellinger oversatt fra latin og Håkon V startet arbeidet med å gjøre Bibelen tilgjengelig på folkespråket.⁴⁸¹ Riddersagaene var altså bare en liten del av et stort litterært korpus i perioden.

Hvilken plass riddersagaene hadde i dette korpuset og hvilken funksjon de fylte i samtiden er ukjent for oss i dag. Et stort antall manuskripter gir indikasjon om at de var svært populære, men det foreligger ingen kilder som forteller hvordan riddersagaene ble behandlet og vurdert i perioden. Da Håkon Håkonsson fikk lest for seg på dødsleiet ble ridderlitteraturen utelatt fra leselisten. Bagge spør i denne forbindelse om riddersagaene var for useriøse i en slik alvorlig stund.⁴⁸² Kildene som foreligger i dag gir ikke noe direkte svar på dette, uten at spørsmålet blir mindre interessant av den grunn.

I innledningen satte jeg opp følgende spørsmål som skulle besvares: hvordan fremstilles den mannlige eliten i riddersagaene, følger idealene i ridderlitteraturen tidens utvikling ved at de skiller seg fra de gamle normene og er i tråd med de nye, og kan analyseresultatene styrke eller svekke hypotesen om at riddersagaene tjente en didaktisk funksjon i perioden de ble oversatt? Det er nå på tide å oppsummere.

Idealene

Kongene i riddersagaene fremstilles som mektige ved at de er plassert på toppen av et hierarki, men i flere tilfeller fremstår de mer som hoffets gallionsfigur enn mektige herskere. Det er rådgiverne som spiller rollen som ”de mektige” i riddersagaenes univers, spesielt i de

⁴⁷⁹ Jf. Helle 2005: 225.

⁴⁸⁰ HHs 2008: 338.

⁴⁸¹ Helle 2005: 231.

⁴⁸² Bagge 2001: 238.

tilfellene de samles til et kollektiv. Det er rådgiverne som sitter med kunnskapen til å sette rett dom i en sak og det er de som tar ansvar for å sikre rikets fremtid. Ved å kreve at deres herre inngår ekteskap og bestemme hvem han skal gifte seg med, sørger de for ordnede forhold i riket, både på kort og lang sikt. Tilbake står kongen, uten noe annet alternativ enn å godta sine menns ordre.

Det er ikke bare domsavgjørelser kongen overlater til sine menn i riddersagaene. Væpnede kamper delegerer han også videre, til sine riddere. Disse ridderne viser kongen lojalitet, blant annet ved å reise til kongens hoff for å feire høytider. Det er også til ham de sender sine beseirede fiender og det er ham de viser tilhørighet til ved å motta gaver. Deres lojalitet er likevel ikke absolutt. Den politiske kulturen og de kulturelle kodene krever at ridderne gjør hva som trengs for å opprettholde sin ære, noe som til tider gjør det nødvendig å bryte kongens bud. Ridderne er ikke direkte illojale, men de setter sin egen ære høyere enn noe annet.

Ridderne i litteraturen forholder seg til et høvisk adferdsideal, et ideal som setter strenge krav for hvordan de opptrer. Kongens hoff er stedet hvor det høviske adferdsmønsteret kan tilegnes og demonstreres, her kan de også nyte mat og drikke sammen med sine hirdfeller og vinne ære på turneringsplassen. For en ekte ridder er det derimot ikke nok å opptre høvisk, han må også mestre krigerkunsten, men også her finnes det krav om høvisk fremferd. En ridders kamp skal kunne rettfærdiggjøres, fienden skal vises respekt og i de tilfellene ridderen ikke griper tak i våpnene for å opprettholde rettfærdighet skal motstanderen både være fra samfunnets øvre sjikt og være forberedt på motstanden som venter. Disse kampene er likevel noe ridderne må ta del i for å opprettholde sin ære, ingenting kan unnskyldes feighet. I den grad det er deres egen nytte i mer direkte former som skal fremmes, blir våpnene lagt til side og andre former for politiske spilleregler som gaver benyttes istedenfor sverdslag. Kunnskapen om gavens makt lar ridderne ta både strategiske og langsiktige avgjørelser for å fremme både sin egen og sin konges posisjon.

Speilet

Hvorvidt disse karakteranalysene gjenspeiler 1200-tallets idealer er det ikke mulig å gi et entydig svar på. Kongen i riddersagaene skisseres som hierarkiets leder uavhengig av hans personlige evner eller kvaliteter. Altså kan herskerens tilbaketrunkede posisjon tolkes som om kongemakten i riddersagaene var forankret i et embete heller enn i en person. Dette viser klare likheter til måten Sturla skildret Håkon Håkonsson. På en annen side kan riddersagaenes konger på ingen måte sies å gjenspeile de kvalitetene *Kongespeilet* vektlegger ved en ideell

konge. *Rex-iustus*-ideologien, som fikk sitt innpass i den norske politiske kulturen i løpet av 1200-tallet, er ikke fraværende i riddersagaene, men den fremmes ikke gjennom kongens karakter. Det er rådgiverne som spiller rollen som *rex-iustus* i fortellingene. Gjennom disse karakterene frontes nødvendigheten av et rettsprinsipp som tar grunnlag i et subjektivt skyldbegrep. Kravet om hevn blir tilsidesatt for kravet om rettferdighet.

Sentrale deler av *rex-iustus*-idealet kommer også til syne gjennom riddernes rollefigurer. Holdningen til grid, at kampene de går inn i oftest kan defineres som rettferdige og at de benytter sine våpen for å beskytte ”de svake”, er eksempler på dette. Dette er verdier forfatteren av *Kongespeilet* forklarer inngående, og som Sturla vektlegger i *Håkon Håkonssons saga*. Samtidig gjenspeiles ideen om at hoffet var samlingspunkt for ærefulle og mektige menn. Her dannes et fellesskap som krever lojalitet både overfor deres herre og overfor hverandre, dette er idealer som fremmes både i *Hirdskråen* og *Kongespeilet*.

Spesielt i henhold til det høviske idealet kan det vises til klare likheter mellom riddersagaene og det historiske samfunnet. Gjestebudenes utforming i litteraturen og hvordan heltene i riddersagaene opptrer behersket og sivilisert når de oppholder seg ved kongens hoff viser klare likheter til skildringene i *Håkon Håkonssons saga*.

Igjennom avhandlingen har riddersagaenes fantastiske verden også blitt satt opp mot ”det gamle samfunnet”, og hvordan forholdene artet seg forut for 1200-tallet. Resultatene av denne analysen har i de aller fleste tilfeller henvist til klare forskjeller mellom kildegruppene. Riddersagaenes konger fremstilles ikke som karismatiske herskere og heltene utfordrer ikke kongen. Riddersagaene gir heller ikke inntrykk av at heltene støtter kongen fordi det tjener deres egen nytte økonomisk, det er ærefult å være kongens mann. Idealene som fremmes i riddersagaene viser fortsatt til en form for konkurranse, men her er det på turneringsplassen de kjemper om å overgå hverandre, ikke ved spisebordet.

Kun i to tilfeller har analysene vist klare likheter mellom riddersagaene og ”det gamle samfunnet”: i måten forfatteren skildrer voldshandlingene og i hvordan gaveutvekslinger medfører klare politiske plikter og rettigheter.

Didaktikken

Riddersagaene skildrer altså en verden som har langt flere likheter med 1200-tallssamfunnet enn det norske samfunnet på 1000- og 1100-tallet, men er dette tilstrekkelig for å definere verkene som didaktiske i Barnes forståelse av begrepet? Altså, som et speil den norske eliten kunne måle sin adferd opp mot.

Jeg vil hevde at Barnes går for langt når hun skriver at: ”Their [riddersagaenes] obvious purpose is to instruct, improve, elevate and inspire those to whom they were directed.”⁴⁸³ Som argument vil jeg først og fremst henwise til hvordan kongene i riddersagaene fremstilles. Analysene har vist at det kan settes store spørsmålstegn ved ideen om at riddersagaene skildrer en ideell konge med den absolutte makt. I annen normativ litteratur fra perioden, eksempelvis *Kongespeilet*, var nettopp det å vise kongens overhøyhet svært viktig. Filologiske undersøkelser har vist at oversetterne gikk inn for å tegne et mer verdig bilde av kongekarakterene enn de hadde i den europeiske litteraturen, men etter min mening er ikke dette tilstrekkelig for å definere dem som idealer. Oversettelsesteknikken kan tolkes som at det var problematisk å skildre en kongeskikkelse som opptrådte stikk i strid med tidens idealer, men bakgrunnen for disse endringene behøver ikke skyldes at verkene skulle tjene en didaktisk funksjon. Litterær sjanger og det faktum at det var kongemakten som tok initiativ til oversettelsene må også tas hensyn til i dette henseende.

For å få en forståelse av hvordan riddersagaene kunne inspirere den norske eliten på 1200-tallet er det nødvendig å vurdere kildene slik de ble presentert for datidens lesere, ikke bare fra oversetterens ståsted. Blant sine argumenter for riddersagaenes didaktiske funksjon henviser Barnes til hvordan oversetteren av *Tåtten om Valven* utelot en sekvens hvor Gauvain, Valven i europeisk språkdrakt, spiller sjakk. Som hun påpeker advarer *Kongespeilets* forfatter om å delta i spill.⁴⁸⁴ Ut fra et bredere kildegrunnlag kan det legges til at Flores spiller sjakk i *Sagaen om Flores og Blankiflor*, det gjør også Tristram i sin fortelling, og de er begge dyktige spillere som vinner over sine motstandere.⁴⁸⁵ En vurdering av riddersagaene slik de ble presentert for 1200-tallets tilhørere viser at det å ha gode evner i brettspill ble ansett som et ideal, et ideal som går på tvers av det *Kongespeilet* siterer som høvisk opptreden. Dette viser hvordan bruken av et bredt kildegrunnlag gir frukter. Handlingen i riddersagaene foregår i en verden som har klare likheter med 1200-tallssamfunnet. På bakgrunn av dette er det ikke vanskelig å finne enkeltlementer i fortellingene som er i tråd med tidens idealer, men å bruke dette til å definere en paraplybetegnelse blir fort misvisende.

Analysen av rådgiverne viste langt flere likheter mellom de litterære og historiske karakterene enn hva som var tilfelle med kongene. Likevel er det også i denne anledning vanskelig å omtale riddersagaene som lærebøker. Dette først og fremst fordi rådene de litterære rådgiverne ga i flere tilfeller var resultater av vikarierende motiver, men også fordi

⁴⁸³ Barnes 1974: 155.

⁴⁸⁴ Barnes 1984: 60.

⁴⁸⁵ STI 2003: 62-63, 71, 132-133; SFB 2005: 80-82.

normsettet de la til grunn for sine avgjørelser var av en langt mer statisk karakter enn hva *Kongespeilets* forfatter la til grunn for en god dom. Følgelig er det vanskelig å henvise til de litterære rådgiverne som gode rollemodeller for sine historiske likemenn.

En sammenligning av heltene i riddersagaene med idealene de norske hirdmennene sto overfor på 1200-tallet har vist at ridderne, i de tilfellene de oppholdt seg ved hoffet, opptrådte på en måte som åpner for muligheten om at de litterære karakterene kunne tjene som gode forbilder for de norske hirdmennene i overgangen fra en tradisjonell til en mer høvisk kultur. Men, analysene har også vist at en ekte ridder måtte svinge sverdet for å leve et ærefult liv og slik gjøre seg fortjent til en plass ved kongens bord. Sett i sammenheng med at den norske kongemakten forsøkte å få en større kontroll over bruken av fysisk vold på 1200-tallet må dette sees som problematisk i den grad riddersagaene skulle tjene en didaktisk funksjon. Som et ytterligere argument i denne retning kan det her tillegges at den norske eliten i stor grad utførte administrative oppgaver, de ble aldri en krigerklasse slik som eliten ute i Europa. For å nyansere dette noe må det påpekes at et klart flertall av voldshandlingene i riddersagaene kan defineres som rettferdig etter samtidens definisjon. Men, forfatterne, eller oversetterne, påpeker ikke forskjellen mellom de kampene som kan karakteriseres som rettferdige og de som ikke kan det. Det som først og fremst fremkommer er at gode evner med våpen fører til et ærefult omdømme.

Heltene i riddersagaene bryter ikke bare med idealene i det norske 1200-tallssamfunnet, de bryter også i flere tilfeller med riddernes egne koder for rett og god oppførsel. En helhetlig oversikt over riddernes opptreden i de ulike sagaene har vist at ridderne var forskjellige. Selv i tilnærmet like situasjoner hadde de ulike prioriteringer. Eksempelvis ble Tristram oppfordret til å hevne tap av ære slag for slag, mens Parceval ble oppfordret til å gi motstanderen grid. Med utgangspunkt i et bredt kildegrunnlag og kvantitative analyser har jeg her kunne skille unntakene fra reglene, eller mer presist kunne henvise til hvilke tilfeller som kan tolkes som at heltene bryter med idealene. Som eksempel kan det her vises til hvordan hovedpersonen i *Sagaen om Tristram og Isond* tok sverdet i bruk for å tilegne seg eierskap over skogen til en kjempe. Til sammenligning unngikk heltene i de andre fortellingene fra å benytte fysisk vold for å fremme sin egen nytte i slike direkte former. Med andre ord kan dette tolkes som om Tristram brøt et ideal. Hvorvidt 1200-tallets lesere oppfattet dette på samme måte kan derimot ikke sies med sikkerhet.

Analysene i denne avhandlingen er gjort på grunnlag av ni riddersagaer. Bruken av et bredt kildegrunnlag har tydeliggjort forskjellen både mellom de ulike riddersagaene og

karakterene de omhandler. Nettopp disse unntakene kan tjene som et argument mot Barnes forståelse av kildegruppen, da dette viser at oversetterne hverken gikk konsekvent inn for å fremme et bestemt normsett eller karakterer som overholdt samfunnets gitte idealer for rett og god opptreden.

Min oppfatning er at Barnes går for langt når hun hevder at riddersagaene hadde det samme bruksområdet som *Kongespeilet*,⁴⁸⁶ men analysene gir likevel ikke grunnlag for å forkaste denne ideen fullt og helt. Heltene i riddersagaene opptrer innenfor et samfunn som har klare likhetstrekk med det norske samfunnet på 1200-tallet. Det finnes altså en mulighet for at fortellingene om denne verdenen inspirerte den norske eliten til å endre sin adferd på enkelte områder eksempelvis i henhold til hoffetikette. Her kan det også fremheves hvordan heltene var menn av god ætt, som oppsøkte kongens hoff for å leve et ærefult liv i kongens tjeneste. Riddersagaenes didaktiske potensial må altså sees i samfunnet historiene utspinner seg i, ikke i måten heltene opptrer.

Mitt syn skiller seg altså fra Barnes' ved at jeg ikke vil definere riddersagaenes mange karakterer som gode rollemodeller. Riddersagaenes handlingsmønster ligger ikke til rette for at sjangeren skulle ha en slik didaktisk funksjon. Ved å fremstille alle karakterene som idealer, ville underholdningsverdien forsvunnet. Samfunnet de opererer innenfor har likevel klare likheter med 1200-tallets ideelle verden slik *Kongespeilets* forfatter fremstiller den. Følgelig kan muligheten for at riddersagaene hadde en viss didaktisk effekt overfor den norske eliten ikke utelukkes, men dette må forstås som en heldig bieffekt heller enn som at riddersagaene var et speil den norske eliten kunne måle sin opptreden opp mot.

Til sist må det tillegges at didaktikken også kan sees i et annet perspektiv. Som Kalinke påpeker ga riddersagaene den norske eliten kunnskap om en sjanger som var svært populær ute i Europa.⁴⁸⁷ Følgelig tilegnet den norske eliten seg kulturell kapital i den europeiske. Kunnskap om kong Arthur, hans riddere og alle problemstillingene de sto overfor resulterte i at den norske eliten fikk de samme referanserammene som den europeiske eliten. I en tid hvor kontakten mellom Norge og Europa ble stadig større må dette sies å være viktig i den grad kongene ønsket å hevde seg i den europeiske storpolitikken.

Videre forskning

Helt avslutningsvis vil jeg fremheve riddersagaenes potensial som kilder og som forskningsobjekt. Riddersagaene var en del av den norske elitens referanseramme. Å tilegne

⁴⁸⁶ Barnes 1975: 140-58; Barnes 1989: 78.

⁴⁸⁷ Kalinke 1981: 27-28.

oss kunnskap om ridderlitteraturen kan gi en bedre forståelse av datidens tilhørere. Som Iddeng påpeker brukes ikke Lars Saabye Christensens *Halvbroren* som kilde til etterkrigstidas Oslo. Det er ikke nødvendig fordi det finnes andre og bedre kilder. I mer kildefattige perioder er vi imidlertid ikke så bortskjemte.⁴⁸⁸ Som tidligere påpekt kan riddersagaene sies å gjenspeile flere sider av 1200-tallets idealer og forestillinger. Dette i seg selv er et argument for at riddersagaene bør få en langt større plass i norsk middelalderforskning enn de har i dag.

For å svare på min problemstilling valgte jeg å studere riddersagaene ut fra et høyt abstraksjonsnivå, jeg ville finne fellesnevnerne i tekstene for å kunne diskutere paraplybegrepet ”riddersaga” heller enn de enkelte fortellingene. Et bredt kildegrunnlag og fokuset på tre ulike litterære karakterer har nødvendigvis medført at flere interessante innfallsvinkler har måtte vike underveis i arbeidet. Samtidig som jeg også i enkelte tilfeller ikke har hatt muligheten til å gå så inngående inn i enkelte elementer som jeg skulle ønske. Riddersagaenes beskrivelser av vennskap og gaver er et av disse temaene. Tematikken har stått sentralt i forskningen helt siden den antropologiske vendingen, og jeg vil hevde at riddersagaene kan bidra til en enda bedre forståelse av denne delen av den politiske kulturen.

Samtidig valgte jeg å avgrense analysene av riddersagaene til de mannlige karakterene og settingen de opererte innenfor, en studie av plott og tematikk i fortellingene kan gi en ytterligere forståelse av riddersagaene og hvilken funksjon de fylte i sin samtid.

Mulighetene er mange for videre studier av riddersagaene, deres potensial er stort både som studieobjekt og som kilde til andre forhold i perioden de ble oversatt.

⁴⁸⁸ Iddeng 2005: 432.

Vedlegg

Tabell 2: Oversikt over turneringer i de ulike riddersagaene

Riddersaga:	Antall turneringer:		Totalt:
	Skildret	Omtalt ⁴⁸⁹	
<i>Sagaen om Tristram og Isond</i>	4	2	6
<i>Strengleikar</i>	5	-	5
<i>Möttulssaga</i>	0	-	0
<i>Sagaen om Iven</i>	0	1	1
<i>Sagaen om Erex</i>	1	-	1
<i>Sagaen om Parceval</i>	2	-	2
<i>Tåtten om Valven</i>	0	-	0
<i>Hertug Frederik av Normandie</i>	2	-	2
<i>Sagaen om Flores og Blankiflor</i>	0	-	0
Totalt:	14 ⁴⁹⁰	3 ⁴⁹¹	17

Tabell 3: Oversikt over ulike typer omtalte og skisserte væpnede konflikter i riddersagaene

Riddersaga:	Tvekamper	Overfall	Kriger		Totalt:
			Skildret	Omtalt ⁴⁹²	
<i>Sagaen om Tristram og Isond</i>	6	1	5	-	12
<i>Strengleikar</i>	0	0	3	2	5
<i>Möttulssaga</i>	0	0	0	-	0
<i>Sagaen om Iven</i>	8	0	1	-	9
<i>Sagaen om Erex</i>	7	3	0	1	11
<i>Sagaen om Parceval</i>	5	1	1	1	8
<i>Tåtten om Valven</i>	4	0	0	-	4
<i>Hertug Frederik av Normandie</i>	1	0	1	-	2
<i>Sagaen om Flores og Blankiflor</i>	1	0	1	-	2
Totalt:	32 ⁴⁹³	5 ⁴⁹⁴	12 ⁴⁹⁵	4 ⁴⁹⁶	53

⁴⁸⁹ "Omtalt": karakteren har eller skal delta i en turnering, men selve hendelsen ikke er en del av fortellingen.

⁴⁹⁰ STI: 46-48, 54-55, 168, 203; SL 1962: 60, 88, 111-112, 116-117, 133-134; SE 2009: 41; HF 1988: 72-79, 115; SP: 186-187, 192.

⁴⁹¹ STI 2003: 166, 204; SI 2009: 97.

⁴⁹² "Omtalt": en karakter har deltatt i krig, men at selve hendelsen ikke er en del av fortellingen.

⁴⁹³ STI 2003: 87-88, 104-105, 155, 170, 171, 177-178; SI 2009: 76,79, 95, 104, 109, 111-112, 118-119, 121-122; SE 2009: 34, 47-48, 48-50, 50-51, 54, 54-55, 57; SP 2009: 143, 157, 162, 181, 181-182; TV 2009:202, 204-205, 206-207, 208-209; HFN 1988: 51-54; SFB 2005: 89-90.

⁴⁹⁴ STI 2003: 205; SE 2009: 43-44, 45-46, 51-52; SP 195.

⁴⁹⁵ STI 2003: 44, 58-59, 77-80, 166, 175; StL 1962: 53, 127-128, 138; SI 2009: 102-103; SP 2009: 160; HFN 1988: 33-40; SFB 2005: 61-62.

⁴⁹⁶ StL 1962: 38, 92; SE 2009: 60; SP 2009: 139. Med omtalte kriger menes de krigene som fortelleren eller annen karakter opplyser om at har forekommet, men som ikke skildres i fortellingen.

Tabell 4: Oversikt over større feiringar i de ulike riddersagaene og hvem de holdes hos.

Riddersaga:	Høytider:		Bryllup: ⁴⁹⁷		Vigslinger:		Total:
	Hos kongen:	Hos andre:	Hos kongen:	Hos andre:	Hos kongen:	Hos andre:	
<i>Sagaen om Tristram og Isond</i>	2	-	-	2	-	-	4
<i>Strengleikar</i>	3	(1)	3	-	-	-	7
<i>Möttulssaga</i>	1	-	-	-	-	-	1
<i>Sagaen om Iven</i>	1	-	-	1	-	-	2
<i>Sagaen om Erex</i>	1	-	1	-	1	-	3
<i>Sagaen om Parceval</i>	1	-	-	-	-	-	1
<i>Tåtten om Valven</i>	-	-	-	-	-	-	
<i>Hertug Frederik av Normandie</i>	-	-	-	1	-	1	2
<i>Sagaen om Flores og Blankiflor</i>	-	-	-	1	-	1	2
Totalt – hos kongen/ hos andre:	9 ⁴⁹⁸	1 ⁴⁹⁹	4 ⁵⁰⁰	5 ⁵⁰¹	1 ⁵⁰²	2 ⁵⁰³	22
Totalt:	10		9		3		22

⁴⁹⁷ Her medregnes kun de tilfellene der helten i fortellingen gifter seg.

⁴⁹⁸ STI 2003: 46-47, 201; StL 1962: 80-81, 100-101, 136; MS 2009: 6-29; SI 2009: 70; SE 2009: 27; SP: 163-164

⁴⁹⁹ StL 1962: 160-161. Unntaket representerer en ond konge som reiser for å feire pinse hos andre konger. Det er ikke protagonisten, eller hans herre.

⁵⁰⁰ StL 1962: 63, 100, 116; SE 2009: 38-40.

⁵⁰¹ STI 2003: 58, 167-168; SI 2009: 94; HFN 1988: 113-115; SFB 2005: 90.

⁵⁰² SE 2009: 60-62.

⁵⁰³ HRN 1988: 116; SFB 2005: 90.

Bibliografi.

Kilder.

Diplomatarium Norvegicum. Dokumentasjonsprosjektet.

http://www.dokpro.uio.no/dipl_norv/diplom_felt.html (9. november 2011).

Flores och Blanzeflor, kritisk utgave av Emil Olson. Lund: Berlinska Boktrykkeriet, 1921.

Eirikskrönikan, redigert av Sven-Bertil Jansson. Stockholm: Tidernes förlag, 1985.

Gulatingsloven, utgitt av R. Keyser og P.A. Munch i *Norges Love ældre end Kong Magnus Haakonssøns Regjerings-Tiltrædelse i 1263*, i *Norges gamle love: indtil 1387*, bd. 1, Christiania, 1846.

Oversatte kilder.

Den yngre Edda oversatt av Erik Eggen. 5. utgave. Oslo: Det norske samlaget, 2005.

Egil Skallagrimssons saga, oversatt av Hallvard Lie. Oslo: Aschehoug klassiker, 2003.

Hertug Frederik av Normandie, oversatt av Olaug Berdal. Oslo: Akershus slotts venner og Aschehoug, 1988.

Hirdskråen: Hirdloven til Norges konge og hans håndgangne menn, oversatt av Steinar Imsen. Oslo: Riksarkivet, 2000.

Håkon Håkonssons saga, oversatt av Anne Holtmark. Oslo: Aschehoug, 2008.

Håvamål, oversatt av Ludvig Holm-Olsen. I *Edda dikt*. 2. utgave. Cappelen, 2001.

Kongespeilet, oversatt av Anton Wilhelm Brøgger. Rune Kyrkjebø (red). Oslo: De norske bokklubbene, 2000.

Möttulssaga, oversatt av Marianne Kalinke. I Marianne Kalinke (red.), *Norse romance vol II: The knights of the round*. Cambridge: D. S. Brewer, 1999.

Njålssoga, oversatt av Aslak Liestøl. 7. utgave. Oslo: Det norske samlaget, 2003.

Rigs-tula, oversatt av Ludvig Holm-Olsen. I *Edda dikt*. 2. utgave. Cappelen, 2001.

Sagaen om Erex, oversatt av Birgit Nyborg. I *Norrøne sagaer om Kong Arthurs riddere. Sagaen om Erex. Sagaen om Iven. Sagaen om Parceval. Tåtten om Valven*. Oslo: Aschehoug, 2009.

- Sagaen om Flores og Blankiflor*, oversatt av Birgit Nyborg. I *Tre riddersagaer. Sagaen om Partalopi. Sagaen om Flores og Blankiflor. Sagaen om Bevers*. Oslo: Aschehoug, 2005.
- Sagaen om Iven*, oversatt av Birgit Nyborg. I *Norrøne sagaer om Kong Arthurs riddere. Sagaen om Erex. Sagaen om Iven. Sagaen om Parceval. Tåtten om Valven*. Oslo: Aschehoug, 2009.
- Sagaen om Parceval*, oversatt av Birgit Nyborg. I *Norrøne sagaer om Kong Arthurs riddere. Sagaen om Erex. Sagaen om Iven. Sagaen om Parceval. Tåtten om Valven*. Oslo: Aschehoug, 2009.
- Snorre I: De første kongene*, oversatt av Anne Holtsmark og Didrik Arup Seip. Finn Hødnebo (red.), *Norges kongesagaer av Snorre Sturlason*, bd. 1. Oslo: Stenersens forlag, 2007.
- Snorre II: Den hellige Olav*, oversatt av Anne Holtsmark og Didrik Arup Seip. Finn Hødnebo (red.), *Norges kongesagaer av Snorre Sturlason*, bd. 2. Oslo: Stenersens forlag, 2007.
- Snorre III: Riket bygges*, oversatt av Anne Holtsmark og Didrik Arup Seip. Finn Hødnebo (red.), *Norges kongesagaer av Snorre Sturlason*, bd. 3. Oslo: Stenersens forlag, 2007.
- Soga om Tristram og Isond*, oversatt av Magnus Rindal. Oslo: Det norske samlaget, 2003.
- Sverresoga*, oversatt av Halvdan Koth. 6. utgave. Oslo, 1995.
- Den yngre Edda*, oversatt av Erik Eggen. Oslo: Det norske samlaget, 1998.
- Strengleikar: eller songbok*, oversatt av Henrik Rytter. Kjell Venås (red.), *Norrøne bokverk*, bd. 38. Oslo: Det norske samlaget, 1962.
- Tåtten om Valven*, oversatt av Birgit Nyborg. I *Norrøne sagaer om Kong Arthurs riddere. Sagaen om Erex. Sagaen om Iven. Sagaen om Parceval. Tåtten om Valven*. Oslo: Aschehoug, 2009.

Litteratur

- Aasgaard, Reidar 2002. "Innledning", i *De civitates Dei: Gudsstaten eller Guds by*: 9-18. Oslo: Pax.
- Andersen, Per Thomas 2001. *Norsk litteraturhistorie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bagge, Sverre 1979. *Den politiske ideologi i Kongespeilet*. Doktorgradsavhandling, Universitetet i Bergen.
- Bagge, Sverre 1986. "Borgerkrig og statsutvikling i Norge i middelalderen". *Historisk tidsskrift* 65: 145-97.

- Bagge, Sverre 1991. *Society and politics in Snorri Sturlason's Heimskringla*. Berkeley: University of California Press.
- Bagge, Sverre 1994. "Snorres bilde av det tidlige norske kongedømmet", i Jens Peter Schjødt (red.), *Myte og ritual i det førkristne Norden: 9-22*. Odense: Odense universitetsforlag.
- Bagge, Sverre 1996. *From gang leader to the lord's anointed: Kingship in Sverris saga and Hákonar saga Hákonarsonar*, i *The Viking Collection: Studies in Northern civilization*, bd. 8. Odense: Odense university press.
- Bagge, Sverre 1997. "Vold, spontanitet og rasjonalitet – politisk mentalitet i middelalderen", i Tor Egil Førland (red.) *Norbert Elias: En sosiolog for Historikere?*, i *Tid og Tanke*, bd. 1: 55-64. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bagge, Sverre 2000a. "Innledende essay", i *Kongespeilet: vii-lxxi*. Oslo: De norske bokklubbene.
- Bagge, Sverre 2000b. *Mennesket i middelalderens Norge: Tro, tanker og holdninger 1000-1300*. Oslo: Aschehoug.
- Bagge, Sverre 2001. *Da boken kom til Norge*, i Trond Berg Eriksen og Øystein Sørensen (red.), *Norsk idéhistorie*, bd. 1. Oslo: Aschehoug.
- Bandlien, Bjørn 2001. *Å finne den rette. Kjærlighet, individ og samfunn i norrøn middelalder*. Oslo: Den historiske forening.
- Barnes, Geraldine 1974. *The riddarasögur: a literary and social analysis*. Doktorgradsavhandling, University of London.
- Barnes, Geraldine 1975. "The riddarasögur and mediæval European literature". *Medieval Scandinavia* 8: 140-158.
- Barnes, Geraldine 1984. "Parcevals saga: Riddara skuggsjá?". *Arkiv för nordisk filologi* 99: 49-62.
- Barnes, Geraldine 1989. "Some current issues in riddarasögur research". *Arkiv för nordisk filologi* 104: 73-88.
- Barnes, Geraldine 2007. "The 'Discourse of Counsel' and the 'Translated' Riddarasögur", i Judy Quinn, Kate Heslop og Tarrin Wills (red.), *Learning and understanding in the old Norse world: 375-397*. Turnhout: Brepols.
- Bengtsson, Herman 1999. *Den höviska kulturen i Norden: en konsthistorisk undersökning*. Stockholm: Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademien.
- Bloch, Marc 1989. *Social Classes and Political Organization*, i *Feudal Society*, bd. 2. Oversatt av L. A. Manyon. London: Routledge.
- Bouchard, Constance Brittain 1998. *"Strong of body, brave and noble": chivalry and society in medieval France*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

- Bouchard, Constance Brittain 2009. *Knights: in history and legend*. Buffalo, N. Y: Firefly Books.
- Brøgger, A. W. 1947. "Efterskrift", i *Kongespeilet*: 187-232. Oslo: Aschehoug.
- Bø, Olav 1961. "Holmgang", i *KLNM*, bd. VI: 653-656. Oslo: Gyldendal.
- Chilton, Stephen 1988. "Defining Political Culture". *The Western Political Quarterly* 41: 419-445.
- Demertzis, Nicholas 1985. *Cultural Theory and Political Culture, New Directions and Proposals*. Doktorgradsavhandling, Universitetet i Lund.
- Duby, Georges 1985. *Verdens beste ridder: Historien om William Marskalken*. Oversatt av Constance Hanning. Oslo: Forlaget Ars.
- Eldster, Kristian 1935. *Fra norrøn diktning til Ludvig Holberg*. I *Illustrert norsk litteraturhistorie*, bd. 1. 2. utgave. Oslo: Gyldendal.
- Elias, Norbert 1996. *The civilizing process: History of manners and State Formation and Civilization*. Oversatt av Edmund Jephcott. Oxford: Blackwell.
- Ersland, Geir Atle og Terje H. Holm 2000. *Krigsmakt og kongemakt 900-1814*, i *Norsk forsvarshistorie*, bd. 1. Bergen, Eide forlag.
- Fangen, Katrine 2008. "ideologi", i *Sosiologisk leksikon*: 119. 2. utgave. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ferrer, Marlen 2005. "Æren og Friheten: Forhandlinger om ære i spansk og norrøn middelalder". *Historisk tidsskrift* 84: 573-591.
- Ferrer, Marlen 2008. *Emotions in motion: emotional diversity in 13th century Spanish and Norse society*. Doktoravhandling, Universitetet i Oslo.
- Fidjestøl, Bjarne 1997. "Romantic Reading at the court of Hákon Hákonarson", i Odd Einar Haygen og Else Mundal (red.), *Selected papers*: 351-356. Oversatt av Peter Foote. Odense University press.
- Formisano, Ronald P. 2001. "The Concept of Political Culture". *Journal of Interdisciplinary History* 31: 393-426.
- Gaasland, Rolf 1999. *Fortellerens hemmeligheter: Innføring i litterær analyse*. Oslo: Universitetsforlaget.
- _____ "Gratian", i *Store norske leksikon*. <http://snl.no/Gratian> (06.11.2011).
- Grieve, Patricia E. 1997. *Florie and Blanche flor and the European romance*. Cambridge: Cambridge university press.

- Gudnason, Bjarni 1967. "Njáls saga", i *KNNM*, bd. XII: 318-322. Oslo: Gyldendal.
- Gueorguieva, Stefka 2004. *Marriage in the sagas of chivalries: With implications concerning the "un-civilising" character of the sagas for the Norwegian court*. Mastergradsavhandling i historie, Universitetet i Oslo.
- Halvorsen, E. F. 1959. "Erex saga", i *KLNM*, bd. IV: 7-9. Oslo: Gyldendal.
- Halvorsen, E. F. 1968. "Parcevals saga", i *KLNM*, bd. XIII: 116-117. Oslo: Gyldendal.
- Halvorsen, E. F. 1969. "Riddersagaer", i *KLNM*, bd. XIV: 175-183. Oslo: Gyldendal.
- Halvorsen, E. F. 1972. "Strengleikar", i *KLNM*, bd. XVII: 301-303. Oslo: Gyldendal.
- Halvorsen, E. F. 1974. "Tristrams saga", i *KLNM*, bd. XVIII: 640-643. Oslo: Gyldendal.
- Halvorsen, E. F. 1979. "Kulturgrenser og kulturbrytninger", i *Vår fjerne fortid. Norges kulturhistorie*, bd.1. Oslo: Aschehoug.
- Hamre, Lars 1960. "Gudsdom: Norge", i *KLNM*, bd. V: 551-553. Oslo: Gyldendal.
- Helle, Knut 1972. *Konge og gode menn: i norsk riksstyring ca. 1150-1319*. Bergen: Universitetsforlaget.
- Helle, Knut 1974. *Norge blir en stat: 1130-1319*, i Knut Mykland, Anders Holmsen, Alf Kaartvedt, Jens Arup Seip og Magne Skodvi. (red.), *Handbok i Norges historie*, bd. 3. Oslo: Universitetsforlaget.
- Helle, Knut 1982. *Kongesete og kjøpstad: Fra opphavet til 1536*, i *Bergen Bys Historie*, bd. 1. Bergen: Universitetsforlaget.
- Helle, Knut 2005. *Under kirke og kongemakt: 1130-1350*, i Knut Helle (red.) *Aschehougs Norgeshistorie*, bd. 3. Oslo: Aschehoug.
- Holtmark, Anne 2008. "Forord", i *Håkon Håkonssons saga*. Oslo: Aschehoug.
- Høndebø, Finn 2007. "Om Snorres kongesagaer", i *Snorre I: De første kongene*: 191-205. Oslo: Stenersens forlag
- Iddeng, Jon W. 2005. "Litteratur som historisk kilde". *Historisk tidsskrift* 84: 429-452.
- Imsen, Steinar 2000. *Hirdskråen: Hirdloven til Norges konge og hans håndgangne menn*. Oslo: Riksarkivet.
- Iuul, Stig 1960. "Gudsdom", i *KLNM*, bd. V: 545-549. Oslo: Gyldendal.
- Jackman, Robert W. og Ross A. Miller 1996a, "The Poverty of Political Culture". *American Journal of Political Science* 40: 697-716.

- Jackman, Robert W. & Ross A. Miller 1996b. "A Renaissance of Political Culture?". *American Journal of Political Science* 40: 632-659.
- Jor, Finn Eivind 2003. *Humaniora: repetisjonshefte for hf-varianten til ex.fac.* Oslo: Gyldendal.
- Jorgensen, Peter 1999. "Tristrams saga ok Ísöndar", i Marianne Kalinke (red.), *Norse Romance I: The Tristram Ledgend: 23-227*. Cambridge: Brewer.
- Kalinke, Marianne E. 1975. "Characterization in «Erex saga» and «Ivens Saga»". *Modern Language Studies*, Vol. 5, No.1: 11-19.
- Kalinke, Marianne E. 1981. *King Arthur north-by-northwest. The Matière de Bretange in Old Norse-Icelandic Romances*, i *Bibliotheca arnamagæana*, bd. Xxxvii. Copenhagen: Reitzels boghandel.
- Kalinke, Marianne E. 1982. "Scribers, Edrtors and the *riddarasögur*". I *Arkiv för nordisk filologi*: 36-51.
- Kalinke, Marianne E. 1985. "Norse Romance: (Riddarasögur)", i Carol J. Clover og John Lindow (red.), *Old Norse-Icelandic Literature: A critical guide*: 316-363. Ithaca: Cornell University Press.
- Kalinke, Marianne E. 1999. *Norse Romance II: The knights of the round table*, i *Arthurian archives*, bd. IV. Cambridge: D. S. Brewer.
- Keen, Maurice 1996. *Nobles, knights and men-at-arms in the middle ages*. London: Hambledon.
- Kinck, Hans E. 1922. *Storhetstid. Om vort aandsliv og den litterære kultur I det trettende aarhundrede*. Kristiania: Aschehoug.
- Leach, Henry Goddard 1921. *Angevin Britain and Scandinavia*. Cambridge: Harvard University Press.
- Marti, Suzanne 2010. *Kingship, Chivalry and Religion in the Perceval Matter: An analysis of the Old Norse and Middle English Translations of Le Conte du Graal*. Doktorgradsavhandling i Lingvistik og skandinaviske studier, Universitetet i Oslo.
- Melve, Leidulf 2009. "Komparativ historie: ei utfordring for historiefaget?" *Historisk Tidsskrift* 88: 61-80.
- Monclair, Hanne 1994. *Forestillinger om kongen i norsk middealder gjennom ritualene og symbolene rundt ham*, i *KULTs skriftserie*, bd. 44. Oslo.
- Moseng, Ole Georg, Erik Opsahl, Gunnar I. Pettersen og Erling Sandmo 2007. *Norsk Historie I: 750-1537*. 2. utgave. Oslo: Universitetsforlaget.

- Nedkvitne, Arnved og Johan Anton R. Rygg 1997. "Siviliseringsprosessen – en modell for middelalderforskere?", i Tor Egil Førland (red.), *Norbert Elias: En sosiolog for Historikere?. Tid og Tanke*, bd. 1: 19-30. Oslo: Universitetsforlaget.
- Neergaard, André 2001. *Rytterkrigere i norsk høymiddelalder*. Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo.
- Nyborg, Birgit 2005. *Tre riddersagaer. Sagaen om Partalopi, Sagaen om Flores og Blankiflor. Sagaen om Bevers*. Oslo: Aschehoug.
- Nyborg, Birgit 2009. *Norrøne sagaer om Kong Arthurs riddere. Sagaen om Erex. Sagaen om Iven. Sagaen om Parceval. Tåtten om Valven*. Oslo: Aschehoug.
- Olson, Emil 1921. *Flores och Blanzeflor: kritisk upplaga*. Lund, Berlinska Boktryckeriet.
- Orning, Hans Jakob 1997. "Vold og statsdannelse i Norge på 1200-tallet: Sivilisering?", i Tor Egil Førland (red.), *Norbert Elias: En sosiolog for Historikere?. Tid og Tanke*, bd. 1: 131-42. Oslo: Universitetsforlaget.
- Reichert, Hermann 1986. "King Arthur's round table: sociological implications of its literary reception in Scandinavia", i John Lindow, Lars Lönnroth, Gerd Wolfgang Weber (red.), *Structure and meaning in old Norse literature: new approaches to textual analysis and literary criticism*: 394-414. Odense: Odense university press.
- Reynard, Liliane 2004. "Når en roman av Chrétien de Troyes blir til en norrøn saga". *Historisk Tidsskrift* 83: 245-259. Universitetsforlaget.
- Rindal, Magnus 2003. *Soga om Tristram og Isond*. Oslo: Det norske samlaget.
- Sigurdsson, Jon Vidar 2008. *Det norrøne samfunnet: Vikingen, kongen, erkebiskopen og bonden*. Oslo: Pax.
- Sigurdsson, Jon Vidar 2010. *Den vennlige vikingen: Venenskapets makt i Norge og på Island 900-1300*. Oslo: Pax.
- Steen, Kristel Skorge 1994. *Strategi og ideologi i Historien om William Marskalken*. Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Bergen.
- Steinsland, Gro 2005. *Norrøn religion: Myter, ritualer og samfunn*. Oslo: Pax.
- Ståhle, Carl Ivar 1959. "Eufemiavisorna", i *KLNM*, bd. IV: 55-57. Oslo: Gyldendal.
- Tveitane, Mattias 1972. "Introduction", i *Elis saga Strengleikar and other Texts: Uppsala university library Delagardieska samlingen nor.4-7 folio and AM 666b quart*: 9-34. Oslo: Selskapet til utgivelse av gamle norske håndskrifter.
- Tveitane, Mattias og Robert Cook 1979. *Strengleikar: an old Norse translation of twenty-one old French lais*, i *Norrøne tekster*, bd. 3. Oslo: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt.

- Tyson, Lois 1999. *Critical theory today. A user-friendly Guide*. New York: Garland publishing.
- Venås, Kjell 1962. *Strengleikar: eller songbok*. Oslo: Det norske samlaget.
- Weber, Max 2000. *Makt og byråkrati: Essay om politikk og klasse, samfunnsforskning og verdier*. 3. utgave. Oversatt av Dag Østerberg. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Wilken, Lisanne 2008. *Pierre Bourdieu*. Oversatt av Vebjørn F. Andersen. Trondheim: Tapir akademisk forlag.

